

**KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

MİMARLIK ANABİLİM DALI

**SON DÖNEM OSMANLI ASKERÎ MİMARİSİ BAĞLAMINDA TRABZON
CEPHANELİKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kader YILDIZ

**MART 2023
TRABZON**

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANABİLİM DALI

SON DÖNEM OSMANLI ASKERÎ MİMARİSİ BAĞLAMINDA TRABZON
CEPHANELİKLERİ

Kader YILDIZ

ORCID : - - -

Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünce
"YÜKSEK MİMAR"
Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 20 / 02 / 2023

Tezin Savunma Tarihi : 17 / 03 / 2023

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ömer İskender TULUK
ORCID : - - -

Trabzon 2023

ÖNSÖZ

“Son Dönem Osmanlı Askerî Mimarisi Bağlamında Trabzon Cephanelikleri” isimli bu çalışma, KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında; danışmanım olmayı kabul ettiği günden bugüne bana yol gösteren, değerli bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan, kişisel kütüphanesinden faydalandığım ve kendisinden çok şey öğrendiğim sayın hocam Prof. Dr. Ömer İskender TULUK’a sonsuz teşekkür ederim.

Arşivlerini benimle paylaşan Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğüne,

Bana olan inancı ve desteğiyle daima yanımda olan annem İsmigül YILDIZ’a ve babam Osman YILDIZ’a,

Desteklerini esirgemeyen abilerim Samet YILDIZ ve Selman YILDIZ’a, tüm yakınlarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Kader YILDIZ

Trabzon, 2023

TEZ ETİK BEYANNAMESİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Son Dönem Osmanlı Askerî Mimarisi Bağlamında Trabzon Cephanelikleri” başlıklı bu çalışmayı baştan sona kadar danışmanım Prof. Dr. Ömer İskender TULUK’un sorumluluğunda tamamladığımı, verileri/örnekleri kendim topladığımı, deneyleri/analizleri ilgili laboratuvarlarda yaptığımı/yaptırdığımı, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallara uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim.17/03/2023

Kader YILDIZ

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖNSÖZ.....	III
TEZ ETİK BEYANNAMESİ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	X
SUMMARY	XI
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	XII
TABLolar DİZİNİ.....	XVI
KISALTMALAR DİZİNİ	XVII
1. GENEL BİLGİLER.....	1
1.1. Giriş	1
1.2. Amaç ve Kapsam.....	3
1.3. Yöntem	4
1.4. Kaynaklar	5
1.4.1. Ana Kaynaklar.....	5
1.4.1.1. Salnameler (Nev-sal)	5
1.4.1.2. Seyahatnameler.....	6
1.4.1.3. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri.....	7
1.4.1.4. Görsel Belgeler	8
1.4.1.4.1. Haritalar	8
1.4.1.4.2. Fotoğraflar ve Kartpostallar	10
1.4.1.4.3. Mevcut Yapı	11
1.4.2. Genel Kaynaklar	11

1.4.2.1.	Bibliyografyalar.....	11
1.4.2.2.	Ansiklopediler	12
1.4.2.3.	Sözlükler.....	12
1.4.2.4.	Kitaplar	13
1.4.2.5.	Tezler	14
1.4.2.6.	Dergiler.....	15
1.5.	Konuya İlişkin Literatür	15
2.	YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	17
2.1.	Son Dönem Osmanlı Askerî Mimarisi	17
2.1.1.	Cephanelik Binaları	21
2.1.1.1.	Kışla Cephanelikleri	21
2.1.1.1.1.	Cebeci Ocağı Kışlası Cephaneliği.....	22
2.1.1.1.2.	Trablusgarp-Terhune Kışlası'ndaki Cephanelik.....	24
2.1.1.2.	Kale Cephanelikleri	26
2.1.1.2.1.	Çanakkale Kale-i Sultaniye'deki (Çimenlik Kalesi) Cephanelik.....	27
2.1.1.2.2.	Kars Kalesi'ndeki Cephanelik.....	28
2.1.1.2.3.	Sırbistan-Niş Kalesi'ndeki Cephanelik	29
2.1.1.3.	Tabya Cephanelikleri.....	30
2.1.1.3.1.	Çanakkale Anadolu Mecidiye Tabya Cephaneliği	31
2.1.1.3.2.	Çanakkale Değirmenburnu Tabya Cephaneliği.....	33
2.1.1.3.3.	Çanakkale Kumkale Tabya Cephaneliği	34
2.1.1.3.4.	Çanakkale Bolayır Tabya Cephaneliği	35
2.1.1.3.5.	Erzurum Mecidiye Tabyası Cephanelikleri.....	36
2.1.1.3.6.	Erzurum Büyük Kiremitlik Tabya Boneti (Cephaneliği)	37
2.1.1.3.7.	Saraybosna'da Osmanlı Kalesi / Tabyası Cephaneliği.....	38
2.1.1.4.	Redif Birliklerine Ait Depolar ve Cephanelikler.....	39

2.1.1.4.1.	Yozgat-Akdağmaden Redif Teşkilatı Debboy Binası	40
2.1.1.4.2.	Afyonkarahisar-Bolvadin Redif Taburu Deposu.....	41
2.1.1.4.3.	Yozgat- Akdağmaden Redif Teşkilatı Cephanelik Binası.....	42
2.1.1.4.4.	Kastamonu-Taşköprü Cephanelik	43
2.1.1.4.5.	Nevşehir-Ürgüp Redif Birliği Cephanelik Binası	44
2.1.1.4.6.	Aydın-Karacasu Redif Cephaneliği.....	45
2.1.1.4.7.	Konya-Sille Redif Cephaneliği (Redif Deposu).....	46
2.1.1.4.8.	Mersin-Silifke Redif Cephaneliği.....	47
2.1.1.4.9.	Ankara-Kalecik Cephanelik Binası	47
2.1.1.4.10.	Tefenni Cephanelik Binası	49
2.1.1.4.11.	Kastamonu-Daday Cephanelik Binası.....	50
2.1.1.5.	Karakolhane Cephanelikleri	50
2.1.1.5.1.	Adana-Kozan Sancağı Sis Kasabası Cephaneliği.....	51
2.1.1.6.	Baruthane Cephanelikleri	52
2.1.1.7.	Hamidiye Alaylarına Ait Cephanelikler.....	52
2.1.1.7.1.	Erzincan-Kurutilek Cephaneliği ve Silah Ambarı.....	53
2.1.1.8.	Bağımsız (Herhangi bir birime bağlı olmayan) Cephanelikler	57
2.1.1.8.1.	Selanik- Cuma-i Bala Kasabasındaki Cephanelik	57
2.1.2.	Cephanelik Binalarına İlişkin Terminoloji	58
2.1.2.1.	Koruma Duvarı (İhata Duvarı)	58
2.1.2.2.	Paratoner (Siper-i Sâika)	60
2.1.2.3.	Havalandırma Deliği	62
2.1.2.4.	Havuz.....	64
2.1.2.5.	Nöbetçi Kulübesi	65
2.1.2.6.	Niş.....	67
2.1.3.	Cephanelik Binaları Üzerine Bir Tipoloji Denemesi	68

3.	BULGULAR VE DEĞERLENDİRMELER	74
3.1.	Trabzon’da Varlığı Tespit Edilen Cephanelikler.....	74
3.1.1.	19. Yüzyıl Öncesinde İnşa Edilen Trabzon Cephanelikleri	74
3.1.1.1.	Trabzon Kalesi’ndeki Cephanelikler	74
3.1.1.1.1.	Yukarı Hisar’daki (İç Kale, Kule Hisar) Cephanelik	76
3.1.1.1.2.	Orta Hisar’daki (Kale-i Evsat) Cephanelik	83
3.1.1.1.3.	Aşağı Hisar’daki (Kale-i Zir) Cephanelik	86
3.1.1.2.	Mahzenler ve Ambarlar	87
3.1.2.	19. Yüzyıl ve Sonrasında İnşa Edilen Trabzon Cephanelikleri.....	88
3.1.2.1.	Trabzon Tabyalarındaki Cephanelikler	88
3.1.2.1.1.	Güzelhisar Tabyası’ndaki Cephanelikler.....	89
3.1.2.1.2.	Çömlekçi Som (Telli) Tabyası’ndaki Cephanelik.....	96
3.1.2.1.3.	Polathane (Pulathane) Limanı Tabyalarındaki Cephanelikler.....	98
3.1.2.1.3.1.	Kireçhane Tabyası’ndaki Cephanelik.....	99
3.1.2.1.3.2.	Sargane Tabyası’ndaki Cephanelik	101
3.1.2.2.	Trabzon İskeleyi Rıhtımındaki Askerî Ambar ve Mağazalar	101
3.1.2.3.	Trabzon Redif Depoları (Askerî Debboy).....	106
3.1.2.4.	Boztepe Mevkiindeki Cephanelikler	108
3.1.2.4.1.	Elköse (Köse) Cephaneliği	110
3.1.2.4.2.	Boztepe Cephaneliği (Kırmızı Cephanelik)	114
3.1.2.5.	Kuzgundere Cephaneliği	115
3.1.2.5.1.	Yapının Sorunları	121
3.1.2.5.1.1.	İsimlendirme Sorunu	121
3.1.2.5.1.2.	Tarihlendirme Sorunu.....	123
3.1.2.5.2.	Konumu	129
3.1.2.5.3.	Mimari Yapısı.....	131

3.1.2.5.4.	Restitüsyon	136
4.	SONUÇLAR.....	146
4.1.	Son Dönem Osmanlı Cephanelikleri Üzerine	146
4.2.	Geç Osmanlı Dönemi Trabzon Cephanelikleri Üzerine: Envanter ve Mimari Değerlendirme.....	151
5.	KAYNAKLAR.....	158
ÖZGEÇMİŞ		

Yüksek Lisans Tezi

ÖZET

SON DÖNEM OSMANLI ASKERÎ MİMARİSİ BAĞLAMINDA TRABZON CEPHANELİKLERİ

Kader YILDIZ

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Fen Bilimleri Enstitüsü

Mimarlık Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ömer İskender TULUK

2023, 166 Sayfa

Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar süren imparatorluğu boyunca hemen her dönem varlığı bilinen ancak son dönem Osmanlı askerî mimarisi ile birlikte konumu ve biçimi değişerek inşa edilmeye devam edegelen cephanelikler, her türlü patlayıcı madde ve mühimmatın depolanmasını sağlayan kapalı ve korunmuş mekânlardır. Coğrafi ve stratejik konumu ile Osmanlı Devleti'nin askerî üslerinden biri olan Trabzon'da da cephanelikler hem şehrin ihtiyacı olan hem de diğer cephelere sevk edilmek üzere gelen mühimmatın muhafazasında önemli bir işleve sahip olmuştur. Trabzon'da, Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş veya Devletin kullandığı cephaneliklerin varlığını tespit etmek ve bu yapıları son dönem Osmanlı askerî mimarisi bağlamında değerlendirmek çalışmanın temel amacıdır. Bu bağlamda çalışma 4 bölümden oluşmaktadır. Genel bilgiler bölümünde, çalışmanın kuramsal çerçevesi çizilmiştir. Yapılan çalışmalar bölümünde, son dönem Osmanlı askerî mimarisi ile ilgili bilgilere yer verilmiş; İstanbul, Anadolu ve Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu yerlerde inşa edilen cephanelik örnekleri incelenmiştir. Cephanelik binalarının çeşitlenmesi, yapıların belirli bir kategoriye tabi tutulmasını gerektirmiştir. Cephaneliklere özgü belirli öğelerin varlığı terminoloji oluşturmayı gerekli kılmış, binaların benzer veya farklı yönleri doğrultusunda tipoloji denemesi yapılmıştır. Bulgular ve Değerlendirmeler kısmında Trabzon'da var olan cephanelikler tespit edilmiş, envanteri çıkarılmıştır ve bu yapılar görsel ve arşiv belgeleri ışığında ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. Sonuçlar bölümünde, tüm bu incelemeler ve değerlendirmelere göre çalışmanın sonuçları ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Askerî mimari, Trabzon, Cephanelik, Askerî depo

Master Thesis

SUMMARY

TRABZON ARSENALS IN THE CONTEXT OF LAST PERIOD OTTOMAN MILITARY ARCHITECTURE

Kader YILDIZ

Karadeniz Technical University
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Architectural Graduate Program
Supervisor: Prof. Dr. Ömer İskender TULUK
2023, 166 Pages

The arsenals, which were known to exist in almost every period during the centuries-long empire of the Ottoman Empire, but continued to be built by changing their location and form with the late Ottoman military architecture, are closed and protected spaces that provide the storage of all kinds of explosives and ammunition. In Trabzon, which was one of the military bases of the Ottoman Empire with its geographical and strategic location, arsenals had an important function in the storage of both the ammunition needed by the city and the ammunition coming to be shipped to other fronts. The main purpose of this study is to determine the existence of arsenals built in Trabzon during the Ottoman Period or used by the State and to evaluate these structures in the context of the late Ottoman military architecture. In this context, the study consists of 4 chapters. In the general information section, the theoretical framework of the study is drawn. In the studies section, information about the late Ottoman military architecture is given and examples of arsenals built in Istanbul, Anatolia and other places where the Ottoman Empire was dominant are analyzed. The diversification of arsenal buildings necessitated a certain categorization of the structures. The existence of certain elements specific to arsenals made it necessary to create a terminology, and a typology was attempted in line with the similar or different aspects of the buildings. In the Findings and Evaluations section, the existing arsenals in Trabzon were identified, inventoried and analyzed in detail in the light of visual and archival documents. In the Conclusions section, the results of the study are presented according to all these examinations and evaluations.

Keywords: Ottoman Empire, Military architecture, Trabzon, Arsenal, Armory

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa No

Şekil 1. Maçka Silâhhanesi'nin 1980 yılına ait bir görünüşü ve giriş kat planı	18
Şekil 2. Küçükalyalı'daki 3. depo yapısı kuzey cephesi ve plan krokisi	19
Şekil 3. Küçükalyalı'daki 2. depo ışıklıklı/yükseltilmiş orta mekân ve etrafını saran dış bölüm.....	19
Şekil 4. Gülhane'deki 4.depo yapısının planı ve 2. depo yapısının dış cephesinden bir görünüş	20
Şekil 5. Gülhane'deki 1. depo yapısının iç avlusundan bir görünüş, 4.depo yapısının asma katı ve ahşap çatı sistemi	20
Şekil 6. 1786 tarihli Kauffer Haritasında Cephane.....	23
Şekil 7. Trablusgarp Terhune Kışla avlusundaki cephanelik	25
Şekil 8. Kale-i Sultaniye'nin yatay kesitinde cephanelik binası ve görünüşü.....	27
Şekil 9. Kale-i Sultaniye'deki cephanelik	27
Şekil 10. Kars İç Kalesi planında cephanelik	28
Şekil 11. Kars Kalesi'nde İç Kale'de bulunan cephanelik	29
Şekil 12. Niş Kalesi'ndeki cephanelik ve planının bir kısmı	30
Şekil 13. Çanakkale Anadolu Mecidiye Tabya Cephaneliği	31
Şekil 14. Çanakkale Anadolu Mecidiye Tabya Cephanelik planı ve kesitleri	32
Şekil 15. Çanakkale Değirmenburnu Tabya Cephaneliği planı ve kesitleri.....	33
Şekil 16. Çanakkale Değirmenburnu Tabya Cephaneliği -soldan sağa- giriş bölümü, dehliz ve havalandırma bacası.....	33
Şekil 17. Çanakkale Kumkale Tabya Cephaneliği giriş cephesi ve iç mekân.....	34
Şekil 18. Çanakkale Kumkale Tabya Cephaneliği planı ve kesitleri	34
Şekil 19. Çanakkale Bolayır Tabya Cephaneliği planı.....	35
Şekil 20. Erzurum Güney Kanat Cephaneliği planı ve görünüşü.....	36
Şekil 21. Erzurum Kuzey Kanat Cephaneliği planı ve görünüşü	36
Şekil 22. Erzurum Büyük Kiremitlik Tabya Boneti	37
Şekil 23. Saraybosna'daki Osmanlı kalesinin 2014 yılına ait fotoğrafı	38
Şekil 24. Saraybosna'da cephanelik ve ambar inşası	39
Şekil 25. Akmağden Redif Teşkilatı Debboy Binası görünüşü ve zemin kat planı	41

Şekil 26. Bolvadin Redif Deposu restorasyon öncesi ve sonrası	41
Şekil 27. Akdağmaden Debboy Binası (solda) ve Cephanelik binası (sağda) planı	42
Şekil 28. Akdağmaden Cephanelik Binası	42
Şekil 29. Taşköprü Cephaneliği batı cephesi ve planı.....	43
Şekil 30. Kastamonu Taşköprü Cephaneliği ile muhafaza duvarı arasındaki koridor	44
Şekil 31. Ürgüp Redif Birliği 1 numaralı Cephanelik Binası.....	44
Şekil 32. Ürgüp Redif Birliği Cephanelik Binası	45
Şekil 33. Aydın-Karacasu Redif Cephaneliği.....	45
Şekil 34. Konya-Sille Cephaneliği Güneybatı cephesi ve planı.....	46
Şekil 35. Konya-Sille Redif Deposu ve depo iç mekânı	47
Şekil 36. Mersin Silifke Askerî Cephaneliği	47
Şekil 37. Kalecik Cephanelik Binası	48
Şekil 38. Tefenni'deki cephanelik	49
Şekil 39. Daday Askerlik Şubesi Cephanelik Binası.....	50
Şekil 40. Sis kasabası Cephaneliği plan ve perspektifi	51
Şekil 41. Erzincan-Kurutilek Karakolhane (1), Silah Ambarı (2) ve Cephanelik (3)	53
Şekil 42. Erzincan Kurutilek Cephanelik (3) ve silah ambarı (2)	54
Şekil 43. Erzincan Kurutilek Cephaneliği	55
Şekil 44. Erzincan Kurutilek Silah Ambarı	56
Şekil 45. Selanik- Cuma-i Bala kasabasındaki cephaneliğin plan, kesit ve görünüşü	58
Şekil 46. Konya Sille Cephaneliği koruma duvarı	59
Şekil 47. Ankara Kalecik Redif Cephaneliği koruma duvarı	59
Şekil 48. Trabzon Elköse Cephanelik Binası paratoneri	61
Şekil 49. Beyrut'taki Cephanelik Binasına ait paratoner	61
Şekil 50. Sis kasabası Cephaneliği, Terhune Kışlası Cephaneliği, Cuma-i Bala Kasabası Cephaneliği havalandırma delikleri.....	62
Şekil 51. Kastamonu Taşköprü Cephanelik Binası cephesinde havalandırma delikleri ve deliklerin iç mekândan görüntüsü	63
Şekil 52. Kuzgundere Cephaneliği'nin cephesindeki havalandırma delikleri	63
Şekil 53. 1926 haritasında Kuzgundere Cephanelik Binası	64
Şekil 54. Erzincan-Kurutilek Silah Ambarı girişindeki nöbetçi kulübesi	65
Şekil 55. Kastamonu-Taşköprü Cephaneliği'ne ait nöbetçi kulübesi.....	66

Şekil 56. Gülhane askerî deposunda, Kuzgundere Cephaneliği'nde ve Değirmenburnu Tabya Cephaneliği'nin cephelerindeki nişler	67
Şekil 57. Osmanlı kayıtlarına göre Trabzon şehir surları	75
Şekil 58. Solda Trabzon İç Kalesi'nde 1898 yılında cephanelik olarak kullanılan 8 numaralı büyük bina, sağda Bryer ve Winfield haritasında 28 numaralı yapı	81
Şekil 59. 1917 Trabzon İç Kale Planı'nda Cephanelik	81
Şekil 60. 1743 yılında onarım geçiren Orta Hisar'daki cephanelik kulesinin Bryer ve Winfield'in 1223-1869 tarihli haritasındaki yeri.....	84
Şekil 61. 1743 yılında onarım geçiren Aşağı Hisar'daki cephaneliğin Bryer ve Winfield (1223-1869) haritasındaki muhtemel yeri	86
Şekil 62. Fransız Dussaud'a ait 1870 Trabzon Şehir Haritasında tabyalar.	89
Şekil 63. 1850 Trabzon haritasında Güzelhisar	90
Şekil 64. 1920'li yıllarda Güzelhisar	91
Şekil 65. 1926 Trabzon haritasında Güzelhisar	92
Şekil 66. Güzelhisar Tabyası'ndaki Cephanelik.....	94
Şekil 67. Çömlekçi Limanı'nda yapılan Som Tabyası'ndaki Cebehane	96
Şekil 68. 1889 yılında Telli Tabya	97
Şekil 69. Trabzon Limanı 1910'lu yıllar	102
Şekil 70. Trabzon İskeleye giden cadde sonundaki askerî ambar ve mağazalar	103
Şekil 71. Trabzon Askerî Ambarı.....	104
Şekil 72. Trabzon Askerî Ambarı.....	105
Şekil 73. Trabzon Askerî Mağazaları	105
Şekil 74. 1900'lü yıllarda Trabzon askerî hastane ve hamam altındaki redif deposu ve redif dairesi	107
Şekil 75. 1926 Trabzon haritasında redif deposu	108
Şekil 76. Dussaud haritasında Elköse (Elegosa) burnu	111
Şekil 77. Elköse Cephaneliği'nin 1911-1913 tarihli Trabzon haritasındaki konumu	112
Şekil 78. Elköse Cephaneliği'nin karakol ile birlikte fotoğrafı.....	113
Şekil 79. Elköse Cephaneliği ve karakolu restitüsyon planı	113
Şekil 80. 1967 İl Analitik Etüdü Haritasında Kırmızı Cephanelik.....	114
Şekil 81. Kuzgundere Cephaneliği ve karakolu	116
Şekil 82. 1889 yılında Kuzgundere Cephaneliği ve Karakolhanesi	117
Şekil 83. Kuzgundere Cephaneliği'nin patlamadan sonra ve restore edilmeden önceki hali	118

Şekil 84. 1926 Trabzon Haritasında Kuzgundere Cephaneliği Konumu	118
Şekil 85. Kuzgundere Cephaneliği'ne ait 1955 yılı tapu kadastro planı	119
Şekil 86. Kuzgundere Cephaneliği restorasyondan önceki ve sonraki hali.....	120
Şekil 87. Kuzgundere Cephaneliği günümüzdeki hali	121
Şekil 88. Abdülhamit Tuğrası.....	127
Şekil 89. Kuzgundere Cephanelik Binası cephesinde bulunan tuğranın günümüzdeki fotoğrafı.	128
Şekil 90. Kuzgundere Cephaneliği konumu	129
Şekil 91. Kuzgundere Cephaneliği konumu	130
Şekil 92. 19. yüzyılda Kuzgundere Cephaneliği	131
Şekil 93. Kuzgundere Cephaneliği	132
Şekil 94. 1919 yılındaki patlamadan sonra Kuzgundere Cephaneliği.....	133
Şekil 95. 1919 yılındaki patlamadan sonra Kuzgundere Cephaneliği.....	134
Şekil 96. Trabzon Cephanelik Binası plan ve kesiti.....	135
Şekil 97. Günümüzde Kuzgundere Cephanelik Binası	135
Şekil 98. 1926 Haritasında Kuzgundere Cephaneliği vaziyet planı restitüsyonu	138
Şekil 99. 1919 yılındaki patlamadan sonra Kuzgundere Cephaneliği.....	139
Şekil 100.1919 yılındaki patlamadan sonra Kuzgundere Cephaneliği.....	141
Şekil 101. Kuzgundere Cephaneliği patlama sonrası fotoğrafları.....	142
Şekil 102. Kuzgundere Cephaneliği Restitüsyon denemesi, Zemin kat planı.....	144
Şekil 103. Kuzgundere Cephaneliği Restitüsyon denemesi, 1. ve 2. kat planı	145
Şekil 104. Kuzgundere Cephaneliği Restitüsyon denemesi, Kesit	145
Şekil 105. 1967 İl Analitik Etüdü Haritasında Trabzon Cephanelikleri.....	153

TABLÖLAR DİZİNİ

	<u>Sayfa No</u>
Tablo 1. Son dönem Osmanlı cephaneliklerinin plan tipolojileri.....	71
Tablo 2. Trabzon cephanelikleri üzerine tipolojik sınıflandırma	157

KISALTMALAR DİZİNİ

AE.SMHD.I..	: Ali Emiri Mahmud I
A.}MKT.MHM.	: Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı
BCA.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri
BOAR	: Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
c.	: Cilt
C.. AS..	: Cevdet Askeriye
cm	: Santimetre
çev.	: Çeviren
D..BŞM.BNE.d.	: Bab-ı Defteri Bina Eminliği deftereleri
DH.İ.UM.EK.	: Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye
DH.İD..	: Dahiliye Nezareti İdare
DH.MKT.	: Dahiliye Nezâreti Mektubu Kalemî
Dr.	: Doktor
Ed.	: Editör
Fr.	: Fransızca
FTG.f..	: Fotoğraflar
H	: Hicri
HAT	: Hatt-ı Hümayûn
İBB Ktp.	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı
İst.A	: İstanbul Ansiklopedisi (Reşad Ekrem Koçu)
İ..DH..	: İrade Dahiliye
İ..MVL.	: İrade Meclis-i Vâlâ
İ..TPH.	: İrade Tophane-i Amire
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
İÜ Ktp.	: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi
KTÜ	: Karadeniz Teknik Üniversitesi
M	: Miladi
MVL.	: Meclis-i Vâlâ
Prof.	: Profesör

s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKVKBKM	: Trabzon Kùltür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü
yy.	: Yüzyıl
Y..EE..d..	: Yıldız Esas Evrakı Defterleri
Y.. MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzat
Y..PRK.ASK.	: Yıldız Perakende-Askerî Maruzât Evrakı

1. GENEL BİLGİLER

1.1. Giriş

Osmanlı Devleti'nde askerî teşkilat, kuruluşundan son dönemine kadar büyük değişimlerden geçmiştir. Devlet güçlendikçe bu büyüklüğe yetecek askerî teşkilatın da değişmesi zorunlu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile birlikte Osman Bey dönemindeki (1299-1326) düzensiz birlikler, yerini Orhan Bey döneminde (1326-1359) ilk düzenli birlik olan ve Türk gençlerinden toplanan yaya ve müsellemler adlı birliklere bırakmıştır. Genel olarak kabul gören bilgiye göre I. Murat zamanında (1359-1389) Kapı kulu Ocağı kurulmuş, bu ocağı oluşturan askerler pençik sistemi ile savaş esirlerinden toplanmış ve zamanla bu sistem yerini devşirme sistemine terk etmiştir. Bu sistemde askerler ilk olarak acemi ocağında yetiştirilmiş, daha sonra Yeniçeri Ocağına ve diğer ocaklara alınmıştır (Özcan, 2007).

Osmanlı Devleti, 16. yüzyılda başarılı bir idari yönetime sahip olmuş, genişlemesinin doruk noktasına ulaşmış ve imparatorluk haline gelmiştir. Ancak 17. yüzyıla gelindiğinde Karlofça Antlaşması Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkilemiş, bu antlaşma ile birlikte devlet kaybettiği toprakları geri alma politikasına yönelmiştir. Osmanlının gerileme dönemine girişindeki en önemli etkenlerden biri olan Karlofça Antlaşması ile en çok zarar gören sistem ise Osmanlı ordusu olmuştur. Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti büyük bir yıkıma uğramış, bu durum reform hareketlerini daha da hızlandırmıştır. 17. yüzyılın sonundan itibaren bozulmaya başlayan Yeniçeri Ocağı 1826 yılında (II. Mahmut döneminde) kaldırılmış, yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ordusu kurulmuştur (Lewis, 2008; Özcan, 2007). Söz konusu bu değişim, beraberinde askerî mimarinin de değişimini gerektirmiş, bu bağlamda çeşitli askerî yapılar inşa edilmiştir.

15-17. yüzyıllarda Osmanlı askerî mimarisinin en önemli savunma yapıları olan kalelerin yerini 17-19. yüzyıllar arasında, toprak setlerden oluşan ve tahkimat¹ mimarisi de denilen tabyalar almıştır. III. Selim (1789-1807) döneminde kurulan Nizam-ı Cedit Ordusu

¹ Tahkimat: Bir yeri düşmanın hücumuna karşı sağlamlaştırma veya düşman saldırısına karşı sağlamlaştırılmış yer. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Devellioğlu, F., 1993. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Eski ve Yeni Harflerle, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1019 s.

için de askerî yapılar inşa edilmiştir. 1826 yılına gelindiğinde ise, Yeniçeri Ocağı ile diğer Kapıkulu Ocakları kaldırılmış ve yeni kurulan askerî kurumlar için farklı işlevli yapılara ihtiyaç duyulmuştur. Bu dönemde askerî yapı faaliyetlerindeki çeşitlilik nedeniyle ortaya çıkan askerî yapılar arasında idari yapılar (karargâhlar), kışlalar, askerî okullar, askerî hastaneler, askerî karakollar, askerî fabrikalar, askerî depolar, askerî fırınlar ve silahhaneler dikkati çeker (Çiftçi, 2004; Ertuğrul, 2009). Bu yapılar arasında mühimmat depolama görevi gören binalar ise silahhaneler, askerî depolar ve cephanelikler olmuştur. Silahhaneler² ve askerî depolar, salt mühimmat depolama görevi görmezken cephanelik binalarının inşa edilmesindeki temel amacın cephanesini depolama fonksiyonunu yerine getirmek olduğu anlaşılmaktadır.

Mevcut literatüre göre, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde değişen askerî teşkilat ve mimariye bağlı olarak cephanelik yapılarının yeri veya bağlı olduğu birlikler de değişmiştir. İşlevi değişmeyen bu yapılar fiziksel olarak dönem mimarisinden de etkilenmişlerdir. Genel olarak savunma mimarisinin bir parçası olan cephanelikler, kimi zaman belirli bir askerî birliğe bağlı iken, kimi zaman da herhangi bir birliğe bağımlı olmadan da inşa edilmişlerdir. Konuya ilişkin literatür cephaneliklerin kalelere, tabyalara, redif birliklerine, redif depolarına, karakollara, Hamidiye alaylarına, baruthanelere bağlı ya da bağımsız olarak inşa edilebildiklerini göstermektedir.

Trabzon şehri de jeopolitik konumu nedeniyle Osmanlı Dönemi'nde askerî yapı çeşitliliğinin bolca görüldüğü önemli şehirlerdendir. İran ve Doğu Anadolu'nun Karadeniz'e açılan limanı olması, şehri, doğudan gelen malları batıya ulaştırmada bir ikmal noktası yapmıştır. Ancak Trabzon şehrinin Osmanlı Devleti açısından önemi ticaretten daha çok siyasi ve askerî konumundan kaynaklanmıştır. Kuzeyden ve güneyden gelen yolların kesişme noktasında bulunması ve Kırım'la bağlantılı olması, şehrin savaş dönemlerinde cephelere lojistik destek sağlamak için asker ve savaş teçhizatı naklinin kolay yapıldığı bir askerî üs olarak kullanılmasına neden olmuştur. Özellikle doğuya yapılan askerî seferlerde Trabzon limanı ve Trabzon şehri hem askerin hem de cephanenin ilgili bölgelere dağıtılmasını sağlamıştır. Şehir, özellikle Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İran savaşlarında askeri üs olarak yoğun bir faaliyet göstermiştir (Emecen, 2021; Öztürk, 2007:10; Okuyan, 2010).

² Ayrıntılı bilgi için bakınız: Şahin, V., 2021. Maçka Askeri Silahhanesi'nin Teşkilat ve İşleyişi, Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 98 s.

Yoğun ve stratejik askerî faaliyetler pek çok askerî yapı ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Şehirde kale, tabya, kışla, redif birliğine ait binalar, askerî hastane gibi yapılar inşa edilmiştir. Kritik yapılardan birisi de cephane binalarıdır. Cebehane-i Amire'den gönderilen mühimmat, Trabzon'dan diğer cephelere nakledilmeden önce cephanelik ve askerî depolarda bekletilmiştir. Trabzon'daki cephanelik binalarının kale ve tabyalarda, redif birliğine ait yapı topluluğu bünyesinde bulunduğu gibi, bağımsız olarak da inşa edildikleri anlaşılmaktadır.

1.2. Amaç ve Kapsam

Osmanlı Devleti'nin son döneminde askerî teşkilattaki değişimin askerî mimariye etkisi şüphesizdir. Başta payitaht İstanbul olmak üzere, devletin hâkim olduğu tüm coğrafyalarda inşa edilen muhtelif askerî yapılar arasında cephanelik binaları da dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti'nin önemli vilayet merkezlerinden olan Trabzon'da da cephaneliklerin inşa edildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı ordusu için gerekli olan mühimmatın depolanması ve diğer cephelere gönderilene dek muhafaza edilmesinde şehirdeki cephaneliklerin büyük öneme sahip olduğu bilinmektedir.

Trabzon'un fethi ile birlikte şehirdeki mevcut kalenin zamanla savunma amacının dışında kullanılmaya başlandığı ve uygun mekânlarda cephanelerin depolandığı anlaşılmaktadır. Kaleye sığmayan mühimmatın depolanması için de yeni binalara gereksinim duyulduğu ve mahzenler inşa edildiği bilinmektedir. Arşiv belgeleri, 19. yüzyıldan itibaren şehirde inşa edilmeye başlayan cephaneliklerin, tabyalar, redif birliği binaları gibi çeşitli askerî yapılar bünyesinde veya bağımsız olarak inşa edildiğini göstermektedir. Bu bağlamda çalışmanın, 19. yüzyıldan Cumhuriyet'in ilanına kadarki dönemde Trabzon'da inşa edilen cephaneliklerin tespitini ve son dönem Osmanlı askeri mimarisi bağlamında değerlendirmesini hedeflediği söylenebilir. Bir başka ifadeyle çalışmanın temel amacının, Trabzon'da Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş veya cephanelik olarak kullanılmış askerî tesislerin varlığını tespit etmek ve eldeki belgeler nispetinde bu yapıların inşa tarihlerini, konumlarını, onarımlarını belirlemek ve mimari karakterleri ile ilgili değerlendirmeler yapmak olduğu söylenebilir.

1.3. Yöntem

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Trabzon'da varlığı bilinen cephaneliklerin tespitini ve dönemin askerî mimarisi içerisindeki yerlerini belirlemek olan söz konusu tez çalışması dört ana başlık altında ele alınmıştır. “Genel Bilgiler” bölümünde çalışmanın kuramsal çerçevesi çizilmiş; amacı, kapsamı, araştırma kaynakları ve konuya ilişkin literatür özetlenmiştir. “Yapılan Çalışmalar” başlığı altında, tez çalışmasının temel bağlamlarından birisini de oluşturan son dönem Osmanlı askerî mimarisi genel hatlarıyla ortaya konmuş, mevcut literatür üzerinden Osmanlı döneminde inşa edilen Anadolu'daki ve Avrupa'daki cephanelikler, askerî depolar incelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Bu yapıların Trabzon'daki örneklerinin mimari analizini yapabilmek için bu yapı türüne özgü terminoloji ortaya konmuş ve elde edilen örnekler üzerinden tipolojik bir sınıflandırma yapılmıştır.

Çalışmanın en özgün kısmını, Trabzon şehrinde varlığı bilinen cephaneliklerin arşiv belgeleri üzerinden tespitinin yapıldığı ve elde edilen veriler ışığında dönemin askerî mimarisi bağlamında mimari analizlerinin gerçekleştirildiği “Bulgular ve Değerlendirmeler” bölümü oluşturmaktadır. Bu çerçevede Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde Trabzon'a ve Trabzon'un askerî mimarisine dair anahtar kelimeler taranarak askerî depolar ve cephanelikler ile ilgili birtakım belgelere ulaşılmıştır. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış belgeler günümüz Türkçesine çevrilmiş, bu belgeler yanında envanteri çıkarılan cephaneliklere dair fotoğraflar, haritalar, salnameler bir arada incelenmiştir. Trabzon cephanelikleri arasında Kuzgundere Cephaneliği ise günümüze ulaşan yegâne örnek olması nedeniyle başta arşiv belgeleri olmak üzere, diğer görsel ve yazılı belgeler üzerinden derinlemesine araştırılmıştır.

Çalışmanın dördüncü ve son aşamasını oluşturan “Sonuçlar” bölümünde ise elde edilen tüm veriler üzerinden Trabzon'da varlığı tespit edilen cephanelikler dönemin Osmanlı askeri mimarisi bağlamında değerlendirmeye tabi tutulmuş, elde edilen veriler ölçüsünde mimari karakterleri ortaya konmuştur.

1.4. Kaynaklar

1.4.1. Ana Kaynaklar

Araştırma konusu hakkında doğrudan, yorumsuz bilgi veren kayıtlara, ana kaynak denilmektedir. Bunlardan bazıları; salnameler, seyahatnameler, vakfiye kayıtları, tapu sicil defteri gibi kayıtlardır. Ana kaynaklar, bir yapının inşası ve onarımı ile ilgili bilgiler vermektedir (Mülayım, 2020). Bu sebeple çalışma kapsamında ana kaynaklara öncelik tanınmış, Trabzon'daki Osmanlı cephaneliklerinin yapım yılı, ismi, konumu, mimarisi, onarımlarına ilişkin bilgilere ulaşmak için salnameler, seyahatnameler, Başbakanlık Osmanlı-Cumhuriyet Arşivleri'nde yer alan belgeler ile görsel belgeler incelenmiştir.

1.4.1.1. Salnameler (Nev-sal)

“Osmanlı Devleti'nde merkezi yönetimin, nezaretlerin, askerî kurumların, vilayetlerin, bazı özel kurum ve kişilerin yıllık olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı yayınlanmış eserlere sal-name adı verilmiştir. Farsça sal (yıl) ve name (yazılı şey, mektup) kelimelerinden meydana gelen bu eserler ‘nev-sal’ olarak da adlandırılmıştır.” (Aydın, 2009).

Salnameler; resmî salnameler, özel salnameler, nezaret ve vilayetlere ait olanlar olarak ayrılmaktadır. Resmi salnameler; merkezi idarenin yanı sıra vilayetlerdeki idari teşkilat birimlerine, tarihi camiler, nüfus, bina istatistikleri gibi bilgilere yer vermektedir. Özel Salnameler; Osmanlı Devleti'nin coğrafi durumu, nüfusu, zirai ve sanayi üretimi, kara ve deniz yolları, ticaret gemileri ve limanları, para ve ölçü birimleri, edebiyat, tarih, sanat ve tıp gibi konulara ilişkin yazılara yer verir. Nezaret Salnameleri; dönemin Osmanlı kara ve deniz ordularının teşkilat yapısını, personel ve asker sayısını vermektedir (Aydın, 2009).

Çalışmada kaynak olarak başvuru vilayet salnamelerinde; vilayetin idari teşkilatı, bölüntüleri ve memurları, tarihi, coğrafyası, eski eserleri, kazaları, nahiyeleri, kasaba ve köyleri, ticaret ve nüfusu hakkında bilgiler, fotoğraf ve haritalar bulunmaktadır. İlk olarak 1866 yılında oluşturulan vilayet salnameleri, yayımlandıkları dönem içerisinde vilayette meydana gelen gelişmelerin takip edilmesi bakımından önemli bir kaynaktır (Aydın, 2009).

Tez çalışmasında yararlanılan kaynak ise 22 ciltten oluşan, Kudret Emiroğlu'nun çevirisini üstlendiği “Trabzon Vilayet Salnameleri” olmuştur. Vilayet salnamesinin ilki 1869 yılına, sonuncusu ise 1905 yılına aittir.³ Samsun'dan başlayarak, Batum'a kadar Doğu Karadeniz'de yer alan il ve ilçeleri kapsayan Trabzon Vilayet Salnameleri, şehrin tarihi, coğrafyası, mimari eserleri ve sosyal, kültürel, idari, ekonomik yapısına dair bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda 22 ciltlik eser tümüyle incelenmiş ve salnamede bulunan Trabzon cephanelikleri, redif deposu, askerî ambar ve askerî mağazalara ilişkin bilgilere, tez çalışmasında yer verilmiştir. Vilayet salnamelerinin Cumhuriyet dönemindeki devamı niteliğinde olan “Cumhuriyetin 50. Yılında Trabzon 1973 İl Yıllığı” adlı kaynak da çalışmada yararlanılan kaynaklar arasındadır.

1.4.1.2. Seyahatnameler

Seyahatnameler, kişinin gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi ve izlenimlerini anlattığı eserler olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2022). “Farklı coğrafyalarda yaşayan tüccarlar, diplomatik bir görev amacıyla yabancı ülkelere gidenler, hacılar, misyonerler, esirler, keyfi, iradi ya da mecburi, herhangi bir sebeple bir kültürel karşılaşma yaşayan ve farklı kültürlerle tanıklık etmek isteyenlerin eserleridir.” (Danacıoğlu, 2011).

Tez çalışması kapsamında Evliya Çelebi'nin “Seyahatname” adlı 10 ciltlik eseri günümüz Türkçesine transkribe edildiği hali ile incelenmiştir. Evliya Çelebi bulunduğu tüm şehirlerdeki kaleleri anlatırken bu kalelerde yer alan cephaneliklerin varlığını da bildirmiştir. Tez çalışma kapsamında 2. cilt olan, Seyit Ali KAHRAMAN ve Yücel DAĞLI'nın hazırladığı “Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit” adlı kitapta ulaşılan bilgiler, kale cephanelikleri hakkındadır. Seyahatnamede tez kapsamında incelenen Kars Kalesi Cephaneliği ve Trabzon Kalesi'nde yer alan cephaneliklere dair bilgiler bulunmaktadır.

³ Trabzon vilayet salnamelerine göre oluşturulan 22 ciltlik kitapların tarihi, 1869 yılından 1905 yılına kadar, cilt numaralarına göre düzenli bir şekilde devam etmemektedir, bazı yıllar bulunmamaktadır.

1.4.1.3. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

Osmanlı arşivlerinde devletin kuruluşundan itibaren Cumhuriyet'in ilanına kadarki dönemde; padişaha, devlet erkanına ait belgeler, merkez-taşra arasında ve şehir içinde yapılan yazışmalar bulunmaktadır. Tez çalışmasındaki en önemli kaynaklardan biri şüphesiz söz konusu arşiv belgeleridir.

- Hatt-ı Hümayun Belgeleri (HAT): “Hatt-ı hümayunlar, padişahların el yazılarına verilen isim olup padişahların yazılı emirleri anlamında kullanılmaktadır. Sadrazamların yazılı olarak ve kısaca arz ettikleri meseleler dolayısıyla telhis denilen kâğıda yazıldığı gibi, doğrudan doğruya da sâdır olurdu. Bu ikincisine beyaz üzerine hatt-ı hümayun denirdi. Hatt-ı hümayunlarla ilgili ilk tasnif 1883 yılında yapılmış ve bu tarihte hazırlanan fihrist defterleri 1940 yılına kadar kullanılmıştır” (BOAR, 2010). Tez çalışması kapsamında tespiti yapılan Çömlekçi Limanı'nda inşa edilen Çömlekçi (Som) Tabyası'ndaki cephaneye (HAT: 598-29329) ile Güzelhisar'da inşa edilen tabya krokisi (HAT 598/29329) bu katalog içinde yer almaktadır.

- Dahiliye Nezâreti Belgeleri (DH): “Nezâretler, Vilâyet-Müfettişlikler (Taşra Arşivleri) başlığı içindeki belgelerdir. Dahiliye Nezâreti'nin kuruluşundan itibaren, nezâretin diğer nezâretlerle veya vilayetlerle olan bilumum yazışmaları Mektûbî Kalemi tarafından yürütülmüştür.” (BOAR, 2010). Bu katalogda; Trabzon Kırmızı Cephanelik patlaması (İdâre-i Umumiye Belgeleri, DH.İ.UM.EK. 113/66), Trabzon İskeleye giden cadde sonundaki askerî ambarlar ve mağazalar (İdare, DH. İD.. 59/22) ve Güzelhisar Askerî Dairesi altındaki askerî mağazalardaki mühimmatın taşınması (Dahiliye Nezâreti Mektubu Kalemi, DH.MKT. 2850/43) gibi belgeler mevcuttur.

- Muallim Cevdet Belgeleri: “Muallim Cevdet'in başkanlığında yeni bir tasnif heyeti oluşturulmuştur. Bu tasnif, 17 ana bölüm altında 960-1322/1553-1904 tarihleri arasındaki kayıtları kapsamaktadır.” (BOAR, 2010). Trabzon Kalesi'ndeki Cephanelikler (Cevdet-i Askerîye, C..AS.. 313/12921) ile ilgili belge bu tasnifte yer almaktadır.

- İrade Belgeleri: “İradeler, nezaretlere ve önemli devlet dairelerine göre tertip edilmiştir.” (BOAR,2010). Bunlar Taltifat, Hariciye, Hususi, Maliye, Adliye, Dahiliye, Askerî, Şehremaneti, Evkaf, Tekaüd, Meşihat, Rûsumat, Nafia, Sıhhiye, Bahriye, Zabtiye, Defter-i Hakani, Nizam, Tophane, ilmiye, Orman ve Meadin, Meclis-i Umumi, Mabeyn-i Humayun, Evkaf-ı Humayun. Telgraf, imtiyaz, Maarif, Orman, Ticaret ve Nafia, Maarif-i

Umumiyye, Adliye ve Mezahib, Harbiye olmak üzere otuz iki bölümden oluşmaktadır. Saraybosna'da cephanelik ve ambar inşası (Meclis-i Vala, İ..MVL. 475/21513), Kozana sancağı Sis kasabası Cephaneliği (Dahiliye, İ..DH.. 646/44948), Baruthane-i Amire'de cebehane barakası inşası (Dahiliye, İ..DH.. 842/67659), Trabzon'da bir Cephanelik İnşası (Dahiliye, İ..DH.: 927-73456) gibi belgeler bu katalogda bulunmaktadır.

•Yıldız Sarayı Arşivi Defterleri: “Yıldız Sarayı Arşivi, Sultan İkinci Abdülhamid devrinde (1876-1909) Yıldız Sarayı'nda biriken belge, defterler ve gazetelerden oluşmaktadır. Yıldız evrakı, çeşitli tarihlerde teşkil olunan heyetler tarafından, belgelerin mahiyetine ve tarih esasına göre tasnif edilmiştir. Yıldız Perakende Evrakı Bölümü'nün 1246-1316/1830-1899 tarihlerine ait Yıldız Perakende-Askerî Maruzât Evrakı katalogları, askerî makamlarla Yıldız sarayı arasındaki yazışmaları kapsamaktadır.” (BOAR, 2010). Trablusgarp'a mülhak kazalardaki kışla ve cephaneliklerin haritası (Y..PRK.ASK. 120/120) bu tasnif içerisinde yer alan belgedir. “Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı, daha evvel bahsi geçen Yıldız Tasnifi bölümlerinin ihtiva ettiği vesikaların dışında kalan Seraskerlik, Bahriye, Tophâne-i Âmire, Adliye ve Mezâhib Nezâreti, Evkâf, Maârif, Ticaret-Nâfia ve Zabtiye Nezâretleri ile diğer nezâretler ve Meşîhat Dairesince Mâbeyn'e doğrudan sunulan tezkire, arîza, istîzân ve benzeri vesikalardan oluşmaktadır. Ayrıca ahalinin Mâbeyn'e doğrudan gönderdikleri arzuhâl, şikâyet, teşekkürnâme ve mahzar gibi vesikalar da bu bölüm evrakı arasında bulunmaktadır.” (BOAR, 2010). İstanbul Baruthanesi'nde yer alan cephanelikteki mühimmat naklinin beyanı ile ilgili belge (Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı, Y..MTV. 39/58) söz konusu tasnif içinde yer almaktadır.

1.4.1.4. Görsel Belgeler

1.4.1.4.1. Haritalar

Haritalar ve semt planları, sokak ve parselleri göstermektedir ve araştırılan konunun coğrafya ile ilişkilendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca eski haritalar, yer adları konusunda da aydınlatıcı bir kaynaktır. Günümüz haritaları ile eski haritaların karşılaştırılması, bugünkü yerleşim yerlerinin eski isimlerine ulaşmayı sağlamaktadır (Danacıoğlu, 2011). Haritalar, tez çalışmasına genellikle yeniden işlenerek eklenmiştir.

- (1223-1869) Bryer ve Winfield Haritası (Bryer ve Winfield, 1985): Harita, Trabzon Yukarı Kale planını göstermektedir. İç Kale’de cephanelik olarak kullanılan yapı, bu harita yer almaktadır.

- (1786) François Kauffer Haritası (Salt Araştırma Arşivi): Kauffer, İstanbul şehri ve banliyölerinin 1776 yılında çizilen geometrik planını 1786 yılında genişletmiştir. Söz konusu haritada, Topkapı Sarayı ve Sultanahmet Cami arasında bir bölgede konumlanan “gebhane” olarak gösterilen yapı, literatürde yer alan bilgilere göre cebecilere ait silah ve mühimmat depolanan cephanedir. Harita, cebecilerin kışla alanı çevresinde inşa edilen cephaneliği göstermesi sebebiyle önemli bir kaynaktır.

- (1827) Güzelhisar Tabya Haritası, Çömlekçi Limanı’nda yapılan Som Tabya Haritası (BOA. HAT 598/29329): Haritalar cephaneliklerin tabya içerisindeki konumu ve büyüklüğü hakkında bilgiler vermektedir.

- (1850) Trabzon haritası (Bryer ve Winfield,1985): Haritada kabaca gösterilen Güzelhisar “Leonkastron” olarak adlandırılmıştır.

- (1870) Fransız René Dussaud’a ait Trabzon’daki Mevcut Tabyaları Gösteren Harita (Özgür Yılmaz, 2012): Haritada Trabzon tabyalarının 19. yüzyıldaki konumlarının verilmesi, belirli tabyalarda bulunan cephanelik yapılarının yerlerini belirlemeye katkı sağlaması ile önemli bir haritadır. Güzelhisar Tabyası, Çömlekçi Tabyası ve Polathane Tabyalarında cephanelikler bulunmaktadır.

- (1898) Trabzon Kalesi Planı (Lynch,1901): 1898 yılına ait Lynch’in bu haritasında Yukarı Hisar’daki cephaneliğin yeri belirtilmiştir.

- (1911) Trabzon’un Alagosa mevkiindeki Ambar ve Depolara Ait Harita (BOA. DH.İD.. 59/22): Harita, Güzelhisar askerî dairesi altındaki askerî mağazaları ve İskeleye giden cadde sonundaki askerî ambarları göstermesi bakımından önemlidir.

- (1911-1913) Trabzon haritası (BCA., Nafia Vekaleti (230-0-0-0)/143-26-1): Literatürde Elköse Cephaneliği’ne dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Cephaneliğin tam konumu tez çalışmasında kullanılan tüm kaynaklar değerlendirilerek ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Haritada Elköse Cephaneliği ve karakolunun belirtilmesi, söz konusu yapıların varlığının ve konumun aydınlatılması konusunda haritayı daha da önemli yapmaktadır.

- (1926) Trabzon Haritası (Tuluk Arşivi): 1926 Trabzon Haritası, çalışma kapsamında kullanılan en önemli kaynaklardan birini teşkil etmektedir. Harita, Trabzon’unun 1926 yılındaki fiziki durumunu, Trabzon’a ait askerî yapıların isimlerini ve konumlarını

göstermektedir. Günümüzde “Cephanelik” adıyla anılan binanın isimlendirme sorununa çözüm getiren yegâne haritadır. Cephanelik binası, haritada “Kuzgundere Cephaneliği” ismi ile geçmektedir. Harita, cephaneliğin yakın çevresindeki yapıları da göstermekte ve inşa edildiğinden günümüze gelene kadar geçen süreçte yapının ve yakın çevresinin değişiminin izlenebilmesinde yararlı bir kaynaktır. Ayrıca Kuzgundere Cephaneliği dışında haritada, Güzelhisar, redif askerî deposu, Sarı Kışla ve isimsiz bir başka kışla da mevcuttur.

- (1955) Kuzgundere Cephaneliği Tapu Kadastro Planı (Şahinkaya,1994): Tapu kadastro planı, Kuzgundere Cephaneliği’nin 1955 yılındaki durumunu göstermesi ve yapının söz konusu yıl ile günümüzdeki durumunu karşılaştırmaya imkân vermesi bakımından önemlidir.

- (1967) Trabzon: İl Analitik Etüdü Haritası (Tuluk Arşivi): Trabzon’da varlığı tespit edilen cephaneliklerin birlikte bulunduğu bir harita oluşturmak amacıyla kullanılan haritadır.

- Fransız René Dussaud haritası (Tuluk Arşivi): Trabzon limanını gösteren haritada, Çömlekçi Limanı’nın doğusundaki bölge “Rocher d’Eloussa” olarak adlandırılmıştır. Harita, Elköse (Elegosa) Burnu’nun tanımlanmasında kullanılmıştır.

- Osmanlı Kayıtlarına Göre Trabzon Şehir Surları (Tuluk,2010): Harita Trabzon şehir surlarını Osmanlı kayıtlarında geçtiği biçimi ile göstermesi bakımından önemlidir.

1.4.1.4.2. Fotoğraflar ve Kartpostallar

“Fotoğraflar, bir nevi gerçekliğin tıpkıbasımı olarak görülmüştür.” (Danacıoğlu, 2011). Yapının çekildiği yıldaki durumunu olduğu gibi aktarması bakımından önemlidir. Günümüze ulaşan yapılar için değişim sürecini analiz etmek, günümüze ulaşmayan yapılar için yapının neye benzediğini görebilmek, fotoğrafları önemli kılmaktadır. Araştırma kapsamındaki yapıların en eski fotoğraflarına ulaşarak bu fotoğrafları metinsel bilgiler ile birlikte değerlendirmek, çalışmaya büyük destek sağlamıştır.

Çalışma kapsamında en önemli fotoğraf arşivleri arasında “II. Abdülhamit Albümü” diğer bir adıyla “Yıldız Albümü” yer almaktadır. Başta Kuzgundere Cephaneliği olmak üzere bazı cephanelik ve askerî depo fotoğraflarına Yıldız Albümü içerisinde rastlanmaktadır. Tez çalışmasında yer alan kartpostalların kaynağını ise Salt Araştırma Arşivi ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı oluşturmaktadır. Güzelhisar Askerî

Dairesi altındaki Askerî Mağazalar ve Askerî Ambarlara ait kartpostallar tez çalışması için önem teşkil etmektedir.

1.4.1.4.3. Mevcut Yapı

“Araştırmacının verimli sonuçlara ulaşabilmesi için işleyeceği malzemeyi canlı olarak görmesi, malzemeye doğrudan ulaşabilmesi önemlidir.” (Mülayim, 2020). Tez çalışmasının malzemelerinden birini ise mevcut yapı oluşturmaktadır. Kuzgundere Cephaneliği Trabzon’daki cephanelikler arasında günümüze ulaşan yegâne örnek olması sebebiyle başlıca kaynak niteliğindedir.

1.4.2. Genel Kaynaklar

Genel kaynaklar, ana kaynaklar ve gözlemlere dayalı yazılmış eserlerdir (Mülayim, 2020). Tez çalışması kapsamında bu gruba giren bibliyografyalar, ansiklopediler, sözlükler, kitaplar, tezler ve dergiler incelenmiştir.

1.4.2.1. Bibliyografyalar

Bilim dünyasının zengin kültür birikimi ve yazılı metinlerin sayısının yüksekliği, araştırmacının bütün eserleri hatırlamasını zorlaştırmaktadır. Bu sebeple konuya ilişkin yayınların sistematik bir şekilde bulunabilmesi için bibliyografyalara bakılması gerekmektedir. Herhangi bir konuda araştırma yaparken aranılan kaynaklar için başvurulması gereken yayınlardır (Mülayim, 2020).

Tez çalışmasında kullanılan bibliyografyalardan biri, Beyhan Sarıcaoğlu’nun “Trabzon Mimarlık ve Sanat Tarihi Literatürü: Bibliyografya, Dizin ve Değerlendirme” adlı yüksek lisans tezidir. Trabzon’un mimarlık ve sanat tarihini bir araya getiren çalışma olması sebebiyle önemli bir kaynaktır. Yüksel Küçüker’in “Trabzon Tarihi Bibliyografyası” adlı yüksek lisans tezi de Trabzon’a dair bir çalışma yapılmadan önce incelenmesi gereken kaynaklar arasındadır.

1.4.2.2. Ansiklopediler

Ansiklopediler, hazırlandıkları devirlerdeki ilim, kültür ve teknik gibi çeşitli dalların tamamı veya belli bir bölümüyle ilgili şahıs, eser, coğrafi bölge ve müesseselerin tanıtımı veya kelime, kavram, olay ve konuların izahı gibi her türden bilgiye belli bir sistem içinde yer vermektedirler. Ansiklopediler, genel konulu ve özel konulu olarak ayrılmaktadır. Genel konulu ansiklopediler, her konudan dar bir çerçevede bahsederken özel ansiklopediler içerdikleri konuların uzmanları tarafından daha ayrıntılı anlatım sunmaktadır (Aykut,1991).

Çalışma kapsamında incelenen ansiklopediler, daha çok disiplinler arası çalışmalar içeren, konulara dair ayrıntılı bilgi veren, konunun uzmanları tarafından yazılmış çalışmalardır. Kaynaklardan biri Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'dir. 1988 ve 2016 yılları arasında yayımlanan ansiklopedi, 2 ek cilti ile beraber toplam 46 ciltten oluşmaktadır. Ansiklopedi, İslâm ilimleri, beşerî ve sosyal bilimler gibi farklı alandaki çalışmaların birleşimiyle disiplinler arası bir rol üstlenmektedir (URL-1, 2022). Ansiklopedi, mimari alanda da birçok çalışmayı kapsamaktadır. Bu yönüyle tez çalışmasında çoğu kez başvurulmuş önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Bir diğer kaynak, Tazimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisidir. Çalışma kapsamında 6 cildin tümü incelenmiştir. Ansiklopedinin belirli ciltlerinde yer alan 19. yüzyıl Osmanlı dönemi ve mimarlığı ile ilgili metinler tez çalışmasına katkı sağlamıştır. Türkler Ansiklopedisi ise 21 ciltten oluşmaktadır. Tüm ciltler incelenmiş, kışla mimarisi gibi Osmanlı askerî mimarisine ve son dönem Osmanlı mimarlığına dair metinlerden yararlanılmıştır. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi ve Reşat Ekrem Koçu'nun hazırlamış olduğu İstanbul Ansiklopedisi alfabetik kronolojiden oluşan ansiklopedilerdir. Çalışma kapsamında bu iki kaynak vasıtasıyla cephane kavramına dair ön bilgi edinilmiştir. Nüzhet İslimiyeli'ye ait 2 ciltten oluşan Sanat Terimleri Ansiklopedisi daha çok sözlük niteliğindedir ve çalışmada cephaneliklere dair oluşturulan terminolojide yararlanılan kaynaklar arasında yer almaktadır.

1.4.2.3. Sözlükler

Sözlükler; kelimeler hakkında kısa bilgiler veren, kavramları tanımlayan kaynaklardır. Çalışma kapsamında, İlhan Ayverdi'ye ait Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misâlli Büyük

Türkçe Sözlük, Devellioğlu'na ait Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle) ve Mehmet Zeki Pakalın'a ait Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü gibi kaynaklardan yararlanılmıştır. Söz konusu sözlükler Osmanlı döneminde yazı dili olarak kullanılan Osmanlıca Türkçesi ile birlikte verilen kaynaklardır. Celal Esad Ersevene'e ait Istılahat-ı Mi'mariyye; Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü ve Neslihan Sönmez'e ait Osmanlı Dönemi yapı ve malzeme terimleri sözlüğü, Osmanlı dönemine ait mimarlık terimlerini anlamaya olanak sağlayan nadir eserlerdendir. Tez çalışması için en önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Osmanlı Dönemi'nde kullanılan terimler ağırlıklı olarak Arapça-Farsça kökenlidir. Bazı terimler günümüz Türkçesinde ses değişikliğine uğrayarak ya da tamamen değişmiş olarak eş anlamlarıyla kullanılmaktadır. Bu sebeple söz konusu kaynaklar, BOA.da ulaşılan belgelerin günümüz Türkçesine çevrilmesi sırasında anlamı bilinmeyen Arapça ve Farsça bazı terimleri tanımlamada, yorumlamada yardımcı olmuş kaynaklardır.

Ayrıca, değinilen bu sözlükler ve Metin Sözen ve Uğur Tanyeli'nin ortak çalışması olan Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü cephaneliklere dair oluşturulan terminolojide terimlerin tanımlanmasında yararlanılan kaynaklar olmuştur.

1.4.2.4. Kitaplar

Kitaplar, çoğu kez ana kaynaklar ve gözlemlere dayanılarak yazılmaktadır aynı zamanda araştırmacının yorum ve eleştiri bölümlerine de yer vermektedir (Mülayim, 2020). Tez çalışmasında incelenen kaynaklardan biri, Oya Şenyurt'a ait "Osmanlı Mimarisinin Temel İlkeleri" adlı kitaptır. Söz konusu çalışma, Osmanlı mimarisini alışılmışın dışında bir yaklaşımla anlatmasından dolayı önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Şenyurt (2015), resim ve inşâ (düz yazı) üzerinden geliştirilen yaklaşımında Osmanlı Devleti'nin son dönem askerî mimarisine yer vermiştir. BOA. özel tasnifinde yer alan bir Osmanlı cephaneliği hakkında bilgiler bulunması sebebiyle de teze katkı sağlamıştır. Mahir Aydın'ın "Vidin Kalesi: Tuna Boyu'ndaki İnci" adlı eseri Osmanlı askerî mimarisi hakkında önemli bilgilerin bulunduğu bir diğer kitaptır. Osmanlı dönemi mimarlık sözlüklerinde bulunamayan kale, tabya ve cephanelikler ile ilgili bazı kavramlara bu kaynak vasıtası ile ulaşılmıştır. Bir diğer kaynak ise Temel Öztürk'ün "Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon"

adlı kitabıdır. Kitap, Trabzon Kalesi'ndeki cephanelikler ve cebeci birliklerinden bahsetmesi nedeniyle yararlanılan kaynaklar arasındadır.

1.4.2.5. Tezler

Genel olarak yayımlanmamış çalışmalardır. Bu araştırmalar belirli bir kuruma bağlı olarak yapılmış ve bir kopyası ilgili kurumun kitaplıklarında yer almaktadır (Mülayim, 2020).

Çalışma kapsamında birçok tez incelenmiştir. Hüseyin Kara'ya ait "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Kara Ordusu (1876-1908)" adlı doktora tezi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Abdülhamit dönemine dek ve son dönemde askerî teşkilatın değişimine dair bilgiler edinilmesi amacıyla incelenen kaynaklar arasında yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, Trabzon'un siyasi, ekonomik ve askeri durumuna dair bilgiler veren kaynaklar arasında Özgür Yılmaz'a ait "Tanzimat Döneminde Trabzon", Abdurrahman Okuyan'a ait "19. yy.ın Son Çeyreğinde (1875-1900) Trabzon" ve Sabri Özel'e ait "Millî Mücadelede Trabzon" adlı doktora tezleri yer almaktadır. Söz konusu tezler "Genel Bilgiler" bölümüne katkı sağlayan kaynaklardır.

Osmanlı döneminde inşa edilen cephanelikleri derli toplu şekilde sunan bir çalışma mevcut literatürde yer almadığından, cephanelik örneklerine ulaşmak amacıyla birçok kaynak incelenmiştir. Aynur Çiftçi'ye ait "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Askerî Mimari ve İstanbul'da İnşa Edilen Askerî Yapılar" adlı doktora tezi, İstanbul'da 19. yüzyılda inşa edilen askerî depolar ve cephaneliğe dair ilk ve tek detaylı araştırma olması bakımından önemli bir kaynaktır. Çalışmanın cephaneliklerin İstanbul'daki örneklerini sunmasından dolayı Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşradaki cephaneliklerini karşılaştırmada da katkı sağlayan bir kaynaktır. Soner Yeler'in "Trakya Bölgesi Tabyaları: Koruma Sorunları ve Koruma-Kullanma Önerileri" adlı doktora tezi incelenen kaynaklarda yer almaktadır ve tabyalardaki cephaneliklere örnekler sunması bakımından önemlidir. Diğer bir kaynak Muhammet Özgen'e ait "Osmanlı Ordu Sisteminde Redif Teşkilatı ve II. Abdülhamid Döneminde İnşa Edilen Redif Binaları" adlı doktora tezidir. Söz konusu çalışma redif birliklerine ait yapılardan biri olan cephanelik örnekleri ile teze katkı sağlamıştır. Çalışma kapsamında, Anadolu şehirlerinden bazılarının Türk dönemi mimari eserlerinin bir arada olduğu çalışmalar da incelenmiştir. Zeynep Aytekin'e ait "Kastamonu İli Taşköprü

İlçesindeki Türk Devri Yapıları, Murat Delen'e ait "Kars İli ve İlçelerindeki Türk Dönemi Mimari Eserleri" ve Şengül Kolay'a ait "Konya-Sille'deki Tarihi Eserler" adlı yüksek lisans tezlerinde odaklandığı şehirlere ait cephanelik örneklerini barındırmaktadır. Bu cephanelik örneklerine tez çalışmasının yapılan çalışmalar bölümünde, "Cephanelikler" başlığı altında yer verilmiştir.

1.4.2.6. Dergiler

Dergiler uzun süre içinde ve belirli zaman aralıklarıyla yayınlandığından, farklı yazarların farklı çalışmalarına yer vermektedirler (Mülayim, 2020). Dergilerde yer alan makaleler, tez çalışmasında kullanılan kaynaklar arasındadır.

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi'nde yer alan Ali Ertuğrul'a ait "XIX. Yüzyılda Osmanlıda Ortaya Çıkan Farklı Yapı Tipleri" adlı makalede, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl ortamının sunduğu yeni şartlara göre geliştirilen veya ihtiyaç duyulan yeni yapı türlerinin inşasından bahsetmesi sebebiyle tez kapsamında yararlanılmıştır. Diğer bir çalışma "Megaron" adlı dergide yayımlanan Aynur Çiftçi'ye ait "19. yüzyılda İstanbul'da İnşa Edilen Askeri Yapıların Koruma Sorunları" isimli makaledir. Söz konusu makale, Çiftçi'nin (2004) daha önce sunduğu "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Askeri Mimari ve İstanbul'da İnşa Edilen Askerî Yapılar" tezindeki kimi bilgilerin revize edilmesi ile İstanbul'da inşa edilen askerî yapı tiplerden birinin gerçek işlevi hakkındaki çelişkiyi sona erdirmiştir. Osman Ülkü'nün Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde bulunan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Sistemi Olarak Tabya Mimarisi" adlı çalışması, tabyalardaki cephaneliklere değinmeden önce tabyalar hakkında genel bilgilere ulaşılması bakımından yararlanılan bir başka kaynaktır.

1.5. Konuya İlişkin Literatür

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde değişen askerî teşkilat, askerî mimaride farklı yapılar ortaya çıkarmıştır. Devletin önemli askerî ikmal noktası olan Trabzon'da da değişen ihtiyaca bağlı olarak yeni askerî yapılar inşa edilmiştir. Cephanelik binaları da bu yapılar arasında yer almaktadır. Ancak mevcut literatürde, Trabzon'daki cephanelikler ve askerî depolara dair sınırlı bilgiler mevcuttur ve derli toplu bir çalışma bulunmamaktadır.

Bilge Bahar'a ait "Trabzon İç Kalesi ve Sarayı" adlı doktora tezi, Şenol Çelik'in "15-17. Yüzyıllar Arasında Trabzon Kalesi", Lynch'in "Armenia, Travels and Studies" adlı çalışmalarında Trabzon Kalesi'ne ve kaledeki cephaneliklere dair bilgilere ulaşılmaktadır.

Esra Babul'a ait "19. Yüzyıl Savunma Yapıları: Trabzon Tabyaları Üzerine Bir İnceleme" adlı makalesi, Trabzon şehrinin tabyalarının bir arada bulunduğu çalışma olması bakımından önemli bir kaynaktır. Mustafa Aydın'ın "19. Yüzyılın Başlarındaki Savaşlar Döneminde Polathane (Akçaabat) Limanının Askerî Önemi" adlı çalışması, Polathane limanındaki tabyaların ve dolayısıyla cephaneliklerin inşa tarihine dair önemli bilgiler vermektedir.

Nedim İpek'in "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Trabzon'da Kamu Görevlileri adlı makalesinde, Trabzon'da 19. yüzyılda bulunan redif birliği ve askerî deposu hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Özgür Yılmaz'ın "Dussaud Biraderlerin Trabzon Limanı İnşa Projesi (1870)" adlı çalışması Çömlekçi Limanı'nı anlatması ile bu limandaki cephaneliğe dair bilgi edinmeye katkı sağlayan bir kaynak olmuştur.

Uğur Üçüncü'nün "Trabzon'da 10 Temmuz 1919 Cephanelik Patlaması" adlı makalesi ise tez çalışması kapsamında, arşivde ulaşılan Boztepe'deki Kırmızı Cephanelik patlaması ile ilgili belgeye ek olan bilgiler içermektedir. Bu makalede, ABD'nin Trabzon Konsolosu Ralph F. Chesbrough raporuna yer verilmiş ve bu raporda Boztepe'deki cephaneliklerin sayısı bildirilmiştir.

Fulya Şahinkaya'ya (1994) ait "Trabzon'da Cephanelik Binası Restorasyonu" adlı yüksek lisans tezi, Kuzgundere Cephanelik Binası'na yönelik monografik bir çalışmadır. Tez kapsamında incelenen önemli kaynaklar arasında yer alan çalışma; cephaneliğin tarihçesi, genel yerleşimi, plan özellikleri, cephe ve strüktürü hakkında bilgilere yer vermektedir. Ancak hem 1994 yılında elde edilen verilerle çalışmanın sınırlı kalması hem de çalışmanın asıl amacının restorasyona yönelik olması nedeni ile yapıya dair eksik belgeler bulunmaktadır.

2. YAPILAN ÇALIŞMALAR

2.1. Son Dönem Osmanlı Askerî Mimarisi

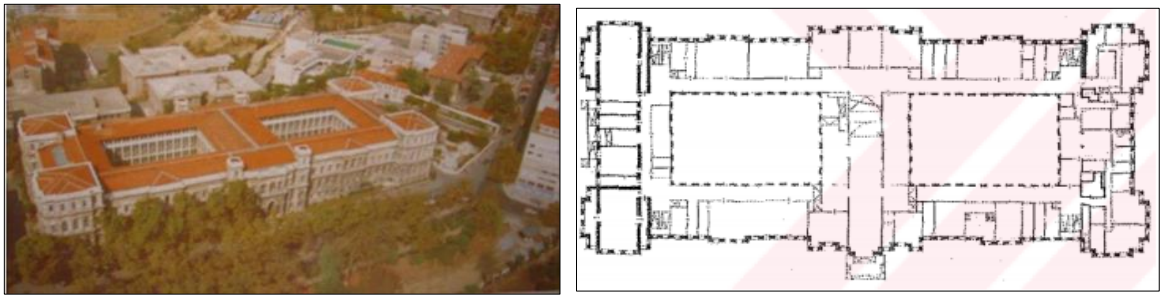
Fransız İhtilali ile birlikte Avrupa’da yaşanan gelişmelerden Osmanlı Devleti’nin de etkilenmesi birtakım ıslahatları beraberinde getirmiş, 19. yüzyılda hemen her alanda devletin sağlıklı bir yapıya kavuşması ve ülkenin her köşesinin imar edilmesi için büyük projeler hayata geçirilmiştir (Özkan ve Yıldırım, 1985). 19. yüzyıl Osmanlı mimarlığı, dönem mimarlarının Avrupa’da aldığı eğitimler ve Osmanlının çağına ayak uydurması gibi yeni anlayışlar sonucunda mimaride farklı biçim ve arayışlara gidilmiş, bu da karmaşık denebilecek bir üslubu ortaya çıkarmıştır. Eski Yunan ve Roma uygarlıklardan kaynağını alan Neo-Grek üslup, İngiltere’de ortaya çıkan Neo-Gotik üslup ve bütün Avrupa’da Rönesans’ın yeniden doğup sürdürülmesini amaçlayan Neo-Rönesans üslup, yerli ve yabancı mimarlar tarafından çok sayıda yapıda kullanılmıştır. Aynı dönemde yayılım gösteren Art-Nouveau da Osmanlı Devleti başkentinin mimarisini etkilemiştir. Geç dönem Osmanlı mimarlığına egemen olan eklektik üslup anlayışı, oryantalist eğilimlerin de katılımlarıyla daha da çeşitlenmiştir. Ayrıca belirli yapı türlerine göre belirli üslup türleri oluşmuştur. Sonuç olarak ya işlevine göre belirli üslup alan türdeş yapılar oluşmuş ya da karmaşık üsluplu yapılar meydana gelmiş ve ortaya çıkan ürünler eklektik yapı sergilemiştir. Türdeş yapılar dahilinde kullanılan bir üslup olan neo-grek tarz, batıda prestijli yapılarda kullanılırken Osmanlıda da askeri yapılardan biri olan kışlalarda etkisini göstermiştir (Özkan ve Yıldırım, 1985; Yıldırım, 2002).

Avrupa’dan etkilenme her yönüyle izlerini göstermiştir. 19. yüzyılda Neoklasik tarzda biçimlenen yapıların çoğalmasının bir nedeni de Osmanlı Hassa Mimarlar Ocağı’nın büyük yapı tasarlamada yetersiz kalmasıdır. Ayrıca Hassa Mimarlar Ocağı geleneksel işleve bağlı uygulamalarından ötürü yenileşmeye ayak uyduramamıştır. Mimarinin Avrupa’dan etkilenmesiyle yeni açılan iş ilanlarını da daha çok yabancı veya azınlık kökenli mimarlar üstlenmiştir. Yenilikçi padişahların yeni yapılar istemeleriyle mimarlar ocağı da sürekliliğini yitirmiştir (Can, 2011; Özkan ve Yıldırım, 1985; Yıldırım, 2002).

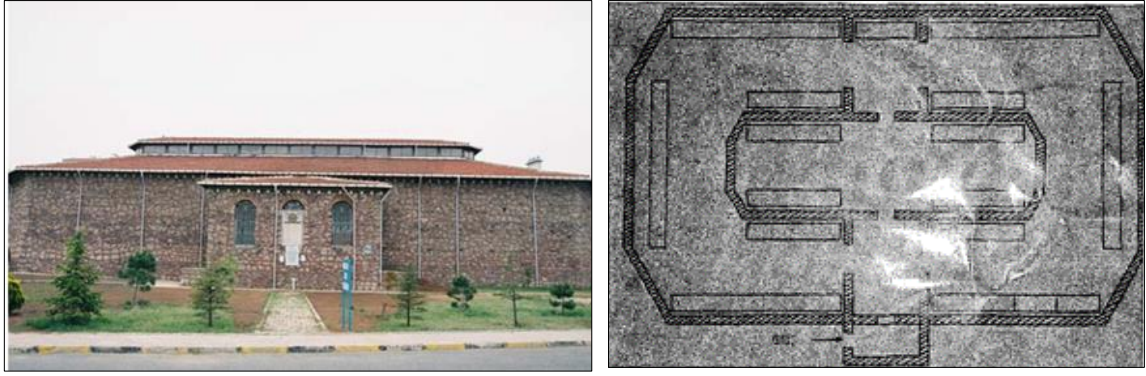
Avrupalı yaşamdan en çok etkilenen, imparatorluğu ayakta tutan en önemli öğelerden biri askerî teşkilat olmuştur (Özkan ve Yavuz, 1985).

Askerî teşkilât 18. yüzyılın sonunda III. Selim'in (1789-1807) başlattığı reform hareketleri ile değişime uğramaya başlamıştır. Bu durumun askerî mimariye yansıması 1826 öncesinden inşa edilmeye başlanan kışla kompleksleri ile olmuş, kışlalar askerî yapı faaliyetlerinin önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Selimiye ve Davutpaşa Kışlası İstanbul'da inşa edilen önemli kışlalar arasındadır. Devletin çeşitli merkezlerinde yer alan ordu birimlerinin kullanımı için de kışla yapıları inşa edilmiştir. Yine 3. Selim döneminde karakolların da inşa edildiği bilinmektedir. 1826 yılına gelindiğinde Yeniçeri Ocağı ile diğer kapı kulu ocakları kaldırılmış ve yeni bir askerî düzene geçilmiştir. Askerî teşkilatın değişmesi yeni yapıların inşasını gerekli kılmış ve bu sebeple askerî mimari faaliyetlerinde çeşitlilik görülmüştür. 19. yüzyılda inşa edilen askerî yapılar; askerî idari yapı (karargâh), kışla, askerî okul, askerî hastane, karakol, askerî fabrika, silahhane, askerî depo ve fırın gibi yapılardan oluşmaktadır (Çiftçi, 2004; Ertuğrul, 2009). Silah ve mühimmat gibi cephane depolama görevi üstlenen yapıların ise cephanelikler, silahhaneler ve askerî depolar olduğu anlaşılmaktadır.

Silahhaneler, yalnız silah depolamak amaçlı inşa edilmemiştir. Silahhanede cephane depolamanın yanı sıra marangozhane, kütüphane ve inşaat deposu gibi birimlerin de yer aldığı, silahların yanı sıra bazı eşya ve aletlerin de saklandığı anlaşılmaktadır. Bugün İTÜ'nün kullanımına tahsis edilen bina kaynaklara göre 19. yüzyılda inşa edilen Maçka Silahhanesidir. Silahhanede silahların bakımı, onarımı, muayenesi, sergilenmesi gibi silahlar ile ilgili her türlü işe yanıt verebilecek birimler mevcuttur (Şahin, 2021).

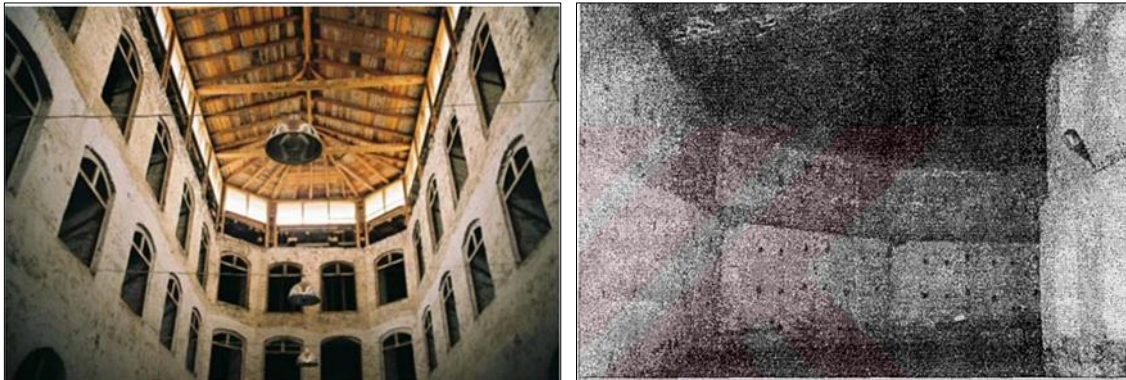

Şekil 1. Maçka Silâhhanesi'nin 1980 yılına ait bir görünüşü ve giriş kat planı (Çiftçi, 2004)

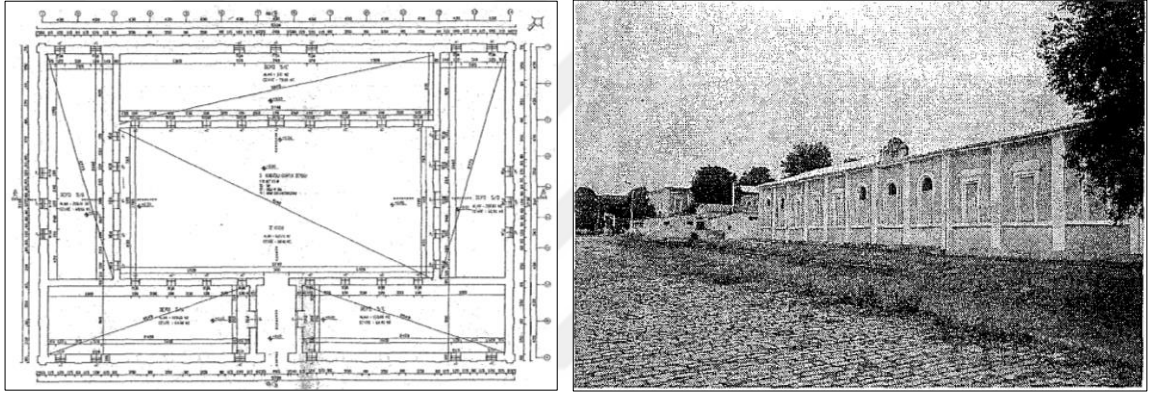
Şekil 2. Küçükalyalı'daki 3. depo yapısı kuzey cephesi ve plan krokisi (Çiftçi, 2004:05)

İstanbul'daki askerî depolar; ordunun ihtiyacı olan mühimmat, giyecek, yiyecek gibi maddeleri korumak ve saklamak amacıyla inşa edilmiştir. 19.yy.da inşa edilen Küçükalyalı'daki ve Gülhane'deki askerî depolar 4 ayrı yapıdan oluşmaktadır. II. Abdülhamid döneminde cephane olarak inşa edilen Küçükalyalı'daki depoların çevre yollardan görülmeyen bir sırtın arkasında, oldukça korunaklı bir mevkide yer aldığı ve silah, barut vb. mühimmat saklamak üzere inşa edildikleri bilinmektedir. Eğimli bir arazide yer alan yapılar doğu-batı yönünde ve birbirine yakın konumda inşa edilmiştir. Köşeleri pahlı şekilde dikdörtgen planlı (23x46 m), iç içe geçmiş iki ayrı bölümden oluşan cephaneliklerin iç bölümü daha yüksekte tutulmuş ve bu bölümün duvarlarında sıralı düzende çok sayıda pencere oluşturulmuştur. Cepheleri sağır olan Küçükalyalı'daki depolarda diğer askerî yapılardan farklı olarak havalandırma delikleri (13x19 cm) bulunmaktadır (Çiftçi, 2004).

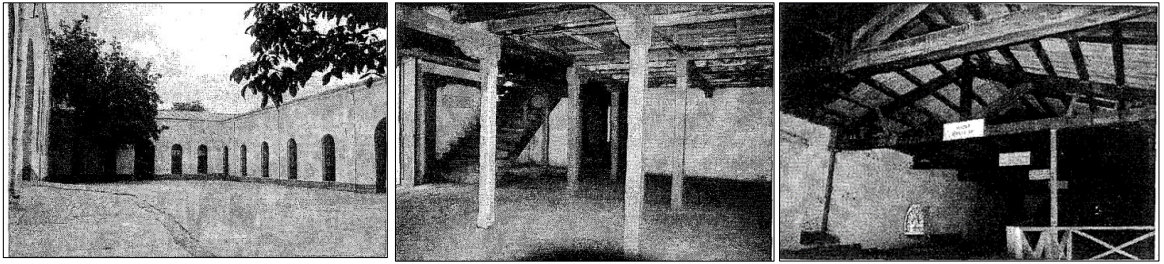

Şekil 3. Küçükalyalı'daki 2. depo ışıklıklı/yükseltilmiş orta mekân ve etrafını saran dış bölüm (Çiftçi, 2004:05)

Birbirine yakın konumdaki dört ayrı yapıdan oluşan Gülhane askerî depolarının üç tanesi dikdörtgen planlı (yaklaşık 30x60 m) ortası açık avlulu inşa edilmiştir. Bu özellikleri nedeniyle kışla, hastane ve okul yapılarına benzemektedir. Yapılardan biri ise dikdörtgen planlı tek birimden oluşmaktadır ve cumhuriyet döneminde gümrük deposu olarak kullanılmıştır. Depoların planlarında diğer askerî yapılardan farklı olarak büyük ve tek hacimli düzenlemeler görülmektedir. Birden fazla giriş kapısı olan depoların dışa bakan cepheleri az sayıda açıklığa sahiptir ve pencere görünümünde sağır nişlerle hareketlendirilmiştir, iç avluya bakan cephelerde ise çok sayıda pencere ve kapı bulunmaktadır. Depoların bazılarında asma katlı bir iç düzen mevcuttur (Çiftçi, 2004).

Şekil 4. Gülhane'deki 4.depo yapısının planı ve 2. depo yapısının dış cephesinden bir görünüş (Çiftçi, 2004)

Şekil 5. Gülhane'deki 1. depo yapısının iç avlusundan bir görünüş, 4.depo yapısının asma katı ve ahşap çatı sistemi (Çiftçi, 2004)

Osmanlı Dönemi cephanelik örnekleri; cephaneliklerin kışlalarda, kalelerde, tabyalarda, karakollarla birlikte, redif teşkilatına bağlı yapı topluluğu bünyesinde veya herhangi bir askerî birime bağlı veya bağımsız şekilde inşa edildiğini göstermektedir.

2.1.1. Cephanelik Binaları

TDK'ye göre cephanes, “ateşli silahlarla atılmak için hazırlanan her türlü patlayıcı madde ve mühimmat⁴” olarak tanımlanmaktadır. Cephanelik ise “cephanenin saklanması için kapalı ve korunmuş yerdir.” Cephanes asıl olarak “cebe” ve “hane” kelimelerinin birleşiminden meydana gelmekte ve Osmanlı dönemi metinlerinde de “cebehane” olarak geçmektedir. Cebe (Moğolca) kelimesi zırh ve silah anlamı taşımakta, hane (Farsça) kelimesi birleşik kelimelerde bina, yapı, yer, makam anlamlarıyla ikinci kelime olarak yer almaktadır (TDK, 2022).

Pakalın'a (1993) göre cebehane, eskiden silah ve harp levazımının hıfzına mahsus yere verilen addır. Sonraları barut, fişek, gülle gibi mühimmata ve bu gibi harp mühimmatının bulundurulduğu yere denilmektedir.⁵

2.1.1.1. Kışla Cephanelikleri

Kışlalar, askerlerin toplu olarak barındıkları yapılar bütünüdür (TDK, 2022). Askerî eğitimin yanı sıra, askerlerin dinlenmesi, temizliği ve ibadeti gibi birçok yaşamsal fonksiyonun da yerine getirildiği yapılardır (Çetiner Doğdu, 2002).

Kışla mimarisi iki türlü ifade edilmektedir. İlki, Türklerin göçebe yaşantısından kaynaklanan ve askerî teşkilatı da etkileyen “kışlak”lardır. İkincisi günümüzde benzer amaçlarla kullanılan çok fonksiyonlu kışla kompleksleridir. Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla düzenli ve disiplinli ordu yetiştirilmesi isteği, askerlerin bir arada barınabileceği yapıların inşasını gerekli kılmıştır. Yeni bir plan tipiyle inşa edilen 19. yüzyılın kışlası, yeniçeri kışlalarından farklı ve daha büyük inşa edilmiştir. Bu amaçla içinde koğuşlar, cami, fırın, hamam, atlar için ahırların bulunduğu yapı kompleksleri yapılmıştır. İlk kışlalar ahşap iken sonraları kâğır ve daha dayanıklı olarak inşa edilmişlerdir. Çoğunlukla iki katlı olan kışlalar, çadırlı ordugâhlar gibi genellikle yerleşim birimlerinden uzak havadar

⁴ Mühimmat: Savaş gereçleri, cephanes. Ayrıntılı bilgi için bakınız: TDK (Türk Dil Kurumu), 2022. Genel Açıklamalı Sözlük, Ankara.

⁵ Barut: Ateşli silahla bir merminin atılmasına veya herhangi bir aracın fırlatılmasına yarayan, patlayıcı madde. Fişek: Tüfek, tabanca vb. hafif ateşli silahlara, atılmak için sürülen ve içinde barut bulunan bir kovan ile bu kovanın ucuna yerleştirilmiş mermiden oluşan cephanes. Gülle: Eskiden som taş veya demirden, yuvarlak bir biçimde yapılırken, günümüzde çelikten silindirik biçiminde, bir ucu sivri olarak yapılan top mermisi (TDK, 2022).

yerlerde, büyük bahçeler içinde, dikdörtgen plan şemasında ve orta avlulu olarak yapılmışlardır (Çetiner Doğdu, 2002).

2.1.1.1.1. Cebeci Ocağı Kışlası Cephaneliği

Cebeci ocağının kuruluş tarihi kesin olarak tespit edilememekle beraber 15. yüzyıl ortalarından itibaren varlığı bilinmektedir. Cebeciler; Yeniçeri Ocağı askerleri için ok, yay, kılıç, zırh, tüfek, barut, kurşun, kazma, kürek gibi silah ve savaş malzemesi yapımı, tamiri ve korunması ile ilgilenen örgüttür. Üretilen çeşitli silahlar, savaş araç ve gereçleri cephane ambarlarında saklanarak savaş zamanlarında cepheye götürülmüştür. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı gibi cebeci ocağı da kaldırılmış, yerine cebehane-i amire kurulmuştur (Kılıçarslan,1993; Sakaoğlu,1994).

1826 yılı öncesinde İstanbul’da her ocak için, oda olarak da adlandırılan, kışlalar mevcuttur. Sakaoğlu’na (1994) göre Fatih Sultan Mehmet, cebeciler için Topkapı Sarayı’nın yanında özel bir kışla inşa ettirmiştir. Ayasofya’nın karşısında geniş bir alanda yer alan cebeci kışlası kare planlı ve bir iç avlunun çevresinde yer almaktadır. Cebecilere ait kışlanın yakınında mühimmatın depolandığı bir cebehane binası da bulunmaktadır.1786 tarihli Kauffer haritasına göre, Ayasofya Cami’nin güneydoğusunda “Gebhane” olarak isimlendirilen yapının sözü edilen cephane olduğu anlaşılmaktadır (Çiftçi, 2004; Sakaoğlu, 1994).

Şekil 6.1786 tarihli Kauffer Haritasında cepthane (Salt Araştırma Arşivi, 2022)

15. yüzyılda Topkapı Sarayı'nın inşasıyla birlikte saray sınırları içerisinde yer alan Aya İrini Kilisesi, cepthane olarak kullanılmış, kiliseye silah hazinesi veya deposu denilmiştir. Topkapı Sarayı'nın dış bahçesinde yer almasından dolayı cephanelik için “Enderun Cebehanesi”, “Enderun-ü Hümayun Cebehanesi” veya “İç Cebebane” gibi isimler de kullanılmıştır. Ölen padişahların silahları, zırhları, belirli dönemlere ait silah örnekleri burada hem saklanmış hem de bakımları yapılmıştır (Ar, 2013; Sakaoğlu, 1994). III. Ahmed döneminde yapılan reformlar sonucunda orduya ait pek çok silaha gerek olmadığından bunları depolayan Aya İrini de artık cephanelik yerine silah müzesi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Ar, 2013). “Topkapı Sarayı'nın çizme kapısından⁶ inilen Cebebane

⁶ Çizme kapısı: “Topkapı Sarayı'nın 1. avlusunda cepthane meydanına inen yolun ağzında bir kapıdır.” Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi Aylık Ansiklopedi 1947, 34.

Meydanı'nda da cephaneye bağlı tesisler bulunmaktaydı. Cebehane imalathanelerinde; cebe, zırh keseleri, kalkanlar, tolgalar, tüfekler, kumbara ve tüfek kundakları, kurşunlar, fındık kurşunları, ok temrenleri, savaş kazmaları, baltalar gibi her çeşit mühimmat imal edilmiştir.” (Sakaoğlu, 1994). Üretilen mühimmat, silah vb. gereçler depolarda muhafaza edilmiş veya istenilen yerlere gönderilmiştir (Çiftçi, 2004).

“Aya İrini Cephaneliği ile Ayasofya yakınındaki bir başka cephanelikte yapılan birtakım onarımlar ortak bir inşa aşaması içinde yer almaktadır. Ayasofya yakınındaki diğer cephane ‘Cebehane-i Amire Kışlası’ olarak belirtilmiştir. Her ne kadar bazı belgelerde Aya İrini de ‘Cebehane-i Amire’ adıyla geçiyor olsa da ‘Cebehane-i Amire Kışlası’ denildiğinde kastedilen Ayasofya yakınındaki diğer cephanelik olmalıdır.” (Ar, 2013). Bu durumda kışladaki cephaneliğin 1826 yılı öncesinde cebeci ocağına bağlı olduğuna ve Yeniçeri Ocağı kaldırıldığında cebehane-i amire olarak adlandırıldığına ihtimal verilmektedir.

2.1.1.1.2. Trablusgarp-Terhune Kışlası'ndaki Cephanelik

R 5 Nisan 1313 (M 17 Nisan 1897) tarihli arşiv belgesinde⁷ yer alan bilgilere göre; Trablusgarp vilayeti kazası olan Terhune'deki kışlada bir bölük askerî şahanenin barınması ve silah ve cephanenin muhafaza edilmesi için mekân inşasına başlanacaktır. Bu amaçla kışlaların plan, kesit ve görünüşlerinin bulunduğu haritalar oluşturulmuştur.

⁷ BOA. Y..PRK.ASK. 120/120, R 5 Nisan 1313 (M 17 Nisan 1897).

Dikdörtgen planlı ve etrafı koruma duvarı ile çevrili cephanelik binası, kışla avlusunda konumlanmıştır. Yapı içten tonoz, dıştan kırma çatı ile örtülmüştür. Cephanelik duvarlarında havalandırma sağlamak amacıyla menfezler yapılmıştır. Sandıkların konulması için gerekli ıskaralar ana yapı içerisine, silahlara mahsus ıskaralar ise cephanelikle koruma duvarı arasındaki bölüme yerleştirilmiştir.

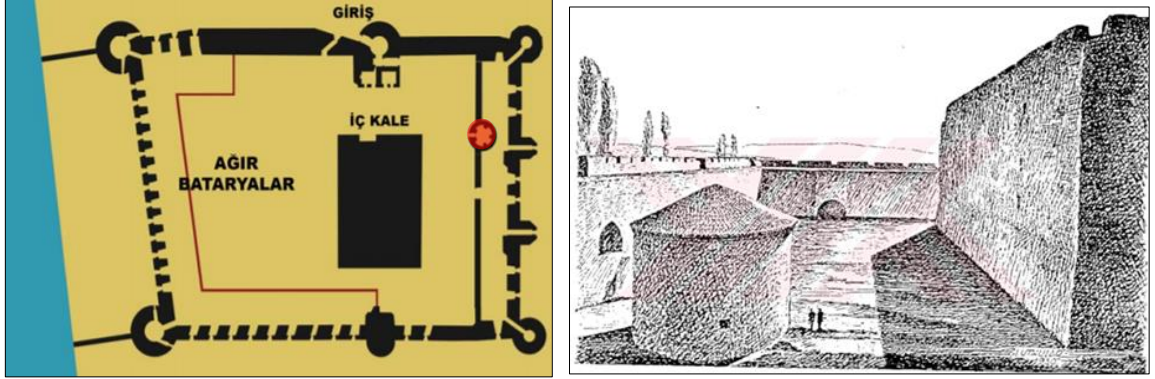
2.1.1.2. Kale Cephanelikleri

Kaleler konumları itibariyle stratejik yerlere inşa edilmiştir. Şehrin etrafını saran konumda, önemli yere giden ana yol, denize uzanan burun, kıyıda az uzaktaki adalar, köprü başları, denizlerin boğazları gibi konumlarda arazinin doğal özelliklerinden de yararlanılarak inşa edilmişlerdir. Kolay ve az sayıda bir kuvvetle savunulabilmesi, ihtiyaç halinde içeridekilerin dışarı çıkabilmesi, uzun süren kuşatmalarda su ihtiyacına imkân sağlayabilecek noktalarda olması ve kalenin birkaç yönünün doğal şekilde korunması gibi unsurlar göz önünde bulundurularak inşa edilmişlerdir. Kaleler, şehrin etrafını saran konumda olduklarından askerî savunma yapısı olmalarının yanında yerleşim yeri haline gelmekte ve askerler ve sivil halk bir arada bulunabilmektedir (Eyice, 2001; Ülkü, 2007).

Bir veya iki katlı olarak inşa edilen kaleler çoğunlukla sur veya beden denilen sürekli kalın bir duvardan ve duvar boyunca belirli düzendeki burç ve kulelerden oluşmaktadır. Kule sayıları arttırılarak daha güvenli hale getirilen kalelerde kapılar genellikle korunaklı olan iki burç arasında yer almaktadır. Tehlikeli kısımlarda duvarların önünde hendekler açılmış ve su ile de doldurulmuştur. Hendeğin karşısına geçiş için ise oynar köprü yapılmıştır (Eyice, 2001).

Kalelerde cephanelerin muhafaza edildiği mekânlar da bulunmaktadır. Cebecibaşı vekilinin isteği üzerine buradaki cephaneliklere mühimmat gönderilmiştir. Cephanelerden sorumlu tutulan cebeciler ve başlarında bulunan cebecibaşı vekili, cephanede bulunan araç ve gereçlerin bakımı ile ilgilenmişlerdir (Kılıçarslan, 1993; Sakaoğlu, 1994). Evliya Çelebi'ye göre onun yaşadığı yıllarda, hazırlanan barutlar İstanbul'da Silivri kapı ile Yenikapı arasındaki surların kulelerinde depolanmıştır (Eyice, 1993).

2.1.1.2.1. Çanakkale Kale-i Sultaniye'deki (Çimenlik Kalesi) Cephanelik

Şekil 8. Kale-i Sultaniye'nin yatay kesitinde cephanelik binası ve görünüşü (Dağgülü, 2007; Özgüven, 1997)

Kalenin inşa tarihi hakkında tartışmalar olsa da Fatih Sultan Mehmet'in emriyle Yakup Paşa tarafından 1463-1464 yıllarında yaptırıldığı kabul edilmiştir. Dış kale ve iç kale olarak belirtilen kale sınırları içerisinde iki cami ve bir de cephanelik bulunmaktadır. Çeşitli dönemlerde onarımlar ve ekler yapılan kaleye 19. yüzyılda toprak tabya inşa edilmiştir (Boran, 1999).

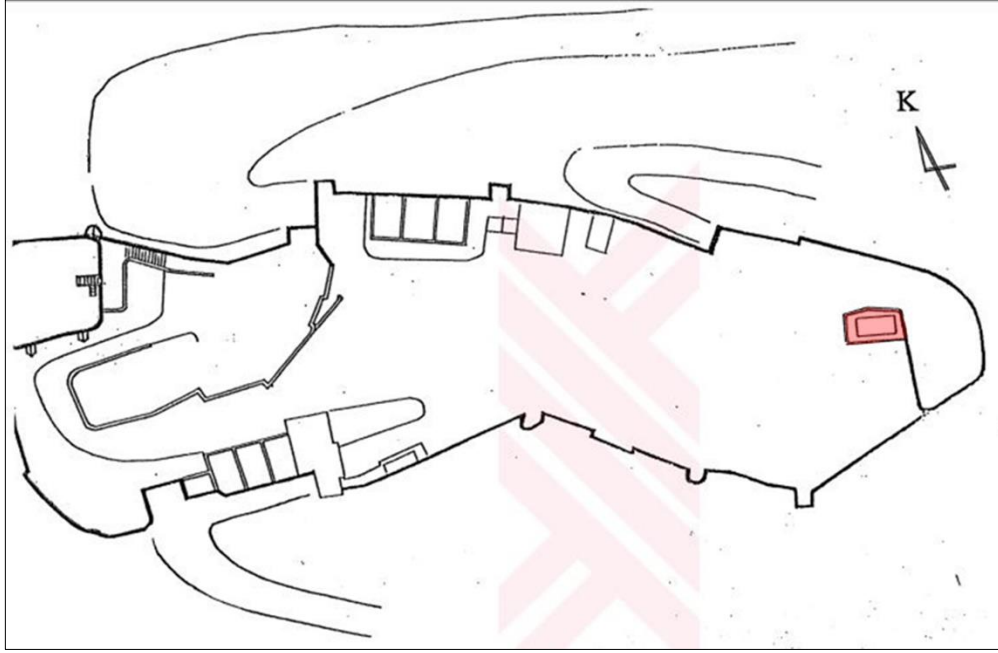
Şekil 9. Kale-i Sultaniye'deki cephanelik (URL-1 ve 2, 2021)

Kale-i Sultaniye'de inşa tarihi tam olarak belirlenemeyen ve cephanelik olarak bilinen yapı, silah veya barut depolamak amaçlı kullanılmıştır. Kalenin doğu tarafında bulunan bu cephanelik yaklaşık 11 metre çapında dairesel plana sahiptir. Moloz taş ile örülü cephaneliğin tuğladan yapılmış kırıpisaçağı bulunmaktadır. Cephaneliğe doğu duvarına

paralel bir iç duvar saplanmıştır ve bu iç duvar ile doğu duvarı arasında yaklaşık 10 metre genişliğinde avlu oluşturulmuştur. Doğu cephesinin savunma sisteminin çift duvarlı yapılması ile cephanelik de daha güvenli hale gelmiştir (Özgüven, 1997). Yapı günümüzde Piri Reis Galerisi olarak kullanılmaktadır.

2.1.1.2.2. Kars Kalesi'ndeki Cephanelik

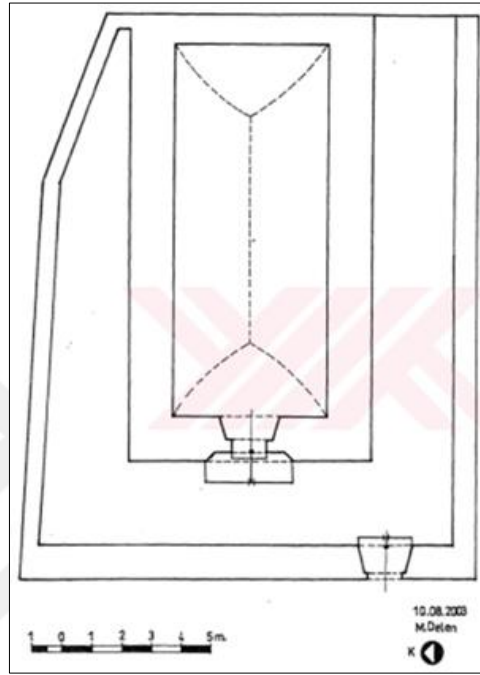
Kars Kalesi'nin inşası Osmanlı Dönemi öncesine dayanmaktadır ve Osmanlı Dönemi ile birlikte onarımlar geçirdiği bilinmektedir (Delen,2005). Evliya Çelebi Kars Kalesi ile ilgili “Yukarı kale denen orta kale kapısı; batı tarafına açık, demirden sağlam kapılardır. Bu sur içinde dizdar hanesi, 200 neferat levendlerin haneleri, donanımlı ve mükemmel cebehaneleri vardır...” ifadelerine yer vermiştir (Dağlı ve Kahraman,2005).

Şekil 10. Kars İç Kalesi planında cephanelik (Delen, 2005)

Cephanelik, İç Kale alanının kuzeydoğu bölümünde yer almaktadır. Dikdörtgen planlı ve yaklaşık 8x15 metre ölçülerinde tek birimden oluşan yapı, içten beşik tonoz, dıştan çift pahlı çatı ile örtülmüştür. Yapının etrafı 1,10 metre kalınlığında ve 2,5 metre yüksekliğinde koruma duvarı ile çevrelenmiştir. Koruma duvarının batı cephesinde bulunan yuvarlak kemerli bir kapı ile cephaneliğin bulunduğu alana giriş yapılmaktadır (Delen, 2005).

Cephanelik düzgün kesme taştan, koruma duvarı ise moloz taştan yapılmıştır. Cepheleri genel olarak sağır olan cephaneliğe giriş, batı cephesindeki üç basamakla çıkılan yuvarlak kemerli bir kapı ile sağlanmaktadır ve kapının hemen üzerinde yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır (Delen, 2005).

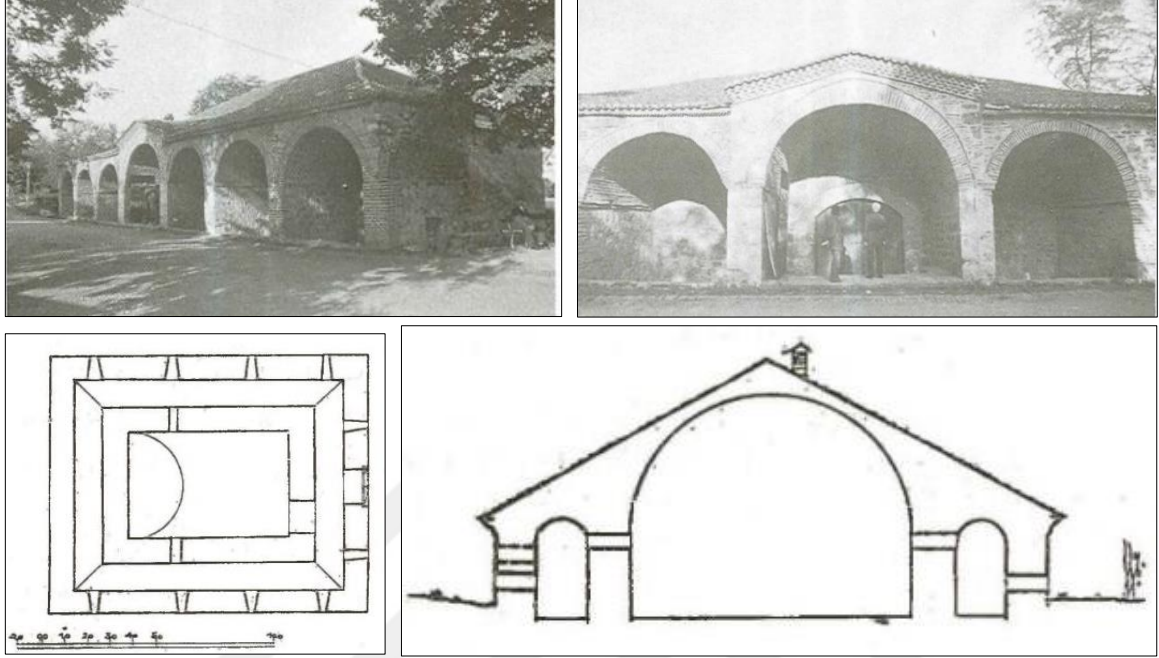
Şekil 11. Kars Kalesi'nde İç Kale'de bulunan cephanelik (Delen, 2005)

2.1.1.2.3. Sırbistan-Niş Kalesi'ndeki Cephanelik

Ayverdi (1981) çalışmasını yaptığı dönemde incelediği kaleyi Osmanlı Devleti'nin son döneminde inşa edilen istihkâm yapılarına benzetmektedir. Kale duvarları incedir ve burç, kule, kale duvarlarındaki seğirdim yeri ve mazgal bulunmamaktadır. Altlarında sığınaklar olan dolambaçlı surlar güllerin etkisini kırarak toprak tabya ile örtülüdür. Kale içerisinde; depo binaları, hamam, cami, Paşa Konağı ve cephanelik bulunmaktadır (Ayverdi, 1981).

Cephaneliğin giriş cephesinde kapı üzerinde bir kitabe ve Abdülmecit tuğrası bulunmaktadır. Sultan Abdülmecit döneminde (1839-1861) inşa edilmiştir. İçten tonoz

dıştan kiremit ile örtülü çatıya sahiptir. Tuğladan yapılan cephanelikte sadece bölücü duvarlar moloz taştandır (Ayverdi, 2000).

Şekil 12. Niş Kalesi’ndeki cephanelik ve planının bir kısmı (Ayverdi, 2000)

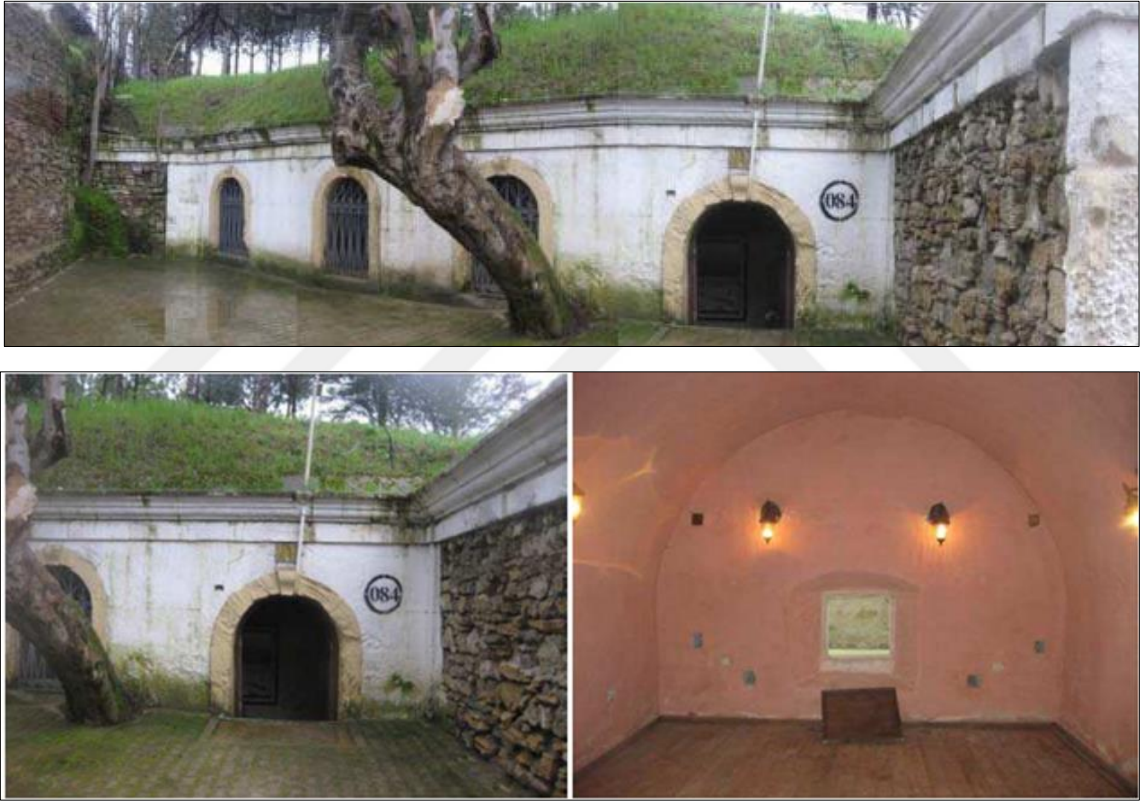
2.1.1.3. Tabya Cephanelikleri

Tabya; askerî, stratejik veya taktik yönü ile öneme sahip bir bölgeyi korumak amacı ile toprak yığınları ardına gizlenmiş savunma yapısıdır. Yerleşim yerlerinden uzakta önemli stratejik tepeler üzerine inşa edilen tabyalar, düşman saldırılarının geldiği yöne doğrudan karşı koyacak biçimde ve kısmen toprağa gömülü şekilde inşa edildikleri için uzaktan fark edilmeleri zor olan yapılardır (Ülkü, 2007).

Tabyalı Tahkimat: Hâkim noktalara inşa edilen, bonetlerin ardında bulunan açık top mevzileri ile avcı siperlerinin etrafını kuşatan hendekleri, toplanma ve eğitim yerlerini, nizamiye ve hazır kıta mahallerini, bölük, tabur binalarını, askerî barınaklarını, cami ve cephanelikleri içinde bulunduran askerî tesistir. “Çevreyi gözetleme olanakları olan, her yöne karşı savunulabilen, taş, kâgir, beton veya demirli betondan inşa edilmiş kapalı mekânlardır. Askerlerin bir arada toplanıp eğitim ve çeşitli aktivitelerin yapıldığı avlunun etrafına, belirli bir plan şemasına göre sıralanan koğuş, revir, erzak deposu, savunma

mevzileri ve cephanelik⁸ tabyayı meydana getirmektedir.” (Ülkü, 2007). Tabyaların ilk örnekleri sadece siper ve mevzilerden oluşan istihkâmlar şeklindedir. Askerler çadırlarda kalmakta ve sadece mühimmatın muhafaza edilmesi için kapalı mekânlar (cephanelik) bulunmaktadır. 1720’li yıllardan 1880’lere kadar Osmanlı Devleti’nin hem doğu hem de batı sınırlarında inşa edilen veya onarımları yapılan tabyalı tahkimatlar, I. Dünya Savaşı sonrasında önemini kaybetmiştir (İnan, 2011; Ülkü, 2007).

2.1.1.3.1. Çanakkale Anadolu Mecidiye Tabya Cephaneliği

Şekil 13.Çanakkale Anadolu Mecidiye Tabya Cephaneliği (Yeler, 2013)

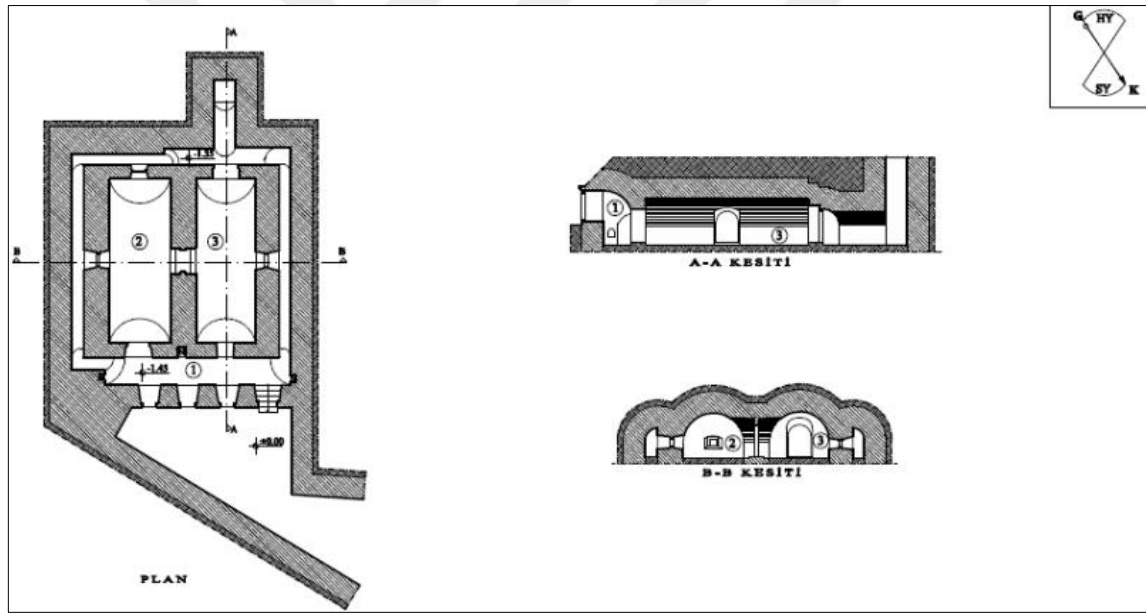
Anadolu Mecidiye Tabyası, Çanakkale Boğaz komutanlığı içerisinde yer alır ve kent merkezinin 1,5 km kuzeybatısındadır. Tabya; karargâh binası, topçu odaları ve

⁸ Tabyalarda “bonet” olarak isimlendirilen yapıların, bazı çalışmalarda cephanelik görevi gördüğü belirtilmiş ve cephanelik olarak adlandırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Topdağı Yazıcı, B., 2018. Tabya Yapıları Üzerine Bir İnceleme ve Erzurum Mecidiye Tabyası Örneğinde Yeniden İşlevlendirme Önerisi, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon, 26 s.

cephanelikten oluşmaktadır. Cephanelik binası tabyanın güneybatısında bulunmaktadır⁹ (Yeler, 2013).

Tek katlı cephanelik binası, yaklaşık 4x11m boyutlarındaki iki ayrı mekân ve bu iki mekânı dört yönde çevreleyen koridordan (75-90 cm) oluşmaktadır. Binanın güneybatı koridorunda bir de havalandırma bacası mevcuttur (Yeler, 2013).

Cephanelik binasının cephe duvarları moloz taş üzeri kesme taş kaplamalıdır. Çevre koridorunun duvarları 3 tuğla sıralı hatılı olan moloz taş duvardır. İç mekânların örtüsü tuğladan beşik tonoz iken koridorlar çeyrek tonozdur. Giriş cephesinde yuvarlak kemerli kapı ve pencereler, giriş koridorunun kısa kenar duvarlarında ise 3 adet niş bulunmaktadır. Ana mekânda düşeyde iki sıra olacak şekilde belirli bir düzende açılmış havalandırma delikleri duvarın içerisinde pencere boşluğuna kadar devam etmektedir (Yeler, 2013).

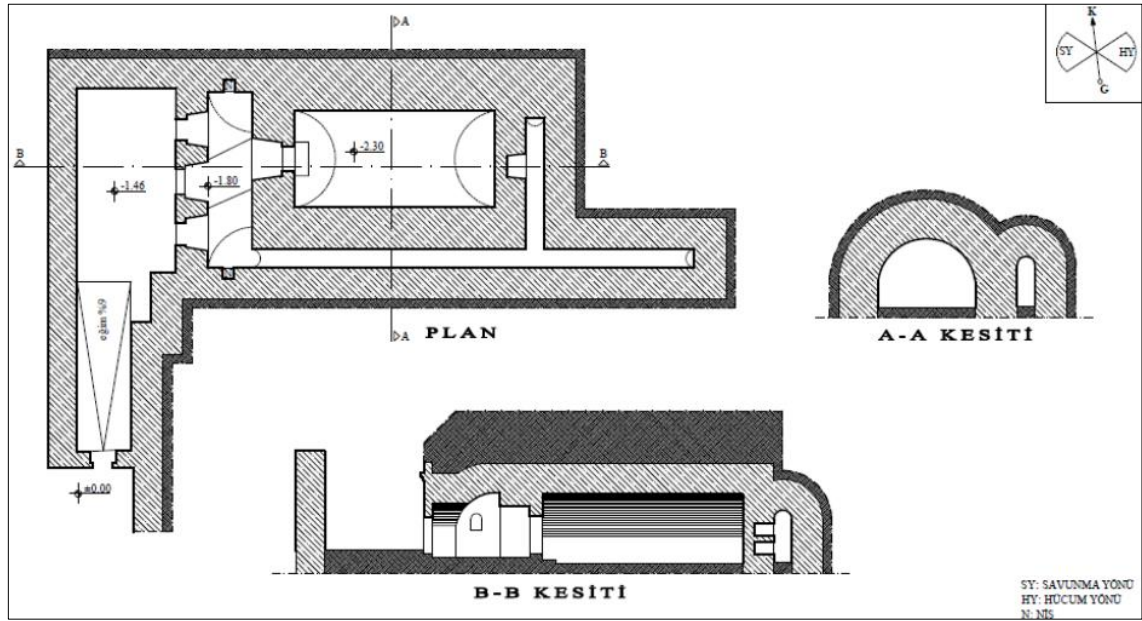
Şekil 14. Çanakkale Anadolu Mecidiye Tabya Cephanelik planı ve kesitleri (Yeler, 2013)

⁹ Çanakkale Tabyalarındaki cephanelik binaları kimi zaman tabya içerisinde kimi zaman da tabyaya yakın bir mesafede ayrı bir bina olarak inşa edilmiştir. Ayrıca Anadolu Mecidiye Tabyasında Yeler 'in (2013) karargâh olarak tanıttığı yapı Acioğlu (2016) tarafından büyük cephanelik olarak gösterilmektedir.

Ayrıntılı bilgi için bakınız: Yeler, S., 2013. Trakya Bölgesi Tabyaları: Koruma Sorunları ve Koruma-Kullanma Önerileri, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Edirne. Acioğlu, Y., 2016. Çanakkale Tabyaları, Sanat Tarihi Dergisi, XXV,1.

2.1.1.3.2. Çanakkale Değirmenburnu Tabya Cephaneliği

Tabya; Çanakkale Boğazı'nın Avrupa yakasında, kent merkezinin 4,2 m batısındaki Değirmenburnu mevkiinde yer almaktadır. Karargâh binası, topçu odaları ve cephanelikten oluşmaktadır (Yeler, 2013).

Şekil 15.Çanakkale Değirmenburnu Tabya Cephaneliği planı ve kesitleri (Yeler,2013)

Şekil 16. Çanakkale Değirmenburnu Tabya Cephaneliği -soldan sağa- giriş bölümü, dehliz ve havalandırma bacası (Yeler, 2013)

Cephanelik üzeri açık avluya sahiptir. Yaklaşık 4,5x10 m boyutlarındaki ana mekânın etrafı girişle de bağlantılı dehlizler ile çevrilidir. Doğu yöndeki dehlizde, üst toprak

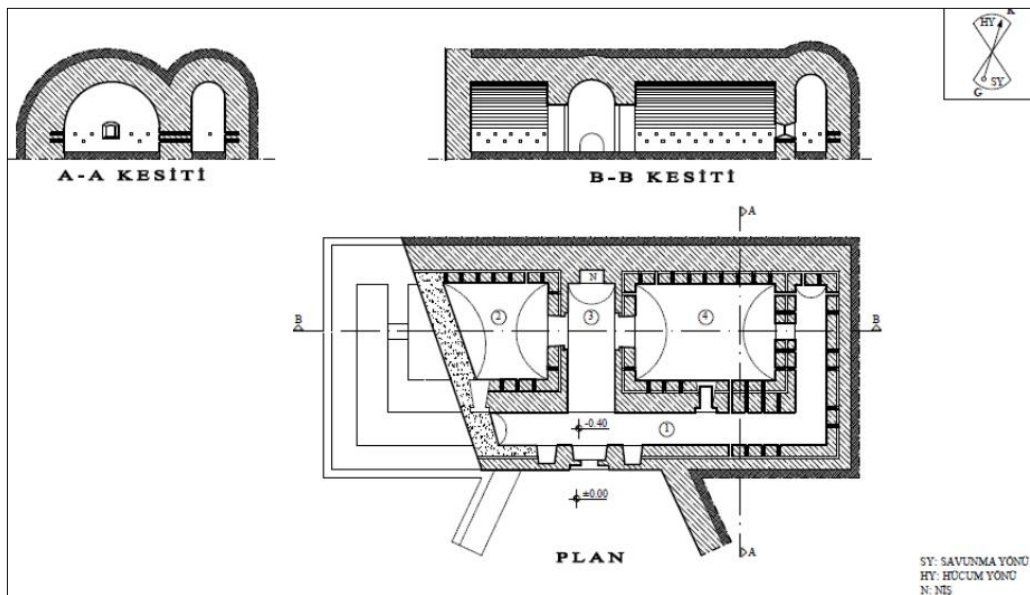
seviyesine kadar yükselen havalandırma bacası vardır. Mekanlar tuğla tonoz ile örtülüdür. Avlunun kuzey ve güney duvarlarında nişler bulunmaktadır (Yeler, 2013).

2.1.1.3.3. Çanakkale Kumkale Tabya Cephaneliği

1656 yılında Kumkale sınırları içerisinde inşa edilen tabya, Çanakkale Boğazı'nın Asya yakasında bulunur. Tabya; topçu odaları, korugan ve cephanelik binasından meydana gelmektedir. Cephanelik tabyanın ortasında yer almaktadır (Yeler, 2013).

Şekil 17.Çanakkale Kumkale Tabya Cephaneliği giriş cephesi ve iç mekân (Yeler, 2013)

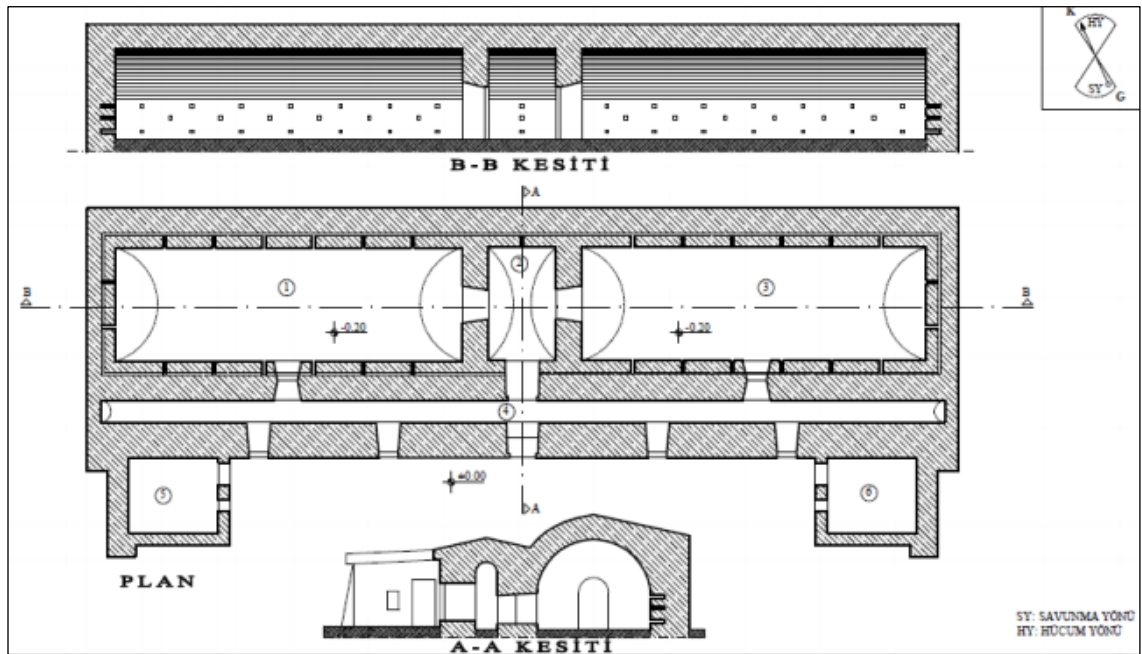
Şekil 18.Çanakkale Kumkale Tabya Cephaneliği planı ve kesitleri (Yeler, 2013)

Cephanelik binasında, giriş aksına göre simetrik plan düzeninde konumlanan 4,6 x5 m boyutlarındaki iki mekânın etrafını yaklaşık 1,5 m genişliğinde koridorlar çevrelemektedir. Yapı içten tonoz ile örtülmüştür. Mekânların duvarlarında sonradan kapatıldığı anlaşılan pencereler bulunmaktadır. Ana mekânın duvarında bulunan deliklerden (12x12 cm) bazıları duvar kalınlığı boyunca devam eden havalandırma delikleridir (Yeler, 2013).

2.1.1.3.4. Çanakkale Bolayır Tabya Cephaneliği

Tabya, Çanakkale'nin Gelibolu ilçesine bağlı Bolayır kasabasıdır. Topçu odaları, pusu odaları ve cephanelikten oluşmaktadır. Cephanelik binası topçu odalarının güney tarafında yer alır (Yeler, 2013).

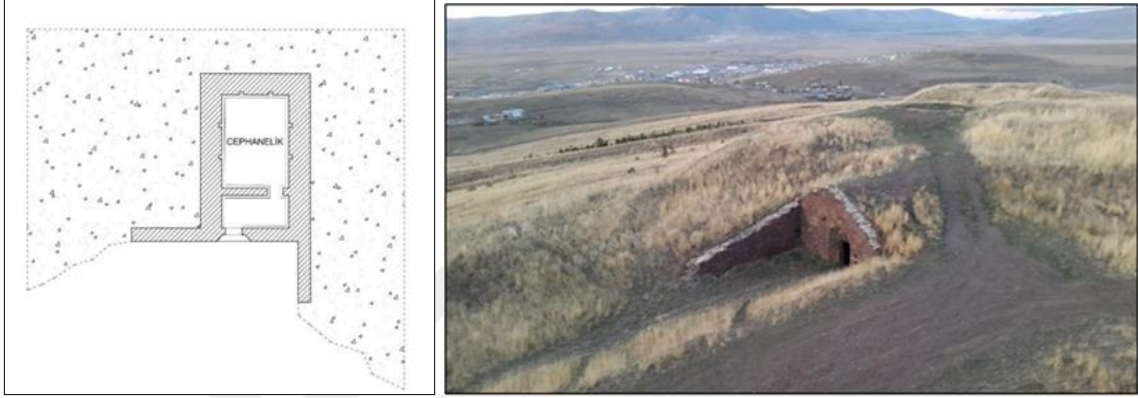
Cephaneliğin giriş kapısı üzerinde günümüze ulaşamayan kitabenin yeri vardır. İçten tonoz örtülü cephanelik, simetrik düzenli ve dikdörtgen planlıdır. Yaklaşık 5x15 metre boyutlarındaki iki ana mekânın etrafını koridor çevrelemektedir. Ana mekânın duvarında 3 sıra açılmış delikler bulunmaktadır. Giriş cephesinin her iki ucuna bitişik konumlanan mekânlar ise sonradan eklenmiştir (Yeler, 2013).

Şekil 19. Çanakkale Bolayır Tabya Cephaneliği planı (Yeler, 2013)

2.1.1.3.5. Erzurum Mecidiye Tabyası Cephanelikleri

Mecidiye Tabyası, Erzurum şehrinin doğusunda bulunan Topdağı tepesinin kuzey ucunda yer almaktadır. Mecidiye Tabyası'nda kuzeydoğuda ve güneydoğuda olmak üzere 2 adet cephanelik mevcuttur (Kotan, 2019).

Şekil 20. Erzurum Güney Kanat Cephaneliği planı ve görünüşü (Kotan, 2019)

Şekil 21. Erzurum Kuzey Kanat Cephaneliği planı ve görünüşü (Kotan, 2019)

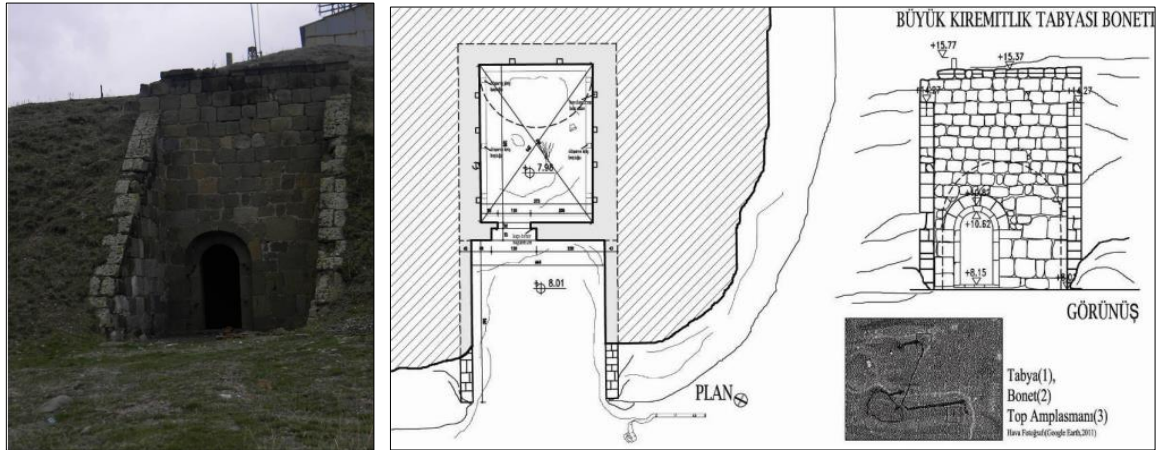
Toprak altı yapısı olan cephaneliklerin giriş cepheleri açıktır ve kesme taştan yuvarlak kemerli bir kapı ile yapılara giriş yapılmaktadır. Taş ile örülmüş duvarların üzeri tuğla tonoz

ile örtülmüştür. Yaklaşık 3-4 metre yüksekliğe ve 4x7 metre boyutlarına sahip dikdörtgen planlı cephanelikler, bir oda ve giriş sahanlıklarından oluşmaktadır (Kotan, 2019).¹⁰

2.1.1.3.6. Erzurum Büyük Kiremitlik Tabya Boneti (Cephaneliği)

Büyük Kiremitlik Tabyası, Erzurum'un güneybatısında Palandöken ilçesindeki Kiremitlik Tepesi'nde yer almaktadır. 19. yüzyılda inşa edilen tabya, o dönemde şehirden uzakta ve stratejik bir konuma sahiptir. Tabya; karargâh, koğuş yapıları, bonet, servis birimleri ve top amplasmanından bir arada olduğu yapı topluluğudur. Bonet olarak da bilinen cephanelikler, tabyanın koğuş birimlerine yakın olması sebebe ile savunma amaçlı kullanılmak yerine mühimmat veya askeri gereçlerin depolandığı mekânlardır (İnan, 2011).

Dikdörtgen planlı cephanelik içten tonoz ve dıştan toprak yığınla örtülüdür. 3 tarafı toprağa gömülü bonetin tek cephesi açıktadır. Moloz taşla örülen giriş cephesinin sol tarafına yakın şekilde konumlanan ve düzgün kesme taştan yuvarlak kemerli, söveli giriş kapısı bulunmaktadır. Cephaneliğin duvarı boyunca sıralanan yaklaşık 15x15 cm boyutlarında havalandırma delikleri bulunmaktadır (İnan, 2011).

Şekil 22. Erzurum Büyük Kiremitlik Tabya Boneti (İnan, 2011)

¹⁰ Topdağı Yazıcı'nın (2018) yüksek lisans tezinde depo işlevini gördüğü düşünülen yapılar, Kotan'ın (2019) tezinde cephanelik olarak gösterilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kotan, E.S., 2019. Erzurum Mecidiye Tabyası'nın Mimari Analizi ve Yeniden Kullanımı Üzerine Bir Öneri: Erzurum Harp Tarihi Müzesi, Yüksek Lisans Tezi, Gebze Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Gebze.

2.1.1.3.7. Saraybosna’da Osmanlı Kalesi / Tabyası Cephaneliği

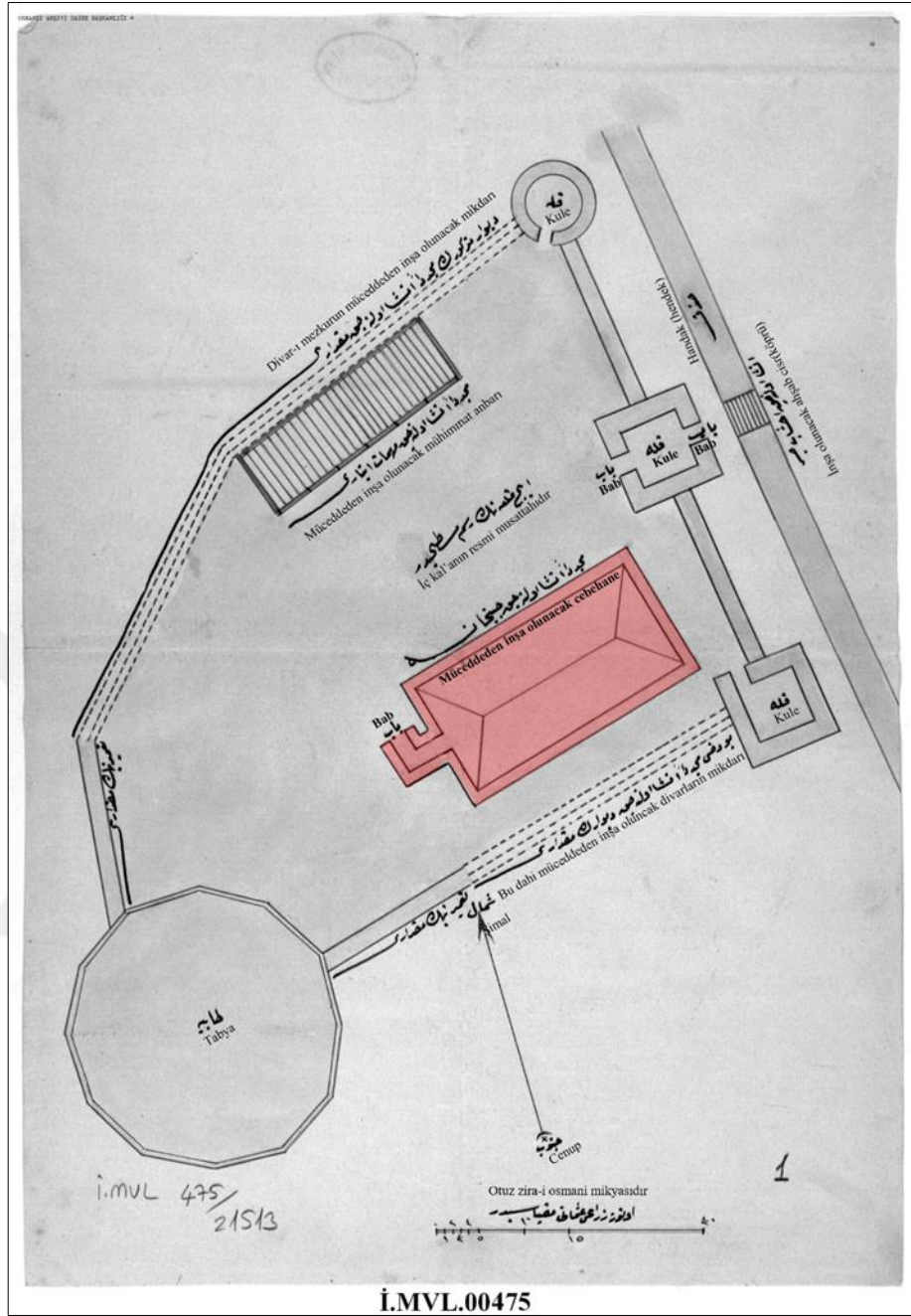
Kale arazisinde, Orta Çağ’da inşa edilmiş bir istihkâm alanı bulunmaktadır ve bu alana Osmanlı Dönemi’nde belirli yapılar inşa edilmiştir (Adzamija, 2014). Kale günümüzde “Bijela Tabija” olarak adlandırılmaktadır. H 1279 (M 1862) tarihli belgeye göre¹¹ kale; kuleler, duvarlar, tabya ve kalenin önünde bulunan bir hendekten oluşmaktadır. Yeniden inşası planlanan bölümler ise mühimmat ambarı, cephanelik, doğu taraftan kale içerisine geçişi sağlayan ahşap bir köprü ve yıkılmış duvarlardır.

Şekil 23. Saraybosna’daki Osmanlı kalesinin 2014 yılına ait fotoğrafı (URL-3, 2022)

Belgeden anlaşılanlara göre Saraybosna’daki kale, net olarak bilinmeyen bir tarihte tabyaya dönüştürülmüş, yaklaşık 1862 yılında ise cephanelik eklenmesi planlanmıştır, projenin gerçekleşip gerçekleşmediği bilinmemektedir. Kale içerisinde bulunan cephaneliğin dikdörtgen planlı tek birimden oluştuğu ve kırma çatıya sahip olduğu görülmektedir.

¹¹ BOA. İ..MVL. 47/21513, H 1279 (M 1862)

Şekil 24. Saraybosna’da cephanelik ve ambar inşası (BOA. İ..MVL. 475/21513, çev: Yıldız, K.)

2.1.1.4. Redif Birliklerine Ait Depolar ve Cephanelikler

Pakalın’a (1993) göre redif terimi, nizamiye hizmetinden sonraki askerlik devresi için kullanılmıştır (Pakalın, 1993). İslam Ansiklopedisi’nde “arkadan gelen, birinin ardından

giden kimse” olan redif kelimesi, fiili ve muvazzaf ordunun yedeği anlamında kullanılmıştır (Özcan, 2007).

Redif birliklerinin kuruluşu Sultan II. Mahmut döneminde (1808-1839) gündeme gelmiş ve 1834 yılında kesinlik kazanmıştır. Taşrada tımarlı sipahi birlikleri kaldırıldığından dolayı yeni orduya destek sağlamak amaçlı kurulmuştur. Böylece halk kendi bölgelerinde eğitilerek iç güvenlik sağlanacaktır. Yedek ordu olarak adlandırılan redif birlikleri, taşrada düzenli ordu gibi görev yapmıştır (Özcan, 2007; Özgen, 2013).

Özgen’e (2013) göre, inşa edildiği bölgenin özelliğine göre bir veya birkaç bina tipini içinde barındıran askerî alanlara, Anadolu halkı tarafından “redif kışlaları” denilmektedir. Redif birliklerine ait binalar; depo, daire, cephanelik, koğuş gibi yapılardır (Özgen, 2013).

Tez kapsamında redif birliğine ait cephanelik binaları ve kısmen cephanelik görevi gören redif depoları (debboy) incelenmiştir. Debboy¹²; silah ve elbise ambarı anlamına gelmektedir. Ambar anlamındaki “depot” (Fr.) kökünden gelmektedir (Pakalın). Ordunun her türlü ateşli silah ve mühimmatlarının, giyim-kuşam takımlarının ve kısmen yiyeceklerinin saklandığı yapılardır (Kara, 2013).¹³

2.1.1.4.1. Yozgat-Akdağmaden Redif Teşkilatı Debboy Binası

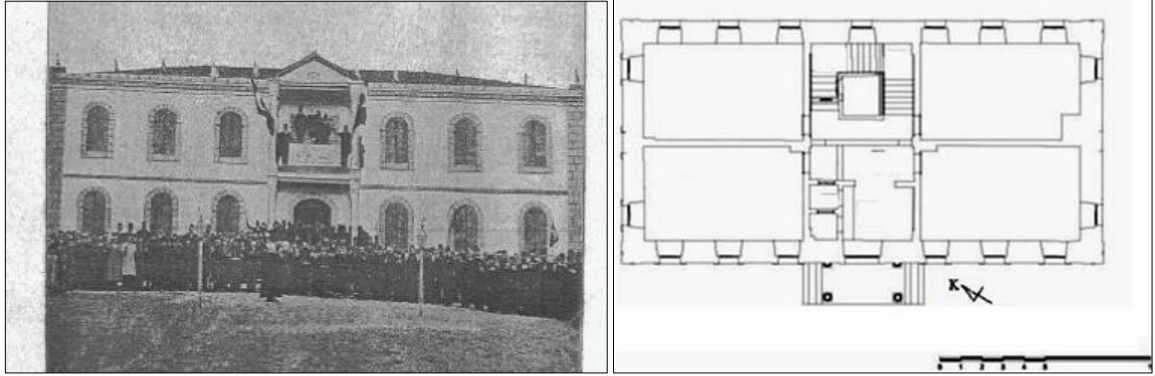
Redif deposu, Yozgat ilinin Akdağmaden ilçesinde bulunmaktadır. Günümüzde Milli Eğitim İlçe Müdürlüğü’ne bağlı Akdağmaden Lisesi ek binası olarak kullanılmaktadır. Yapı üzerinde inşa ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır. Ancak belgelere göre 1899-1900 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır (Topçu, 2014).

2 katlı olan redif deposu, kuzeybatı-güneydoğu doğrultuda dikdörtgen planlıdır. Deponun iki sütunla taşınan üstü balkonlu ve üçgen alınlıklı bir girişi bulunmaktadır. Revaklı da denilebilen bu girişin kapısı basık kemerlidir. Cephe, giriş aksının sağ ve solunda simetrik şekilde tasarlanmış, beşik kemerli söveli pencereler iki katta da belirli bir düzende sıralanmıştır. Cephe tasarımında köşe pilastrları ve katları birbirinden ayıran kat silmesi de

¹² Özgen’e (2013) göre redif depoları için, kaynaklarda depo, debboy, deboy, askeri depo, redif deposu, depoyu hümayun, cephanelik binası, hükümet konağı gibi terimler kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Özgen, M. M., 2013. Osmanlı Ordu Sisteminde Redif Teşkilatı ve II. Abdülhamid Döneminde İnşa Edilen Redif Binaları, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Konya, 223 s.

¹³ Sultan II. Abdülhamid döneminde, 1886 yılında “Redif Depoları Kanunname-i Hümayun” yayınlanmıştır. Bu kanunnamede redif depolarının yönetimi, depoda görevli asker sayısı, depodaki malzemelerin bakımı, düzenlenmesi gibi maddeler yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: BOA. Y..EE..d.. 1197.

bulunmaktadır. Çok birimden oluşan deponun üst katına ulaşımın, girişin karşısında yer alan kuzeydoğu duvarına bitişik bir merdiven ile sağlandığı anlaşılmaktadır.

Şekil 25. Akmağden Redif Teşkilatı Debboy Binası görünüşü ve zemin kat planı (Topçu, 2014)

2.1.1.4.2. Afyonkarahisar-Bolvadin Redif Taburu Deposu

Şekil 26. Bolvadin Redif Deposu restorasyon öncesi ve sonrası (Özgen, 2013)

Afyonkarahisar'ın Bolvadin ilçesinde, H 1308 (M 1890) yılında, halkın yardımları ile redif deposunun inşasına başlandığı bilinmektedir. Dönem içinde inşa edilen redif birliği yapılarına benzer nitelikte neoklasik üslupta inşa edilmiştir ve yapının 2004-2007 yılları

arasında restorasyonu yapılmıştır (Özgen, 2013). İki katlı ve dikdörtgen plana sahip olduğu düşünülen redif deposu, revaklı bir girişe sahiptir. Yuvarlak kemerli pencereler ile simetrik cephe tasarımında kat silmeleri ve köşe pilastrları da oluşturulmuştur.

2.1.1.4.3. Yozgat- Akdağmaden Redif Teşkilatı Cephanelik Binası

Cephanelik, Yozgat- Akdağmaden Redif Depo (debboy) binasının güneydoğusunda yer almaktadır. İnşa kitabesi bulunmamaktadır. Dikdörtgen bir plana sahip olan cephaneliğin üst örtüsü yıkılmış durumdadır. Planı ve mevcut hali dikkate alındığında, orijinalinde yapının üzerinin tonozla kapatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Cephaneliğe giriş güneybatı cephesinden yuvarlak kemer söveli bir kapı ile yapılmaktadır. Moloz taştan yapılan cephaneliğin giriş kapısı ve köşe bağlantı noktalarında kesme taş malzeme kullanılmıştır (Topçu, 2014).

Şekil 27. Akdağmaden Debboy Binası (solda) ve Cephanelik binası (sağda) planı (Topçu, 2014)

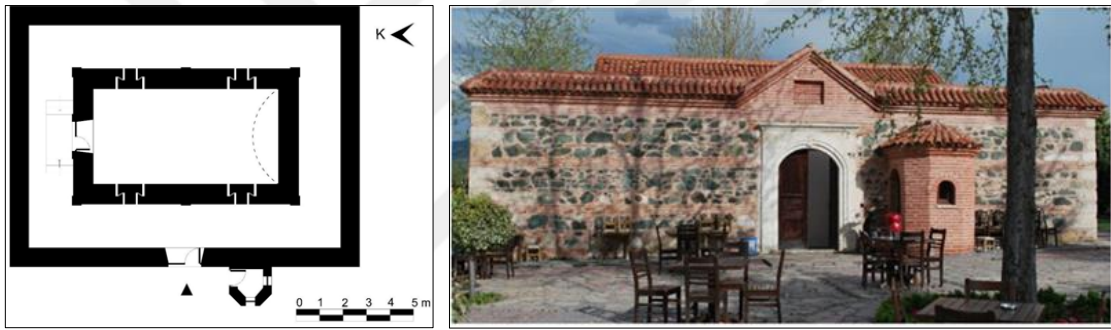

Şekil 28. Akdağmaden Cephanelik Binası (Topçu, 2014)

2.1.1.4.4. Kastamonu-Taşköprü Cephanelik

Cephanelik, Taşköprü ilçesinde yer alır. Restorasyonu yapılmıştır ve günümüzde kafeterya olarak kullanılmaktadır (Aytekin, 2014).

Yapı; dikdörtgen planlı ve tek katlı asıl cephanelik birimi, bunu çevreleyen yaklaşık 4,20 m yüksekliğinde ve 80 cm kalınlığındaki koruma duvarı ve bu duvarın giriş cephesine bitişik olan nöbetçi kulübesinden¹⁴ meydana gelmektedir. Dikdörtgen planlı cephanelik; içten beşik tonoz, dıştan kiremit kaplı beşik çatı ile örtülüdür. Koruma duvarı ise moloz taş-tuğla almaşık duvar tekniğinde örülmüş ve kiremit kaplı beşik çatı ile örtülmüştür. Duvarın basık kemerli giriş kapısı üzerindeki üçgen alınlıkta dikdörtgen formlu kitabe yeri bulunmasına rağmen kitabe günümüze ulaşamamıştır (Aytekin, 2014).

Şekil 29. Taşköprü Cephaneliği batı cephesi ve planı (Aytekin, 2014)

Cephaneliğin simetrik düzenlenmiş olan doğu ve batı cephelerinin alt ve üst sıralarında, ikili gruplar ile dikdörtgen şekilde sekiz adet havalandırma deliği bulunmaktadır. İçten bakıldığında dışarının, dışarıdan bakıldığında da içerinin görülemediği bu havalandırma kanallarının duvar boyunca zikzak çizerek devam ettiği düşünülmektedir (Aytekin, 2014).

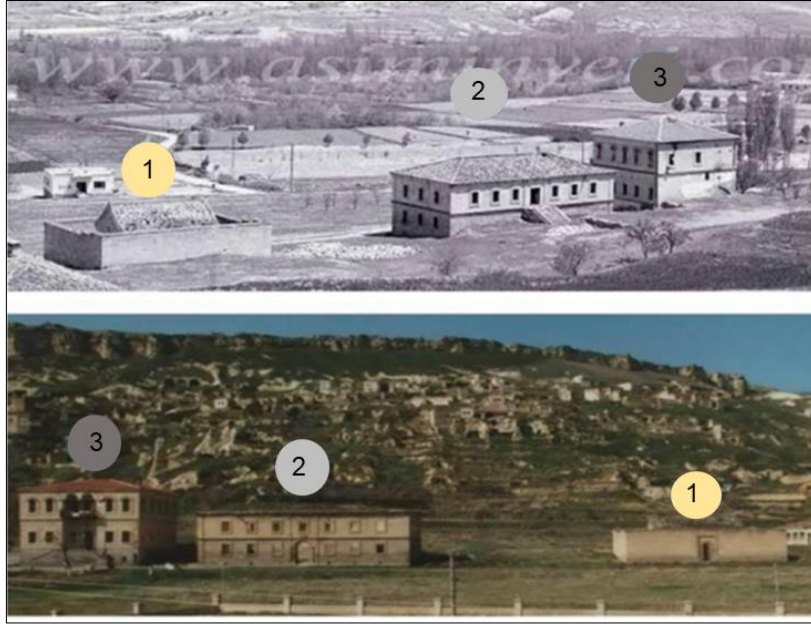
¹⁴ Yapılan restorasyon sırasında duvardaki izlerden yola çıkılarak eklendiği belirtilen nöbetçi kulübesi beş kenarlı olup konik çatı ile örtülüdür. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Aytekin, Z., 2016. Kastamonu İli Taşköprü İlçesindeki Türk Devri Yapıları, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 443 s.

Şekil 30. Kastamonu Taşköprü Cephaneliği ile muhafaza duvarı arasındaki koridor (Aytekin, 2014)

2.1.1.4.5. Nevşehir-Ürgüp Redif Birliği Cephanelik Binası

Millî Savunma Bakanlığı kayıtlarına göre, redif birliğine ait üçlü yapı grubunun konuşlandığı arazi Ürgüplü Ömer Paşa tarafından 1889 yılında vakfedilmiş ve 1893 yılında araziye söz konusu yapılar inşa ettirilmiştir. Yapılar, dönem örneklerinde olduğu gibi askerî nedenlerden hâkim bir noktada, şehir merkezinin dışında inşa edilmiştir (Özgen, 2013).

Şekil 31. Ürgüp Redif Birliği 1 numaralı Cephanelik Binası (Özgen, 2013)

Üçlü yapı grubunda, diğer iki yapı ile arasında belirli bir mesafe bulunan ve daha küçük ölçülere sahip olan 1 numaralı yapının cephanelik olarak yapıldığı düşünülmektedir (Özgen, 2013). Cephanelik, dikdörtgen planlıdır ve üzeri beşik çatı ile örtülmüştür. Ana yapının duvarlarına paralel devam eden dikdörtgen planlı koruma duvarına sahiptir.

Şekil 32. Ürgüp Redif Birliği Cephanelik Binası (Özgen, 2013)

2.1.1.4.6. Aydın-Karacasu Redif Cephaneliği

Cephanelik, Aydın ilinin Karacasu ilçesinde bulunmaktadır ve H 1309 (M 1892) yılında inşa edilmiştir (Özgen, 2013).

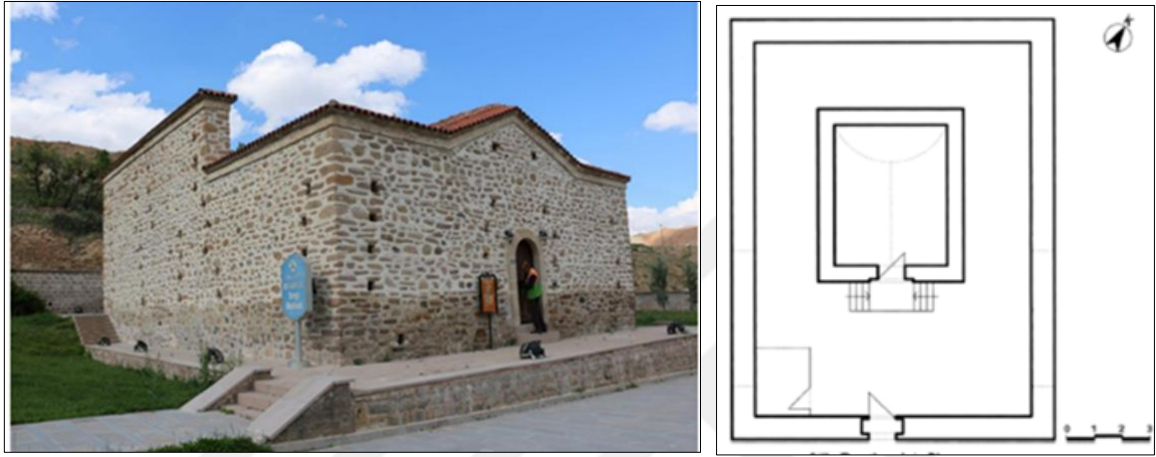
Özgen'in (2013) yapıyı incelediği dönemde cephanelik metruk haldedir. Yaklaşık 3x5 metre ölçülerinde dikdörtgen planlı cephanelik beşik çatı ile örtülüdür. Moloz taştan yığma yapım sistemi ile inşa edilen yapının köşe taşlarının farklı biçimde olduğu görülmektedir. Cephaneliğin cephesine bitişik şekilde bir ek bulunmaktadır. Yol kotundan yüksekte bulunan yapının bir cephesine bitişik devam eden moloz taş duvar mevcuttur. Yapı ve yakın çevresinin orijinal hali bilinmediğinden koruma duvarına sahip olup olmadığı hakkında yorum yapılamamaktadır.

Şekil 33. Aydın-Karacasu Redif Cephaneliği (Özgen, 2013)

2.1.1.4.7. Konya-Sille Redif Cephaneliği (Redif Deposu)

Konya ili Selçuklu ilçesinde yer alan cephanelik binası, II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) inşa edilmiş, 2014 yılında restore edilmiştir.¹⁵ Redif birliğine ait askerî şubelerle birlikte inşa edilen cephanelik, şehir merkezinden uzakta eğimli bir arazide, konumlanmıştır (Kolay, 2019).

Şekil 34. Konya-Sille Cephaneliği Güneybatı cephesi ve planı (Kolay, 2019)

Moloz taştan bir platform üzerine oturtulan cephanelik binası; dikdörtgen planlı, içten beşik tonoz, dıştan kiremit kaplı beşik çatı ile örtülü tek birim ve bu birimin etrafını çevreleyen koruma duvarından meydana gelmektedir. Moloz taştan örülen koruma duvarının kalınlığı 85 cm, yüksekliği 6-8 metredir ve üçgen alınlıklı giriş cephesine sahiptir. Koruma duvarının beşik kemerli, kesme taş söveli kapısından ana yapının bulunduğu alana geçiş yapılmaktadır. Moloz taş ile örülü ana yapının giriş kapısı yine kesme taştan yuvarlak kemerlidir. İç mekânda zeminde bulunan küçük kapaktan merdivenle bodrum kata inilir. Burada kare kesitli payeler mevcuttur. Hem ana yapıda hem de yapıyı çevreleyen cephelerde küçük açıklıklar bulunmaktadır (Kolay, 2019).

¹⁵ Kolay'a (2019) göre, yapı hem redif deposu hem cephanelik ismiyle anılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kolay, Ş., 2019. Konya-Sille'deki Tarihi Eserler, Yüksek Lisans Tezi (Cilt I), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. Söz konusu yapının redif birliğine ait yapılardan biri olan redif cephaneliğine benzer yönlerinin fazla olmasından dolayı cephanelik ismiyle anılmasının daha doğru bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir.

Şekil 35. Konya-Sille Redif Deposu ve depo iç mekânı (Kolay, 2019)

2.1.1.4.8. Mersin-Silifke Redif Cephaneliği

Cephanelik, Mersin ili Silifke ilçesinde yer almaktadır. Osmanlı arşivinde ilk olarak 1896-1897 yıllarında adı geçen Silifke Redif Tabur'una ait askerî kışlanın cephaneliği olarak inşa edilmiştir. Yapının inşa tarihi net olarak bilinmemekle birlikte redif birliğine ait kışla ile aynı yıllarda (19.yy.da) inşa edildiği düşünülmektedir (Umar, 2017).

Cephanelik, dikdörtgen planlı ve tek katlıdır. Cepheleleri sağır olan cephanelik moloz taş ile yığma yapım sisteminde inşa edilmiştir (Umar, 2017). Cephaneliğin etrafı moloz taştan koruma duvarı ile çevrilidir ve kesme taştan söveli giriş kapısı dairesel kemerlidir.

Şekil 36. Mersin Silifke Askerî Cephaneliği (Umar, 2017)

2.1.1.4.9. Ankara-Kalecik Cephanelik Binası

Ankara ili Kalecik ilçesinde bulunan cephanelik binası, redif birliklerine ait redif binası ve dairesinden oluşan yapı topluluğu ile bir arada bulunmaktadır. Birçok

değişikliklere uğrayarak yeniden düzenlenen yapı günümüzde farklı işlevde kullanılmaktadır (Yonga, 2019).

Cephaneliğin BOA.da R 1323 (M 1905) tarihli bir fotoğrafı bulunmaktadır. Bu durumda inşa tarihi 1905 yılı ve öncesi olmalıdır. Fotoğrafa göre konutlar, cephaneliğin arkasında daha uzak bir konumda kalmaktadır, cephaneliğin güvenlik amacıyla yerleşim yerinden uzakta, sakin bir yerde inşa edildiği düşünülmektedir.

Şekil 37. Kalecik Cephanelik Binası (BOA. 1966 FTG.f., çev.: Yıldız, K.)

Dikdörtgen planlı tek birimden oluştuğu düşünülen cephaneliğin üzeri kiremit kaplı beşik çatı ile örtülüdür. Yapının sınırlarına paralel bir koruma duvarı cephaneliğin etrafını çevrelemektedir. Moloz taş ile örülen derzli koruma duvarının yüksekliği cephaneliğin çatı altı seviyesine denk gelmektedir ve üzerinde taş harpuşta bulunmaktadır. Beşik kemerli,

kesme taştan söveli ve çift kanatlı bir kapıdan cephaneliğin bulunduğu alana geçiş yapılmaktadır. Cephanelik ve koruma duvarı arasındaki bölgede paratoner olarak adlandırılan yıldırımsavar işlevinde kullanılan bir direk bulunmaktadır. Paratoner sayesinde olası bir patlama engellenecektir.

2.1.1.4.10. Tefenni Cephanelik Binası

Tefenni kazasındaki redif birliklerine ait yapılar içerisinde, debboy-u hümayun, redif dairesi, askerî karakol ve cephanelik binası bulunmaktadır (Türkmen, 2021). 1901 tarihli Servet-i Fünûn Dergisi'nde cephaneliğin bir fotoğrafının bulunması inşa tarihinin 1901 ve öncesi olabileceğini düşündürmektedir.

Fotoğrafa göre dikdörtgen planlı cephanelik binası kiremit kaplı beşik çatı ile örtülüdür. Çatı altında saçak bindirmeliği de denilen kirpisaçak görülmektedir. Moloz taştan örülen koruma duvarı ana yapıyı çevrelemektedir. Koruma duvarının üzerinde de kirpisaçaklı alaturka kiremit harpuşa olduğu seçilebilmektedir.

Şekil 38. Tefenni'deki cephanelik (Servet-i Fünun Dergisi 550, 53 çev.: Yıldız, K.)

2.1.1.4.11. Kastamonu-Daday Cephanelik Binası

Kastamonu ili Daday ilçesinde bulunan cephanelik 1900 yılında inşa edilmiştir. Giriş kapısının üzerinde taş üzerine işlenmiş bir tuğra bulunan yapının 1998 yılında onarım geçirdiği bilinmektedir. Günümüzde ise Millî Savunma Bakanlığı mülkiyetinde kullanılmaktadır (Topçubaşı, 2009).

Cephanelik moloz taştan yapılmış koruma duvarı sınırları içerisinde yer almaktadır. Dikdörtgen planlı olan yapı Topçubaşı'na (2009) göre 27 m²'lik bir alana sahiptir. Kâgir malzeme ile inşa edilen cephanelik, tek katlıdır ve üzeri kiremit kaplı beşik çatı ile örtülüdür.

Şekil 39. Daday Askerlik Şubesi Cephanelik Binası (Topçubaşı, 2009)

2.1.1.5. Karakolhane Cephanelikleri

Osmanlı Dönemi'nde şehir ve kasabaların güvenliğini sağlayan asker veya zaptiye¹⁶ memurunun kaldığı yapılara önce karavulhane/karakolhane, sonra kısaltılarak karakol denilmeye başlanmıştır. İdarî zabıta statüsündeki karakollar, II. Mahmut (1808-1839) döneminden itibaren inşa edilmeye başlamışlardır. Karakollar, mahalli ve askerî olmak üzere

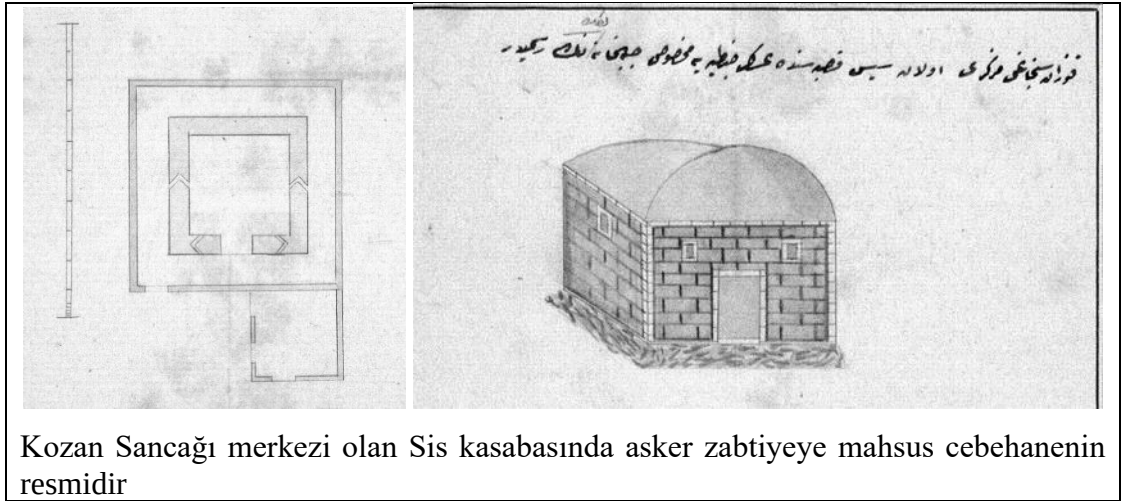
¹⁶ Zaptiye: Osmanlı Devleti'nde toplum güvenliğini sağlamakla görevli kuruluşlar askeri polis kuruluşu (TDK, 2022).

ikiye ayrılabilir. Mahalli olanlarda zaptiye askerleri semtin güvenliği sağlamaktadır, askerî nitelikte olanlarda ise Asakir-i Mansûre-i Muhammediye ordusu gibi askerî birimler emniyetten sorumlu tutulmuştur (Çiftçi, 2001; Özcan, 2001).

2.1.1.5.1. Adana-Kozan Sancağı Sis Kasabası Cephaneliği

1872 tarihli arşiv belgesinde; Kozan sancağının merkezi olan Sis kasabasında yapılması planlanan bir cephaneliğin plan ve perspektifi bulunmaktadır.¹⁷ İnşasının gerçekleşip gerçekleşmediği bilinmeyen cephanelik binasının zaptiyeye ait olduğu bilinmektedir.

Plan çizimine göre, kare formlu yapının etrafını bu yapının sınırlara paralel kare biçimli koruma duvarı çevrelemektedir. Koruma duvarının önünde yine kare planlı ve nöbetçi kulübesi olduğu düşünülen daha küçük bir birim bulunmaktadır. Görünüş çizimine göre cephanelik, kesme taş duvardan örülmüş ve üzeri tonoz ile örtülmüştür. Yapının giriş kapısı orta akstadır. Plan çizimiyle birlikte değerlendirildiğinde, kapıdan daha yüksek bir kotta simetrik şekilde ve iki yan cephede de bulunan küçük açıklıkların havalandırma deliği olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 40. Sis kasabası Cephaneliği plan ve perspektifi (BOA. İ..DH. 646-44918, çev.: Yıldız, K.)

¹⁷ BOA. İ..DH. 646/44918, H 1288 (M 1872)

2.1.1.6. Baruthane Cephanelikleri

Farklı cephaneliklere dağıtılmak amacıyla baruthanelerde üretilen barutlar, cephaneliklere teslim edilmeden önce Baruthâne-i Âmire mahzeninde depo edilmiştir. Varillere yerleştirilen barutların bozulmadan muhafaza edilebilmesi için variller, derilerle kaplanarak istifli hale getirilmiştir (Gölen, 2001).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelere göre barutlar; baruthane mahzenlerinde, ambarlarında, barakalarda, depolarda, baruthane sundurmalarında veya teslim için taşındığı süreçte bulunduğu yerlerde inşa edilen sundurmalarda muhafaza edilmekteydi.¹⁸ “Baruthane-i Amire’de cebehane barakası inşası” ve “İstanbul Baruthanesi’nde¹⁹ yer alan cephanelikteki mühimmat naklinin beyanı” ile ilgili belgeler²⁰ göz önüne alındığında baruthanelerde de mühimmat için bir cephanelik inşası söz konusudur.

2.1.1.7. Hamidiye Alaylarına Ait Cephanelikler

II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) birçok askerî ıslahat yapılmıştır. Bu ıslahatlardan biri de Doğu Anadolu’da aşiretlerin de dahil olduğu Hamidiye alaylarının kurulmasıdır. Hamidiye süvari alayları; 93 Harbi’nden (1877-78) sonra doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak amacı ile Osmanlı tebaası olan ancak nizamiye askerî teşkilatına asker vermeyen Kürt, Karapapak ve Türkmen aşiretlerinin savaşçı güçlerinden yararlanmıştır (Kara, 2013; Özcan, 2007). Yıldız Albümünde bu alaylara ait yapıların fotoğrafları bulunmaktadır ve Erzincan-Kurutilek Cephaneliği ve Silah Ambarı da bu yapılar arasında yer almaktadır.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız: BOA. İ..TPH. 8/21. BOA. İ..TPH. 12/1. BOA. İ..TPH. 7/14. BOA. Y..PRK.ASK. 176/79. BOA. İ..DH.. 1153/90108. BOA. AE.SMHD.I.. 77/5138.

¹⁹ Bakırköy Baruthanesi, Osmanlı Devleti’nin resmî kaynaklarında “Baruthane-i Âmire” olarak geçen kurumdur. Ancak kayıtlarda sadece Baruthane-i Âmire tabirine yer verilmemiş, bu ismin yanında Bakırköy Baruthanesi, İstanbul Baruthanesi, Âsitâne-i Saadet Baruthanesi gibi ifadeler de sıkça zikredilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Gölen, Z., 2015. İstanbul Baruthaneleri, Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, İSAM ve Kültür AŞ. Projesi, Proje Yöneticisi: M. Akif Aydın Editor: Coşkun Yılmaz, Feridun Emecen, Yunus Uğur, Tuncay Başoğlu, Coşkun Çakır, Mehmet İpşirli, İstanbul, 316 s.

²⁰ BOA. İ..DH.. 842/67659 ve BOA. Y..MTV. 39/58.

2.1.1.7.1. Erzincan-Kurutilek Cephaneliği ve Silah Ambarı

Şekil 41. Erzincan-Kurutilek Karakolhane (1), Silah Ambarı (2) ve Cephanelik (3) (İÜ Ktp., Yıldız Albümünden işlenerek)

Erzurum H 1310 (M 1892-93) ve H 1317 (M 1899-1900) vilayet salnamelerine göre Erzincan sancağında; dört kışla, bir esliha ambarı, bir depo, iki cepthane, iki karakolhane ve on bir baruthane bulunmaktadır (Ağaver, 2010).²¹ Yıldız albümüne göre ise Erzincan’da, 4. Orduyu hümayuna (Anadolu ordusu) ait redif birliği binaları ve Aziziye Kışlası’ndan başka şehir dışında Kurutilek’te, Hamidiye alaylarına ait cephanelik, silah ambarı ve karakolhaneden oluşan yapı kompleksi mevcuttur. Yıldız albümündeki fotoğraflarda belirli bir tarih yoktur. 1896 yılına ait Servet-i Fünûn Dergisi’nde sözü edilen yapıların birlikte fotoğrafının bulunması inşa tarihinin yaklaşık bu yıllarda olabileceğini düşündürmektedir. Ancak dergide geçen “...Saye-i terakkiyat-vaye-i cenab-ı padişahide dördüncü ordu-yı hümayun merkezi Erzincan’da vücuda getirilen birçok müessesat-ı mühimme-i askeriye-yi Servet-i Fünûn’da peyderpey derc-i sahife-i iftihar etmiştik. Bu defa dahi müteferrik surette pişgâha vazedilmiş olan ebniye ve müessesatın manzara-i umumiyesini irae eyliyoruz ki Erzincan’a bir saat mesafede Kurutilek nam mahalde müceddeden inşa olunan esliha-i hafife ambarıyla muhafazasına mahsus karakolhaneyi ve dördüncü ordu-yı hümayun müşiri devletlü Mehmet Zeki Paşa hazretlerinin yetiştirmiş oldukları suni ormanın

²¹ 1892-93 ve 1899-1900 tarihli vilayet salnamelerinde iki cephanelikten bahsedilmektedir. Tez kapsamında Erzincan’daki diğer cephanelik hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

bir cihetini ihtiva eder...”²² ifadelerine göre, silah ambarı ve karakolhanesi yeni inşa edilmiştir. Cephanelik binasından bahsedilmemesi yapının daha önce inşa edilmiş olabileceğini akla getirmektedir.

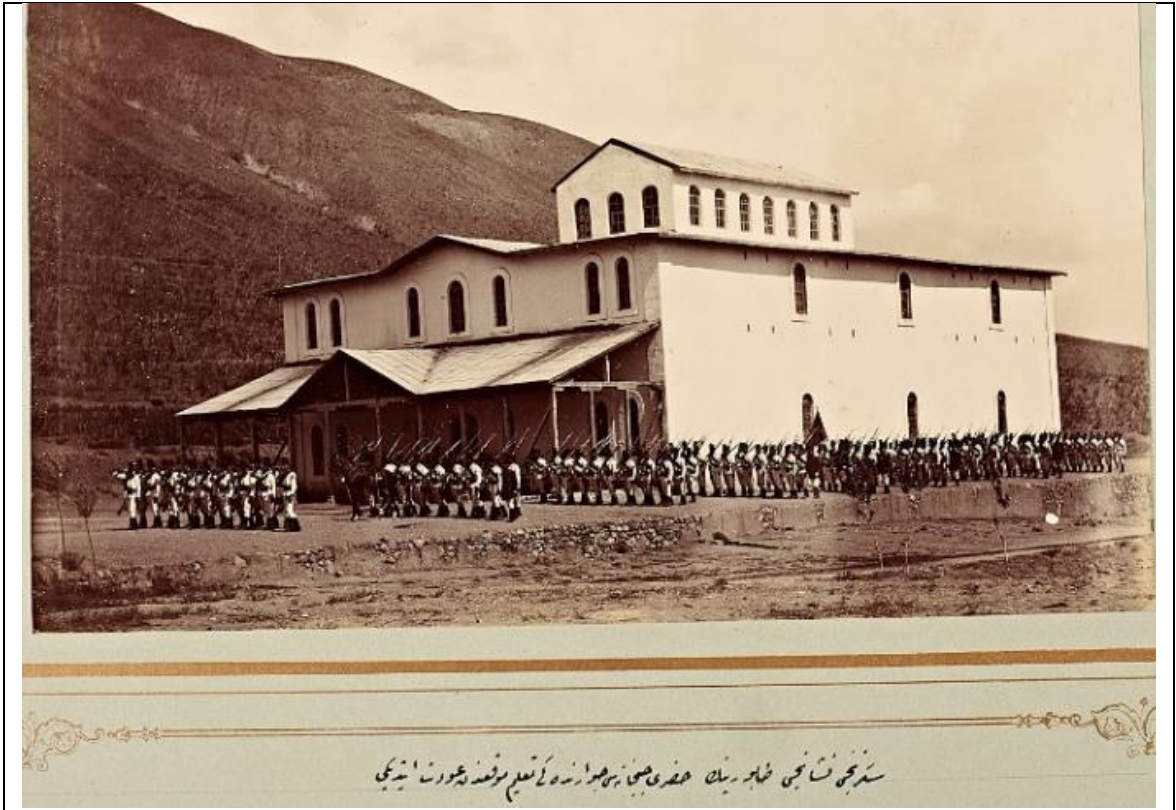
Şekil 42. Erzincan Kurutilek Cephanelik (3) ve silah ambarı (2) (İÜ Ktp., Yıldız Albümünden işlenerek)

Erzincan’a bir saat mesafede olan Kurutilek’te Hamidiye alaylarına ait yapı topluluğu bünyesinde 3 numara ile belirtilen yapı, Yıldız albümünde cephane olarak adlandırılmıştır.²³ Cephanelik binası, 1 ile numaralı Karakolhaneden ve 2 ile numaralı silah ambarından daha uzak bir yerde konumlanmıştır.

²² Ayrıntılı bilgi için bakınız: Servet-i Fünûn Dergisi, 1896. Dördüncü Ordu-yı Hümayun Merkezi Erzincan’da Kurutilek’te Müessesat-ı Askeriye, 255, 328 s.

²³ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nin II. Abdülhamit arşivlerinde yer alan görsellerde 1 numaralı yapı karakolhane, 2 numaralı yapı silah ambarı, 3 numaralı yapı ise cephane olarak belirtilmiştir. Servet-i Fünûn Degisi’nde 1 ve 2 numaralı yapıdan aynı şekilde karakolhane ve silah ambarı şeklinde bahsedilirken 3 numaralı yapıdan söz edilmemiştir. Ancak “Erzincan Nostalji” adlı Facebook Toplum ve Kültür Sitesi’nde yer alan görselde Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bilgiler okunduğunda, tez çalışmasında 3 ile numaralandırılan yapının ambar, 2 ile numaralandırılan yapının ise hazarı cephane olduğu anlaşılmaktadır. Fotoğrafta; “Dördüncü orduyu hümayun fotoğrafhanesi, Erzincan Kurutilek civarında inşa olunan emâkin-i askeriye 1- On beş bin sandığı istiaab eden hazarı cebehane 2- On beş bin silah istiaab eden anbar 3-Bir bölüklük Karakolhane” bilgileri okunmaktadır (çev.: Kader YILDIZ). Ayrıntılı bilgi için bakınız: Erzincan Nostalji Facebook Toplum ve Kültür Sitesi, “Erzincan, Osmanlı Dönemi-1900’lü yılların başları” (Erişim 20 Nisan 2022). Erzincan Nostalji Facebook Sitesi’nde yer alan görselin ana kaynağına ulaşamadığı için tez çalışması kapsamında İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Yıldız Albümü Arşivleri dikkate alınmıştır.

Yapının iç içe geçmiş dikdörtgen planlı iki bölümden oluştuğu düşünülmektedir. Daha yüksek tutulan orta bölüm, kiremit kaplı beşik çatı ile örtülüdür ve yuvarlak kemerli pencerelerin tüm cephede devam ediyor olması muhtemeldir. Dış bölüm iki katlı cephe düzenine sahiptir ve kapaklı olduğu sanılan beşik kemerli söveli pencereler belirli bir düzende sıralanmıştır. Yapı üçgen alınlıklı giriş cephesine sahiptir. Giriş kapısı kemerli sövelidir ve önünde ahşap direklerle taşınan sundurma mevcuttur. Cephelerde köşe pilastrları da kullanılmıştır. Girişe göre sağ cephede saçak seviyesi altında ve üst pencerelerin alt hizasında ikili guruplar halinde havalandırma delikleri bulunmaktadır.

8. Nişancı Taburu'nun Hazarı Cebahanesi civarındaki talim mevkiinden avdet ettiği.

Şekil 43. Erzincan Kurutilek Cephaneliği (İÜ Ktp., Yıldız Albümü)

İç içe geçmiş iki dairesel plandan oluştuğu düşünülen silah ambarı, koruma duvarı ile çevrilidir. Orta bölümü yükseltilmiş olan yapı, konik biçimli çatı ile örtülmüştür. Yüksek olan orta bölümün pencereleri saçak seviyesine kadar uzanmış ve tüm cephe boyunca belirli aralıkta sıralanmıştır. Koruma duvarı kapısının sağında nöbetçi kulübesi olduğu düşünülen

bir birim bulunmaktadır. Dairesel planlı kulübe yine konik şekildeki çatı ile örtülmüştür ve bir penceresi bulunmaktadır. Silah ambarının yakınında ve daha yüksek bir kotta yer alan Karakolhane ise ambarın muhafazasında görevli askerlerin bulunduğu bir mekândır.

Silah ambarı ve cephaneliğin iki ayrı bina olarak tanımlanmasının sebebi silah ambarının sadece silah, cephaneliğin ise barut vb. mühimmat ve sandıklar depolamasından kaynaklanıyor olabilir. Ancak cephanelik binasının ilk önce inşa edilip buraya sığmayan silahlar için daha sonra yeni bir ambar inşasının söz konusu olabileceği de akla gelmektedir. Bundan dolayı sonraki yapı silah ambarı olarak anılmış olabilir.

Şekil 44. Erzincan Kurutilek Silah Ambarı (İÜ Ktp., Yıldız Albümü)

İki yapı da cephanelik özelliklerini taşımaktadır. Silah ambarı; koruma duvarı, nöbetçi kulübesi ve karakolhaneye sahiptir. Cephanelik binası ise diğer yapılara daha uzak bir mesafede durması yönüyle redif birliğine ait yapı topluluğundaki cephaneliklere benzemektedir. Diğer örneklerde olduğu gibi cephelerinde havalandırma delikleri de mevcuttur. Ancak hemen her cephanelikte olduğu gibi Kurutilek Silah Ambarında koruma

duvarı bulunup cephanelik binasında olmamasının nedeni sorgulanmalıdır. Maçka silahhanesi örneğinde herhangi bir koruma duvarı bulunmamaktadır. Terhune Kışla cephaneliği planında ana mekânda cephane depolanması, koruma duvarı ile yapı arasındaki bölümde ise silah depolanması planlanmıştır. Özetle barut vb. mühimmat malzemesinin silahlara nazaran daha korunaklı bir bölgede muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple Kurutilek Cephaneliği patlama özelliği olan maddeleri depolamasına rağmen cephanelikte koruma duvarı olmaması dikkati çekmektedir.

2.1.1.8. Bağımsız (Herhangi bir birime bağlı olmayan) Cephanelikler

Cephanelikler belirli bir askeri mimari yapı bünyesinde veya askeri birime bağlı yapılmıştır. Ancak şehir merkezinden uzak bir konumda, karakolhanesi ile bağımsız olarak inşa edilen örnekler de bulunmaktadır.

2.1.1.8.1. Selanik- Cuma-i Bala Kasabasındaki Cephanelik

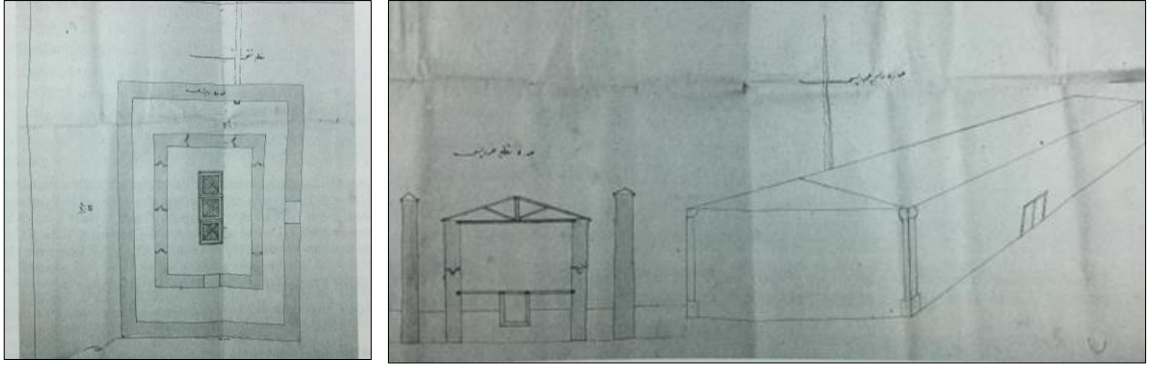
19. yüzyıla ait bir belgeye göre²⁴, cephaneliğin inşası asker tarafından kararlaştırılmış ve masraflar halk tarafından karşılanmıştır. Açılışı yapılan cephaneliğin bitişiğinde cephaneliğin muhafazasında görevli 30 askerin ikameti için de kâgir karakol ile zabıt odasının inşasına başlanmıştır (Şenyurt, 2015).

Cephanelik, 12x9x7 metre boyutlarındaki tek birimden oluşan ana yapı ve bu yapının etrafını saran koruma duvarından oluşmaktadır²⁵(Şenyurt, 2015). Çizimlere göre cephaneliğin üzeri beşik çatı ile örtülüdür ve duvarlarında havalandırmayı sağlayan menfezler bulunmaktadır. Koruma duvarına bitişik olduğu düşünülen bir paratoner görünmektedir.²⁶ Cephaneliğin bodrumunda dolap oluşturulmuştur. Şenyurt'un (2015) da söylediği gibi bu dolap cephanelerin yerleştirilmesi için yapılmış olmalıdır.

²⁴ Söz konusu belgeye ulaşılamamıştır.

²⁵ Oya Şenyurt, koruma duvarının başka bir deyişle "paratoner" olarak adlandırıldığını belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Şenyurt, O., 2015. Osmanlı Mimarisinin Temel İlkeleri, Doğu Kitapevi, İstanbul, 216 s.

²⁶ Plan çiziminde paratoner, koruma duvarına bitişik şekildedir. Cephaneliğin görünüşü ise eksik bir çizimdir. Bu çizimde paratoner direği çizilmesine rağmen koruma duvarı mevcut değildir.

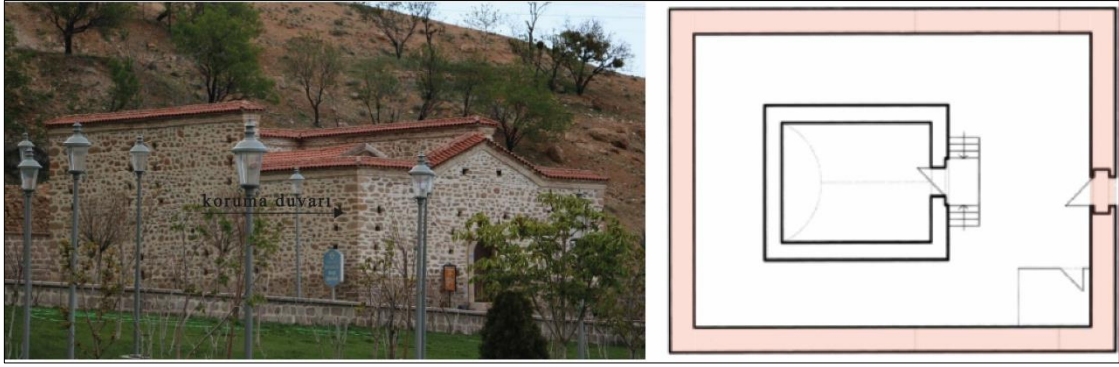
Şekil 45. Selanik- Cuma-i Bala kasabasındaki cephaneliğin plan, kesit ve görünüşü (Şenyurt, 2015)

2.1.2. Cephanelik Binalarına İlişkin Terminoloji

2.1.2.1. Koruma Duvarı (İhata Duvarı)

Yapının çevresini kuşatan yüksekçe duvardır. Ana yapıya ikinci bir duvar oluşturmaktadır. Cephanenin depolandığı ana birimin etrafını çevreleyerek dışarıdan gelecek olumsuz etkenlerin engellenmesi ve olası bir patlamada çevreye verecek zararın azaltılması amacını taşımaktadır. Kaynaklarda “ihata duvarı” olarak da geçmektedir. İhata, bir şeyin etrafını çevirme, sarma, kuşatma, etrafı çevrilme, kuşatılma, sarılma anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 1993). Sözen ve Tanyeli (1986), ihata duvarının eski dilde çevre duvarı ya da bahçe duvarı anlamına geldiğini belirtmişlerdir (Sözen ve Tanyeli, 1986). Sanat Terimleri Ansiklopedisinde ise ihata ile ilgili “bir binanın ayrıntıları ve avlularını kuşatan duvar” ifadesi yer almaktadır (İslimyeli, 1973).

Koruma duvarı, ana birimin etrafını sınırlayarak yapı ile arasında avlu oluşturmaktadır. Ana yapıda patlayıcı mühimmatın muhafaza edildiği bilinmektedir, üzeri açık bir mekân olduğu için avluda depo yapılmadığı düşünülmektedir. Ancak Trablusgarp-Terhune Kışla Cephaneliği örneğinde söz konusu alana silahların da yerleştirilmesi planlanmıştır. Bu durumda sürekli olmayarak silahların burada bulunmasının mümkün olabileceği akla gelmektedir.

Şekil 46. Konya Silles Cephaneliği koruma duvarı (Kolay, 2019; işlenerek)

Şekil 47. Ankara Kalecik Redif Cephaneliği koruma duvarı (BOA. 1966 FTG.f.)

Cephanelik örnekleri incelendiğinde, koruma duvarları genellikle moloz taş duvar ile örülmüş ve taştan veya kiremit kaplı harpuşa ile örtülmüştür. Bazı yapılarda koruma duvarları havalandırma deliklerine de sahiptir. Duvarların yüksekliği ana yapıyı geçmeyecek şekilde veya hemen hemen ana yapı yüksekliğinde olabilmektedir. Değişken örnekler bulunmakla birlikte yaklaşık 3-8 metre yüksekliğinde 50-80 cm kalınlığındadır. Bazı

cephaneliklerde duvarlar sabit yükseklikte değildir. Topografik yapıya bağlı olarak belirli bölümler daha yüksekte tutulmuş ve duvarda bir kademelenme oluşturulmuştur.

Tabyalarda da koruma duvarına benzer bir durum söz konusudur. Daha geniş olan ana birimin etrafını ikinci bir duvar kuşatmaktadır. Tabyalar toprak ile örtülü yapılar oldukları için bu duvar ile ana yapı arasında koridor veya dehliz denilen dar mekânlar oluşmaktadır.

Nevşehir-Ürgüp Redif Birliği Cephaneliği, Kastamonu-Taşköprü Redif Cephaneliği, Konya-Sille Redif Cephaneliği, Erzincan-Kurutilek Silah Ambarı, Trablusgarp-Terhune Kışlası Cephaneliği, Kale-i Sultaniye 'deki cephanelik, Mersin-Silifke Redif Cephaneliği, Ankara-Kalecik Redif Cephaneliği, Burdur-Tefenni Redif Cephaneliği, Kastamonu-Daday Cephanelik Binası, Adana-Kozan Sancağı Sis Kasabası Cephaneliği, Selanik- Cuma-i Bala Kasabasındaki Cephanelik, Trabzon Kuzgundere Cephaneliği ve Elköse Cephaneliği gibi çoğu cephanelik binalarında koruma duvarı bulunmaktadır.²⁷

2.1.2.2. Paratoner (Siper-i Sâika)

Paratoner, yıldırım düşmesinden korumak amacıyla yapıların yüksek noktalarına yerleştirilen ve bir tel aracılığıyla toprakla bağlantılı kılınan metal çubuk anlamına gelmektedir (Sözen ve Tanyeli, 1986). Siper-i sâika da yıldırımı çekip zararı uzaklaştırmaya yarayan, binaların üzerine konulan ve zemin ile ilişkilendirilen sivri demirdir (Arseven, 2021). Tanımlardan da anlaşılacağı üzere “siper-i sâika” ve “yıldırımsavar” gibi kelimeler paratoner kavramının anlamına eşitir (Devellioğlu,1993).

Paratonerler, bina çatıları üzerine veya civarına yerleştirilebilmektedir. Cephaneliklerde genellikle koruma duvarına bitişik veya yakın bir yere eklenmiştir. Olası bir yıldırım durumunda gökyüzünden gelen elektrik, demir paratoner vasıtası ile toprağa iletilecek ve bu sayede patlama engellenecektir.

Beyrut'taki cephanelikte koruma duvarının iki köşesine -muhtemel olarak bitişik şekilde- birer tane paratoner yerleştirilmiştir. Elköse Cephaneliği'nde de yine koruma duvarı köşesinde konumlanmış bir adet paratoner direği bulunmaktadır. Kalecik Cephanelik Binası

²⁷ Yozgat-Akdağmaden Redif Teşkilatı Cephanelik Binası ve Aydın- Karacasu Redif Cephaneliği gibi harap halde bulunan cephaneliklerle de karşılaşılmaktadır. Söz konusu yapıların inşa edildiği veya kullanıldığı döneme ait fotoğraflarına ulaşamadığı için orijinalinde koruma duvarına sahip olup olmadıkları bilinmemektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Topçu, S.M., 2014. Yozgat-Akdağmaden Redif Teşkilatı Debboy Binası, International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish or Turkic Volume 9,10.

ve Selanik Cuma-i Bala Kasabasındaki cephaneliklerde de paratoner örneğine rastlanmaktadır.

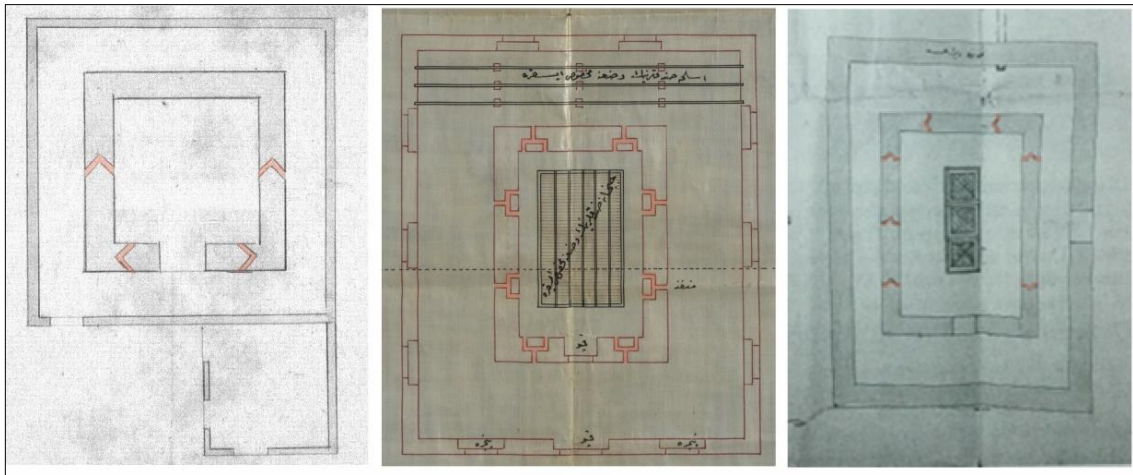
Şekil 48. Trabzon Elköse Cephanelik Binası paratoneri (Yıldız Albümü'nden işlenerek)

Şekil 49. Beyrut'taki Cephanelik Binasına ait paratoner (İÜ Ktp., Yıldız Albümü'nden işlenerek)

2.1.2.3. Havalandırma Deliği

İncelenen örneklerde kimi zaman ana yapının duvarında kimi zaman da ana yapı ile birlikte koruma duvarında, belirli düzende ve belirli büyüklükte kare veya dikdörtgen kesitli açıklıklar bulunmaktadır. Bu açıklıklar, dış duvar ve iç duvar arasında direkt olarak birbirini karşılamamaktadır. Deliklerin dış cephedeki açıklıktan iç cephedeki açıklığa doğru duvar içerisinde belirli bir yol izlediği ve duvar kalınlığı boyunca devam ettiği anlaşılmaktadır. Havalandırma delikleri denilebilecek bu açıklıkların amacının binada hava akımını sağlamak, hava sıcaklığını dengelemek ve iç ortamdaki kirli havayı uzaklaştırmak gibi görevleri olduğu düşünülmektedir. Hava akımı sayesinde hem mühimmatın nemden kurtulup bozulması engellenecek hem de binanın sağlığı korunacaktır.²⁸ Havalandırma deliklerinin pencere açıklığı gibi olmayıp iç duvarda farklı bir noktaya denk gelmesinin bir nedenin de güvenlik amaçlı olabileceği düşünülmektedir. Dışarı ile aynı hizada bir açıklık olmadığından çevreden atılan herhangi bir şey cephaneliğin içerisine direkt olarak ulaşamayacaktır. Ayrıca olumsuz hava koşullarının direkt olarak binanın içerisine ulaşması engellenecektir.

Şekil 50. Sis kasabası Cephaneliği, Terhune Kışlası Cephaneliği, Cuma-i Bala Kasabası Cephaneliği havalandırma delikleri (BOA. İ..DH. 646/44918; Y..PRK.ASK. 120/120; Şenyurt, 2015; işlenerek)

²⁸ BOA.da yer alan belgelere göre barutların ayrıca havalandırıldığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: BOA. Y..MTV. 277/160.

Kozana Sancağı Sis kasabası Cephaneliği ve Selanik- Cuma-i Bala kasabasındaki cephanelik planı çiziminde havalandırma deliği zikzak şeklinde bir kanal oluştururken Trablusgarp-Terhune Kışlası'ndaki cephanelik planında dış cephedeki dar açıklık içeride genişlemektedir ancak geniş açıklığın önüne muhtemelen yapının inşasında kullanılan malzeme konularak hava kanalının yön değiştirmesi amaçlanmış gibi görünmektedir.

Havalandırma delikleri cephelerde; zemine yakın, pencere alt hizaları ve saçak seviyesi altı gibi yerlerde konumlanmaktadır. Ölçüleri ise 6-22 cm arasında değişmektedir.

Şekil 51. Kastamonu Taşköprü Cephanelik Binası cephesinde havalandırma delikleri ve deliklerin iç mekândan görüntüsü (Aytekin, 2014)

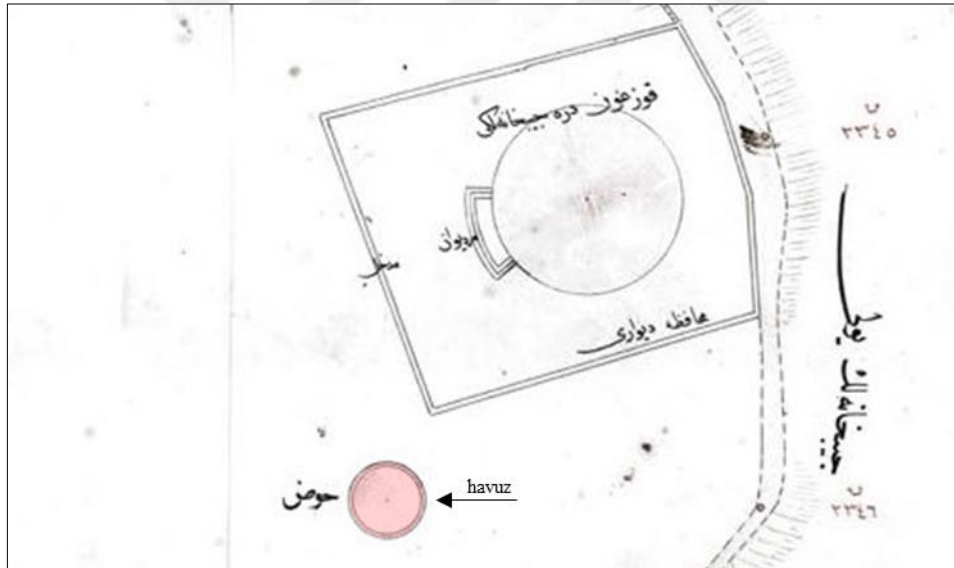
Şekil 52. Kuzgundere Cephaneliği'nin cephesindeki havalandırma delikleri (Yıldız, K. Arşivi, 2021)

Kastamonu Taşköprü Cephaneliği'nin cephesinde hem zemine yakın hem de daha üst kotta havalandırma delikleri bulunmaktadır. Kuzgundere Cephaneliği'nin cephelerinde, alt

pencereler ve üst pencerelerin alt hizasında ikili düzende tek sıra, saçak seviyesi altında ikili düzende üç sıra halinde 18-21x22 metre ölçülerinde havalandırma delikleri oluşturulmuştur. Küçükalyalı Cephanelikleri'nde iç ve dış bölümün duvarlarında 13x19 cm, Çanakkale Kumkale Tabya Cephaneliği ana birimin duvarında 12x12 cm boyutlarında ve Konya-Sille Redif Cephaneliği, Çanakkale Anadolu Mecidiye Tabya Cephaneliği, Çanakkale Bolayır Tabya Cephaneliği'nde de²⁹ belirli ölçülere sahip havalandırma kanalları bulunmaktadır.

2.1.2.4. Havuz

Cephanelik ve askerî depolara dair yapılan incelemeler sonucu ulaşılan çizimlerde veya fotoğraflarda havuz ögesine rastlanmamakla birlikte 1926 Trabzon haritasında, Kuzgundere Cephaneliği 'nin güney tarafında, yapının solundaki havuzun olası bir yangını durdurmak amaçlı inşa edildiği düşünülmektedir.

Şekil 53. 1926 haritasında Kuzgundere Cephanelik Binası (Tuluk'tan işlenerek)

BOA.daki bazı belgelerde yangın söndürme için bir başka araç olarak Mühimmat-ı Harbiye Harik Tulumbası Dairesi'nden de bahsedilmektedir. H 1279 (M 1862) tarihli

²⁹ Toprak altı yapısı olan tabya cephaneliklerinin hemen hemen hepsinde havalandırma deliklerine ek olarak hava bacası da bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Yeler, S., 2013. Trakya Bölgesi Tabyaları: Koruma Sorunları ve Koruma-Kullanma Önerileri, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Edirne.

belgede³⁰ Mühimmat-ı Harbiye Harik Tulumba dairesi, İstanbul Boğazı dahilindeki Liman Hastanesi ve Trabzon İç Kale cephaneliğinin tamiratı ile ilgili bilgi bulunmaktadır. H 1280 (M 1863) tarihli belgede³¹ ise yine Mühimmat-ı Harbiye Harik Tulumba dairesi ve Trabzon İç Kale cephaneliğinin tamirat masrafına dair bilgilere yer verilmektedir. Osmanlı Dönemi'nde yangınlar tulumba adı verilen araç ile söndürülmüştür. Söz konusu belgelere göre tulumba dairesi de cephaneliği ilgilendiren yangınlar için kullanılmış olabilir.

2.1.2.5. Nöbetçi Kulübesi

Şekil 54. Erzincan-Kurutilek Silah Ambarı girişindeki nöbetçi kulübesi (İÜ, Ktp., Yıldız Albümünden işlenerek)

Kulübe, belli bir iş için yapılmış olan tek gözlü barınak anlamına gelmektedir (Ayverdi, 2010). Cephaneliklere ait nöbetçi kulübesi ise koruma duvarına bitişik ya da giriş kapısı yanında ayrıık şekilde inşa edilen ve cephaneliklerin koruma ve güvenliğini sağlayan görevlilerin bulunduğu mekânlarıdır.³² Kimi örneklerde giriş kapısının her iki tarafına kimi

³⁰ BOA. A.}MKT.MHM. 247/27, H 28 Cemaziyelevvel 1279 (M 21 Kasım1862).

³¹ BOA. MVL. 652/44, H 15 safer 1280 (M 1 Ağustos 1863).

³² Nöbetçi kulübeleri farklı yapılarda da bulunmaktadır. Gölen'e (2001) göre, baruthanelerde yer alan nöbetçi kulübeleri tahtadan kule şeklindedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Gölen, Z., 2001. Osmanlı Devleti'nde Baruthane-i Amire, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

zaman da tek olarak yerleştirilir, kapısı ve penceresi vardır. Nöbetçi kulübeleri cephaneliğin mimari üslubuna benzer yapılırken taşınabilir olduğu düşünülen örnekler bulunmaktadır.

Şekil 55. Kastamonu-Taşköprü Cephaneliği'ne ait nöbetçi kulübesi (Aytekin, 2016; işlenerek)

Kastamonu-Taşköprü Cephanelik binasında, yapılan restorasyon sırasında duvardaki izlerden yola çıkılarak eklendiği belirtilen nöbetçi kulübesi, giriş cephesinde koruma duvarına bitişik şekilde yer almaktadır. Erzincan- Kurutilek Cephaneliği girişinde dairesel planlı, konik çatılı ve tek pencereli yapı nöbetçi kulübesi olmalıdır. Kozan Sancağı Sis Kasabası Cephaneliği plan çiziminde, giriş cephesinde koruma duvarına bitişik kare birim bulunmaktadır. Sözü edilen birimin nöbetçi kulübesi işlevi ile kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Trabzon Kuzgundere Cephaneliği girişi önünde iki adet ayrı şekilde bulunan kulübeler bir basamak üzerine yerleştirilmiştir. Yaklaşık 60-70 cm eninde dikdörtgen planlı kulübenin üzeri beşik çatı ile örtülmüştür. Çok küçük bir göz penceresi ve neredeyse bir insan yüksekliği ve genişliğinde kapısı bulunmaktadır. Trabzon Elköse Cephaneliği'ndeki nöbetçi kulübesi giriş kapısı önünde bir adettir ve Kuzgundere Cephaneliği'ndekine benzer niteliktedir.

Isparta. Çiftçi'ye (2001) göre karakolların girişlerine de denetimi sağlamak için nöbetçi kulübeleri konulmuştur. Bu küçük ahşap yapılar karakolun mimari üslubuna uygun biçimde inşa edilip tek veya çift olarak yerleştirilmiştir. İçinde tek kişinin ayakta durabileceği boyutlarda olan kırmızı ve beyaz renklerde boyanan basit fakat zarif yapılardır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Çiftçi, A., 2001. "Karakol Binaları", Tdv İslâm Ansiklopedisi, 24, 431-434.

2.1.2.6. Niş

“Niş, çoğunun üstü kemerli duvar hücrelidir.” (Hasol, 2012). 1956 barut depoları talimatnamesinde geçen “...Ayrıca infilâk tesirini azaltıcı nişleri de ihtiva edecektir.” İfadesine göre, barut depolarındaki nişlerin patlama etkisini azaltan bir işlevi olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda herhangi bir patlamada açığa çıkan enerjinin nişler vasıtası ile dışarı atılarak asıl binaya ve çevreye verilecek hasarın azaltılacağı düşünülmektedir.

Şekil 56. Gülhane askerî deposunda, Kuzgundere Cephaneliği'nde ve Değirmenburnu Tabya Cephaneliği'nin cephelerindeki nişler (Gültekin, 1994; Tuluk Arşivi; Yeler, 2013; işlenerek)

Örneklerine Gülhane askerî depolarında, Trabzon Kuzgundere Cephaneliği'nde ve Değirmenburnu Tabya Cephaneliği'nde rastlanmaktadır. İstanbul Gülhane'deki depoların ve Kuzgundere Cephaneliği'nin cephelerinde bulunan nişler için estetik kaygı göz önünde bulundurulmuş, nişler sövelerle hareketlendirilmiş veya pencere görünümü verilmiştir. Tabya cephaneliğinde ise böyle bir durum söz konusu değildir.

2.1.3. Cephanelik Binaları Üzerine Bir Tipoloji Denemesi

Literatüre girmiş mevcut örnekler ve arşiv kaynakları, cephanelik binalarının 7 farklı tipolojide inşa edildiklerini ortaya koymuştur. Bunlar; “tek birimli”, “koruma duvarlı tek birimli”, “yükseltilmiş orta bölümlü tek birimli”, “koruma duvarlı ve yükseltilmiş orta bölümlü tek birimli”, “etrafı koridorlu çok birimli”, “iki katlı çok birimli” ve “orta avlulu”dur.

“Tek Birimli” cephaneliklerin ağırlıklı olarak kışla, tabya ve redif birliklerinde inşa edildikleri anlaşılmaktadır. 1786 tarihli Kauffer haritasına işlenmiş olan cephanelik, Çiftçi’ye (2004) göre Cebeci Ocağı kışlasına bağlı bir yapıdır. Tabyalardaki cephanelikler ise genellikle yapıların belirli bir kısmının toprağa gömülü şekilde inşa edildiği yapılardır ve tek birimli cephaneliklerden bazılarına da “bonet” denilmiştir. Erzurum Büyük Kiremitlik Tabya Boneti (Cephaneliği) ve Mecidiye Tabyası Cephanelikleri, tabyayı oluşturan diğer birimler gibi hücum yönü tamamen toprak ile örtülü ve sadece giriş cephesi açıkta kalacak şekilde inşa edilmişlerdir. Dikdörtgen planlı tek birimden oluşan bu yapılar içten tonoz ile örtülmüştür. Yozgat-Akdağmaden Redif Teşkilatı Cephaneliği ve Aydın-Karacasu Redif Cephaneliği gibi yapılar metruk haldedir. İlk hallerine dair bilgi bulunmadığından ihtiyatlı yaklaşmak gereklidir. Eldeki bilgilere göre söz konusu yapılar dikdörtgen planlı ve tek birimlidir. Saraybosna’da Osmanlı Kalesi/Tabyası Cephaneliği, arşivdeki planına göre kırma çatılı ve dikdörtgen planlı tek birimden oluşmaktadır.

“Koruma Duvarlı Tek Birimli” cephaneliklerin genellikle redif birliklerine bağlı inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Nevşehir Ürgüp Redif Cephaneliği Binası, Konya Sille Redif Cephaneliği (Redif Deposu), Ankara Kalecik Redif Cephaneliği, Kastamonu Taşköprü Cephaneliği, Burdur Tefenni Redif Cephaneliği ve Kastamonu Daday Cephaneliği yapılarında, dikdörtgen planlı ve üzeri beşik çatılı asıl yapının etrafının koruma duvarı ile kuşatıldığı görülür. Kastamonu Taşköprü Cephaneliği, içten tonoz dıştan beşik çatı ile örtülü; Adana Kozan Sancağı Sis Kasabası Cephaneliği ise tonoz çatılıdır. Sözü edilen bu iki cephanelikte de dörtgen planlı tek birimin etrafı koruma duvarlıdır. Ayrıca nöbetçi kulübesi denilen ek birim, koruma duvarının giriş cephesine bitişik şekildedir. Mersin-Silifke Redif Cephaneliği ve Selanik Cuma-i Bala Kasabası Cephaneliği de bu kategoride yer almaktadır. Silifke Cephaneliği’nin üst örtüsüne ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Trablusgarp Terhune Kışlası Cephaneliği ise, kışla avlusu içerisinde ayrık

düzende bulunan ve koruma duvarlı tek birimli bir yapıdır. Kars Kalesi Cephaneliği'nin arşivdeki çizimine göre, diğer yapılardan farklı olarak, dikdörtgen planlı ve tonoz örtülü tek birimin üç cephesini koruma duvarı kuşatmaktadır. Çanakkale Kale-i Sultaniye'deki dairesel planlı yapıya ise tek yönde bir duvar saplanarak koruma duvarı oluşturulmuştur.

“Yükseltilmiş Orta Bölümlü Tek Birimli” cephanelik örnekleri olarak, dikdörtgen planlı Erzincan Kurutilek Cephaneliği ile köşeleri pahlı dikdörtgen planlı İstanbul-Küçükalyalı cephanelikleri verilebilir. Her iki yapıda da iç içe geçmiş aynı merkezli iki ayrı bölümden oluşan yapıların orta bölümünün ışıklık ve havalandırma amacı ile yükseltilmiş olduğu düşünülmektedir.

“Koruma Duvarlı ve Yükseltilmiş Orta Bölümlü Tek Birimli” cephanelik kategorisinde ise Erzincan Kurutilek Silah Ambarı zikredilebilir. Yapı, iç içe geçmiş aynı merkezli iki bölümden oluşan ana birimin etrafını bir koruma duvarının çevrelemesi ile oluşmuştur. Orta bölümünün daha önce de söz edildiği gibi ışıklık ve havalandırma amacı ile yükseltilmiş olduğu düşünülebilir.

“Etrafı Koridorlu Çok Birimli” örnekleri, tabyalardaki cephanelikler oluşmaktadır. Söz konusu örneklerde, giriş cephesi haricinde, ana birimler ve bu birimlere koridor oluşturan ikinci duvar tamamen toprak altında kalmaktadır. Ana cephanelik birimi ve dehliz niteliğindeki koridorlar içten tonoz ile örtülüdür. Çanakkale Anadolu Mecidiye Tabya Cephaneliği'nde yapıya girmeden bir ön avlu oluşturulmuştur. Birbirine bitişik dikdörtgen planlı iki birimin dört tarafı dar koridorlarla çevrilmiştir. Yapının sırtını verdiği cepheye havalandırma bacası bulunan bir dehliz eklenmiştir. Çanakkale Değirmenburnu Tabya Cephaneliği'ne de ön avludan ulaşılmaktadır. Dikdörtgen planlı tek birimin üç tarafı dehliz ve koridor ile çevrilidir. Bir cephede havalandırma bacası için ek bir dehliz daha bulunmaktadır. Çanakkale Kumkale Tabya Cephaneliği ve Bolayır Tabya Cephaneliği ise dikdörtgen planlı iki birimin önünde ve ortasında oluşturulan mekânlarla “L” biçimli bir koridor oluşturulmuştur.

“İki Katlı Çok Birimli” yapılar redif birliklerine ait redif depolarıdır. Genellikle iki katlı, dikdörtgen planlı depo binaları çok birimden oluşmaktadır. Kıрма çatıya ve simetrik cephe düzenine sahiplerdir. Yozgat Akdağmaden redif teşkilatı ve Afyonkarahisar Bolvadin redif taburuna ait redif depoları söz konusu sınıflandırma içerisinde yer almaktadır.

“Orta Avlulu” olarak nitelendirilen tipoloji örneklerini ise Gülhane'deki askerî depolardan üçü oluşturmaktadır. Bunlar tek katlı ve dikdörtgen planlı avluya sahip

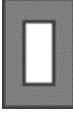
yapılardır. Orta avlulu şema genelde kışlaların plan tipolojisiyle benzerlik gösterir. Bir kanatla ayrılmış orta avlulu ve çok katlı olan Maçka Silahhanesi de bu tipoloji içerisinde sayılabilir.

Tablo 1. Son dönem Osmanlı cephaneliklerinin plan tipolojileri

	Kışla Cephanelikleri	Kale Cephanelikleri	Bağımsız Cephanelikler	Hamidiye Alayları Cephanelikleri	Tabya Cephanelikleri	Karakolhane Cephanelikleri	Redif Birlikleri Cephanelik ve Depoları
1 TEK BİRİMLİ	 • Cebeci Kışlası Cephanesi				- Saraybosna Osmanlı Kale / Tabya Cephanesi - Erzurum Mecidiye Tabyası Cephanelikleri - Erzurum Büyük Kiremitlik Tabya Boneti (Cephaneliği)		- Yozgat Akdağmadeni Redif Teşkilatı Cephanelik Binası - Aydın Karacasu Redif Cephanesi
2 YÜKSELTİLMİŞ ORTA BÖLÜMLÜ TEK BİRİMLİ			İstanbul Küçükyalı Cephanelikleri	Erzincan Kurutilek Cephaneliği			
3 KORUMA DUVARLI VE YÜKSELTİLMİŞ ORTA BÖLÜMLÜ TEK BİRİMLİ				Erzincan Kurutilek Silah Ambarı			

Tablo 1'in devamı

4	KORUMA DUVARLI TEK BİRİMLİ 	• Trablusgarp Terhune Kışlası Cephaneliği	• Çanakkale Kale-i Sultaniye Cephaneliği • Kars Kalesi Cephaneliği	• Selanik Cuma-i Bala Cephaneliği			• Adana Kozan Sancığı Sis Kasabası Cephaneliği	• Kastamonu Taşköprü Redif Cephaneliği • Nevşehir Ürgüp Redif Birliği Cephaneliği • Konya-Sille Redif Cephaneliği • Cephaneliği (Redif Deposu) • Mersin Silifke Redif Cephaneliği • Ankara Kalecik Redif Cephaneliği • Burdur Tefenni Redif Cephaneliği • Kastamonu Daday Cephanelik Binası
5	ORTA AVLULU 			• İstanbul Gülhane Cephanelikleri				

Tablo 1'in devamı

6	ETRAFI KORİDORLU ÇOK BİRİMLİ 		• Sırbistan Niş Kalesi Cephaneliği			• Çanakkale Anadolu Mecidiye Tabya Cephaneliği • Çanakkale Değirmenburnu Tabya Cephaneliği • Çanakkale Kumkale Tabya Cephaneliği • Çanakkale Bolayır Tabya Cephaneliği			• Yozgat Akdağmaden Redif Teşkilatı Debboy Binası • Afyonkarahisar Bolvadin Redif Taburu Deposu
7	İKİ KATLI ÇOK BİRİMLİ 								

3. BULGULAR VE DEĞERLENDİRMELER

3.1. Trabzon'da Varlığı Tespit Edilen Cephanelikler

Trabzon, tarihi boyunca İran aracılığıyla Karadeniz limanlarına gelen malların İstanbul'a, oradan da Avrupa'ya gönderildiği bir aktarma yeri ve Doğu Asya ve Balkanlardan gelen yolları birbirine bağlayan kavşak noktası olması ile önemli bir transit ticaret merkezidir. Ancak şehir özellikle Osmanlı döneminde ticaretten daha çok stratejik konumu nedeniyle ön plana çıkmıştır. Özellikle Doğuya, Kuzeye ve Kafkaslara yapılan askerî seferlerde Trabzon limanı ilgili bölgelere asker ve cephane sevkiyatının yapıldığı bir merkez ve önemli bir askerî ikmal noktası olmuş (Tuluk, 2010), bu nedenle şehrin savunulması için pek çok askeri yapı inşa edilmiştir. Bu yapılar arasında cephaneliklerin de önemli bir yeri vardır.

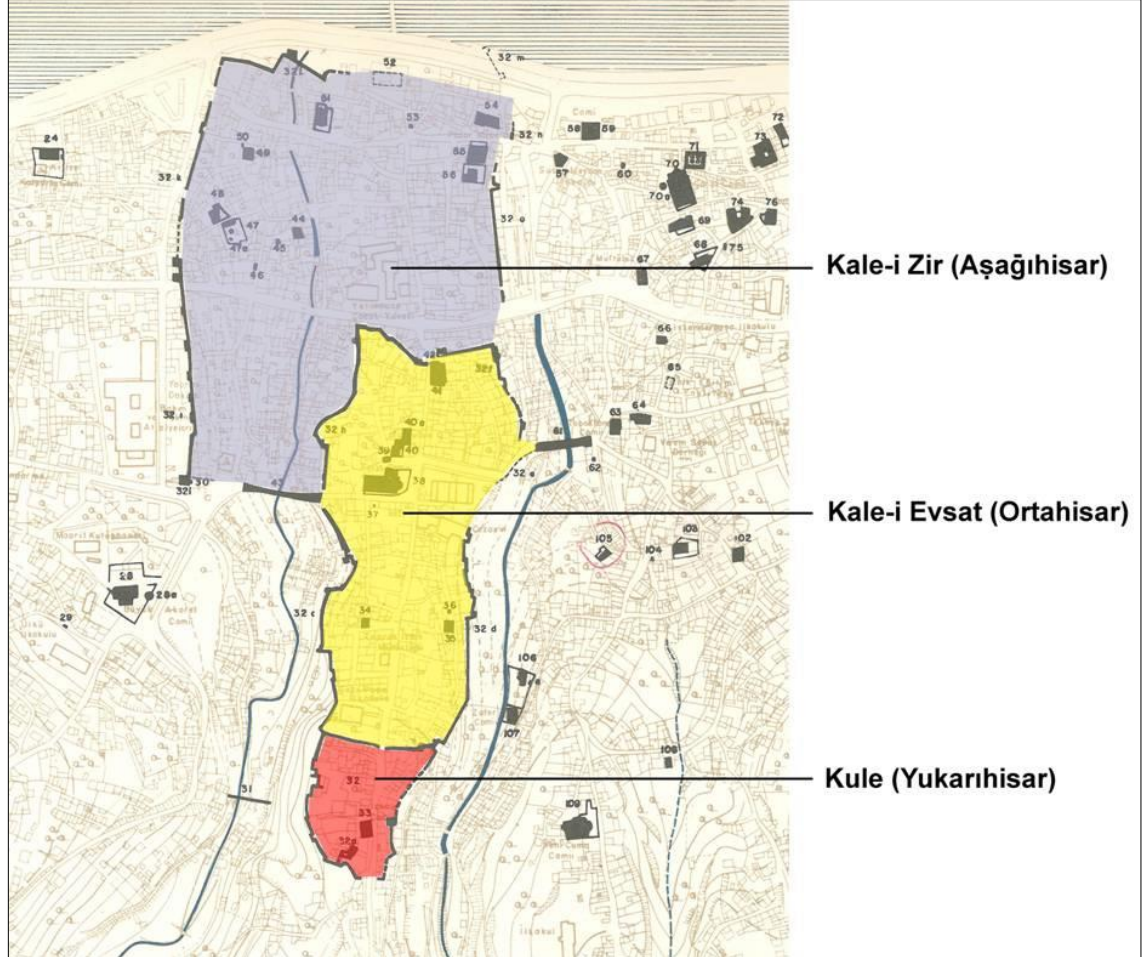
3.1.1. 19. Yüzyıl Öncesinde İnşa Edilen Trabzon Cephanelikleri

Mevcut literatür ve arşiv belgelerinden edinilen bilgiler Trabzon'da 19. yüzyıla gelinceye dek mühimmatın ağırlıklı olarak kale cephaneliklerinde, yetmediği durumlarda ise mahzen ve ambarlarda depolandığını ortaya koymuştur.

3.1.1.1. Trabzon Kalesi'ndeki Cephanelikler

Trabzon'un ilk kuruluşunda asıl belirleyici etkenin coğrafik şartlar olduğu belirtilmiş, iki derin vadi arasına yerleşen şehir surlarının biçimini ise şehrin konumlandığı arazinin topografik yapısı belirlemiştir. Trabzon fethedildiğinde, Bizans dönemine tarihlenen bu surlar ile çevrilidir ve üç bölümden oluşmaktadır: Güneyde yüksekçe bir tepe üzerinde yer alan Kule veya İç Kale (Yukarı Hisar); buranın kuzeyinde, doğusu ve batısı derin vadilerle sınırlanan Kale-i Evsat (Orta Hisar) ve en kuzeyde, deniz kenarında, Kale-i Zir (Aşağı Hisar) bulunmaktadır. Uspenski'ye göre şehir surları güneyden kuzeye doğru inşa edilmiştir.

Bazı kalıntıları hala ayakta olan surların 257 yılı öncesinde de mevcut olduğu ve yeterli görülmediği dönemlerde sağlamlaştırıldığı bilinmektedir (Tuluk, 2010).

Şekil 57. Osmanlı kayıtlarına göre Trabzon şehir surları (Tuluk, 2010)

Trabzon kalesi, bir yerleşim yeri olmasının yanı sıra savaşlarda büyük önem taşıyan askerî bir yapı olarak da kullanılmıştır. İran savaşlarında ikmal noktası olmuş ve askerî birlikler için de güvenli bir yer teşkil etmiştir. Bu sebeple özellikle savaş dönemlerinde kalenin bakımına ayrıca özen gösterilmiştir. Her yıl gümrük gelirinden kalenin bakımı için bütçe ayrılmıştır. Cebehane-i hümayundan gelen mühimmat kalede depolanmış, doğuya yapılacak seferlerde diğer cephelere nakledilmiştir. Kalede görevli cebeciler, cephanenin korunması ve tamirinde önemli göreve sahip olmuştur. Cephaneyle dair tüm malzeme, cebeci başının üzerine zimmetlenmiş ve cephaneye giriş çıkış cebeci başı tarafından kontrol edilmiştir (Öztürk, 2011).

3.1.1.1.1. Yukarı Hisar'daki (İç Kale, Kule Hisar) Cephanelik

257 yılından öncesine tarihlenen Yukarı Hisar'ın şehrin ilk yerleşim alanı olduğu bilinmektedir (Tuluk, 2010). Trabzon Kalesi'nin en yüksek kesiminde, dar bir sırt üzerine yerleşmiştir. Evliya Çelebi'ye göre Boztepe ensesine doğru yapıldığı için Orta Hisar ve Aşağı Hisar'a nazaran daha sağlam ve dayanıklıdır.

Kalenin bu bölümü surlar ve kulelerden oluşmaktadır ve surların önünde derin hendekler vardır. Sur duvarları doğu, batı ve kuzey yönde arazinin doğal sınırlarını takip etmektedir. Tuluk'a (2010) göre, kalenin güney ucu topografyadan dolayı şehir savunması konusunda en zayıf cephe'dir. Nitekim Feruhan Bey bu bölümdeki surların daha yüksek ve kalın yapıp iki katlı kulelerle tahkim edildiğini dile getirmiştir. Bu durumun da savunmayı arttırmaya yönelik olduğu düşünülmektedir. Âşık Mehmet'e göre kalede koruyucuların evleri, mahzenleri ve cebehaneleri bulunmaktadır. Fetih'ten önceye dayanan saray kalıntıları ve fetih sonrası inşa edilen İç Kale Camii de kale içerisinde bulunan yapılardandır. Çoğu kaynak, İç Kale'nin güneye açılan kapısının yıkılmış durumda olduğundan bahsederken Feruhan Bey bu kapının Kule Kapısı olarak adlandırıldığını ve çift kapıdan oluştuğunu ifade etmiştir. Kalenin kuzeydoğu cephesinde Orta Hisar'a açılan bir kapısı bulunmaktadır. Bir de kuzeybatı tarafında, gerekli görüldüğünde açılan gizli bir kapı mevcuttur. Güneydoğu tarafında kule üzerindeki 1491-92 tarihli kitabe 15. yüzyılda surlarda bir onarım gerçekleştiğini göstermektedir (Ak, 1997; Bahar, 2019; Dağlı ve Kahraman, 2005; Tuluk, 2010; Usta, 1999).

İç Kale'deki cephaneliğin varlığına dair en erken bilgiye seyyah Âşık Mehmet'in 16. yüzyılda kaleme aldığı "Menâzırü'l-âvâlim" adlı eserinde rastlanmaktadır. Âşık Mehmet, "Kule Hisar içinde ...mahzenleri ve cebehaneleri vardır..." şeklinde cephaneliklerden bahsetmiştir (Ak, 1997). Bıjiskyan'a (1969) göre 1817-1819 yıllarında İç Kale silah deposu olarak kullanılmıştır (Usta, 1999).

İç Kale'deki cephaneliğe dair 3 ayrı arşiv belgesi bulunmaktadır. Ulaşılan en erken belge H 1155 (M 1743) tarihlidir ve sur içi bölgesinde farklı konumdaki 3 ayrı cephaneliğin tamirâtı ile ilgilidir. Diğer iki belge ise H 1280 (M 1863) tarihlidir ve yalnız İç Kale'deki cephaneliğin tamirine dair bilgiler vermektedir.

Hicri 18 zilkade 1155 (M 14 Ocak 1743) tarihli belge³³ İç Kale'deki cephaneliğin tamirine dair en erken belge olması yanında cephaneliğin kale içerisindeki konumu ve mimarisi ile ilgili bilgilere yer verilmesi nedeniyle de önemlidir. Belgeye göre, Trabzon Kalesi'nin yukarı ve diğer bölümlerinde cephane konulan yerler günbegün harap olmaya yüz tutmaktadır. Cephane içleri yağmur aldığı için depolanan cephane zarar görmektedir. Mühimmat ve cephanenin ziyan olmaması için cephaneliklerin tamiri gereklidir. Cephanelerin tamirâtı için Trabzon Valisi tarafından keşşaf tayin edilip keşif defteri oluşturulacaktır. Keşif kolunda, ambar emini Osman Ağa, cebehane muhafız memuru Musa Ağa, cebecibaşı El-Hac Ahmed, topçubaşı vekili Ahmed Ağa, mimarbaşı İsmail Ağa, taşçibaşı zimmî³⁴ Astor, Mehmet Ağa, Abdullah Ağa, El-hac Ömer Ağa ve güvenilir birkaç Müslüman bulunmaktadır. Keşif kolundan mühimmat depolanan yerlerin teşhis edilmesi istenilmiştir. Tamir için belirli bir akçe ayrılmasına karar verilmiştir. Tamir masrafları ve gerekli malzemeler Der Saadet'e bildirilmiştir.

Keşif defterinde yer alan bilgilere göre, Yukarı Hisar'daki cephaneliğin doğu cephesinde üç adet ev bulunmaktadır. Cephanenin yer altındaki eski kapısı evlerin alt katına denk geldiği için mühimmat havasız kalmaktadır. Bu sebeple beş-altı yüz miktar siyah barutun içinde bulunduğu varil ve sandıkların içlerindeki külçe halindeki barut çamur olduğu için perdah³⁵ muhtaçtır. Söz konusu evler satın alınmayıp, harem tarafı genişletilmeyip, cephane kapısı taşınmadıkça siyah barut ve diğer mühimmat korunamayacağı için günbegün ziyan olacaktır. Cephane alanı genişletilmeli ve mühimmatın hava almasına izin verilmelidir.

Nitekim cephanenin doğu tarafında bulunan üç evin devlete satılması zorunlu hale gelmiş ve evlerin değerleri de belirlenmiştir. Buna göre Çelebi hanesine 150, Havva Hatun hanesine 100, Sabire Hatun hanesine³⁶ ise 200 kuruş değer biçilmiştir.

³³ BOA. C..AS. 313/12921, H 18 zilkade 1155 (M 14 Ocak 1743).

³⁴ Zimmî:Müslümanların hâkim olduğu bir ülkede Müslüman olmayan tebaa, İslâm hukukuna göre yönetilen bir devlete tâbi olan, vergi veren ve korunan kitap ehli, ehl-i zimmet. Ayverdi, İ., 2010. Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misâlli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.

³⁵ Perdah:Yüzeyi pürüzsüz hale getirme işi. Hasol, D., 2012. Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yem Yayın, İstanbul.

³⁶ Sabire binti Süleyman Hatun'un evinin bir cephesinin cephanelik tarafından sınırlandırıldığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Öztürk, T., 2011. Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon, Serander Yayınları, Trabzon.

Ayrıca cephanenin altı rutubetli, siyah barut varilleri ve sandıklar tamamen kötü durumda olduğu için barutların konulduğu zemin üzerine iki arşın³⁷(1,5 m) yükseklikte, yeniden sağlam bir tahta ile *kerevet*³⁸ yapılması gereklidir. Tahta sedir ile yükseltilen zemin sayesinde depolanan mühimmatın hava alması sağlanacak ve bozulması önlenecektir. Keşif defterinde geçen malzemelerden *ağa tahtasının* da mühimmatın bozulmaması için kullanıldığı düşünülmektedir. Sönmez'e (1997) göre *ağa tahtası*³⁹ baruthanelerde üretilen barutların rutubetlenmesini önlemek üzere zemine ve üst üste konulan fiçilerin arasına yerleştirilmektedir. Cephanenin çatısının ise kiremit ile kaplanmaya ihtiyacı vardır.

Onarımın tümü için gerekli malzemeler arasında çivi, taş, kireç ve farklı ağaç türlerinden oluşan ahşap malzemeler bulunmaktadır. Belgede, ahşapla ilgili işler için neccaran, taş ile ilgi işler için taşcıyan ve diğer işlerle ilgilenen ırgatana da ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.

Onarımda kullanılan *direk*, *direk taşı*, *taban-ı kiriş*, *vasat-ı kiriş*, *mismar-ı kiriş*, *mismar-ı sandal*, *kiremit*, *kireç* gibi malzemeler kullanılması cephanenin mimarisine dair bazı ipuçları da vermektedir. *Direk*, ağaçtan yapılma kare kesitli ahşap dikmedir. Direkleri birbirine bağlayan kirişler *taban kiriş*, *vasat kiriş* ve *mismar kiriş* olarak ayrılmıştır. Aktuğ'a (1986) göre *taban kiriş*⁴⁰ ahşap malzemenin günümüzdeki kullanımı ile aynıdır. Buradaki kullanımının ise ahşap çatının oturacağı duvarlara yük dağılımını dengelemek için hatıl görevi gören uzun ahşap elemanlar olabileceği düşünülmektedir. Sönmez'e (1997) göre *vasat* kelimesi, malzeme ile kullanıldığında, malzemenin orta kalitede veya orta boyutta olduğunu belirtmektedir. Buna göre burada kullanılan *vasat kiriş*'in de orta boyut veya orta kaliteli kirişi nitelediği düşünülebilir. *Mismar*⁴¹ kelimesi Aktuğ'a (1986) göre çivi anlamına

³⁷ Arşın: Ölçülen nesnenin türüne veya hangi bölgede kullanıldığına göre boyutu değişen ve "parmakların ucundan omuzlara kadar" uzunluğu temsil ettiği varsayılan eski bir uzunluk ölçüsüdür. Mimarlık ile ilgili ölçümlerde "mimar arşını/zira-i mimari/ zira-i benna" 75,8 cm olarak kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Sönmez, N., 1997. Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü, YEM Yayınları, İstanbul. Burada 1 arşın 0,758 m kabul edilerek yaklaşık bir hesaplama yapılmıştır.

³⁸ Kerevet: Ahşap seki (Hasol, 2012).

³⁹ Ağa tahtası ayrıca inşaat defterlerindeki lazıme-i kereste kayıtlarından anlaşılanlara göre yapı inşasında da kullanılan tahta türüdür (Sönmez, 1997).

⁴⁰ Taban kirişi: 1-Ahşap dikmeleri birbirine bağlamak için kullanılan kiriş; ahşap döşeme kirişi. 2-Temel duvarı üzerinde veya ahşap bir çatının oturacağı duvarlara yük dağılımını dengelemek için hatıl gibi boydan boya yerleştirilen büyük kesitli yatay ahşaplara verilen addır (Sönmez, 1997).

⁴¹ Mismar: Ucu ahşaba veya duvara girerek iki malzemeyi birbirine tutturmak için çakılan, değişik boy ve tiplerde; bir ucu sivri, diğer tarafı dairesel bir parça ile biten, bazı türlerinin yüzeyi başka bir maden ya da alaşımla kaplanan demir çubuk. Çiviler, üretildiği (veya satın alındığı) kent, kullanıldığı yer, kaplaması, boyutu veya birkaç özelliği birlikte belirtilerek adlandırılmakta; 100 ya da 1000 adet hesabıyla satılmaktadır (Sönmez, 1997).

gelmekte ve kullanıldığı yere göre anamlanmaktadır. Böylece *mismar-ı kiriş*, ahşap kirişlerde kullanılan çividir. *Sandal*⁴² ise bir ağaç türüdür ve *mismar-ı sandal* da sandalda kullanılan çivi anlamına gelmektedir. Malzemelerin birbirine tutunması için veya sıva olarak harç kullanıldığı da düşünülmektedir.

Sözü edilen arşiv belgesine göre Yukarı Kale'deki cephanelik, dar bir yerde bulunmakta ve üç tarafı taştan kale duvarları ile sınırlanmaktadır. Doğu tarafında 3 adet ev bulunan cephaneliğin yer altındaki eski kapısı bu evlerin alt katına denk gelmektedir. Uzunluğu 51 zirâ⁴³ (38,6 m), genişliği 30 zirâdır (22,7 m). Altında siyah barut⁴⁴, üstünde ise diğer mühimmat depolanmaktadır.⁴⁵ Cephaneliğin alt ve üst olarak ifade edilmesi iki katlı olduğunu, yer altında bir kapısının bulunması ise bodrum kata da sahip olduğunu akla getirmektedir. Sonuç olarak cephanelik; taş duvarlı, iki veya üç kattan oluşmaktadır. Ahşap iskeletli çatısı ise kiremit ile örtülüdür.

Trabzon İç Kalesi'ndeki muhtelif bir cephaneliğe ait bilinen ikinci tamir bilgisi ise aynı içerikli iki farklı belgede geçmektedir. Bu belgelerden biri⁴⁶ H 15 Safer 1280 (M 1

⁴² Sandal/Santal Ağacı: 1-Hindistan yakınlarındaki Sandal Adası, Hindistan, Güneydoğu Asya, Avustralya ve Afrika'nın bazı bölgelerinde yetişen Santalaceae familyasına ait Santalum album ağacından elde edilen beyaz renkli; baklagiller/Fabaceae famil yasına özgü Pterocarpus santalinus ağacından elde edilen ise kırmızı renkli olan çok dayanıklı, sert, değerli ve hoş kokulu odunların genel adı. Pek çok türü olan santal ağaçlarının kerestesi mobilyacılıkta, ince marangozlukta veya tütsü kokusu için (odağacı gibi) yakılarak kullanıldığı gibi, güçlü ve sabit kokulu reçinesin den de yararlanılır (Sönmez, 1997).

⁴³ Zirâ, Arşının Arapçasıdır. Değişik kaynaklarda "orta parmak ucundan dirseğe", "parmakların ucundan omuza" veya "kollar iki yana açıldığı zaman sağ elden sol elin parmakları ucuna" kadar... olan uzunlukları temsil ettiği varsayılarak tanımlanan, bu nedenle değişik yer ve zamanlardaki her tanıma göre farklı boyda olması gereken eski bir uzunluk ölçüsü. Osmanlılarda daha çok arşın ile eşanlamlı, arşın türlerinin boyutlarıyla eşdeğerliği ifade eden (zirâ-i mimârî-mimar arşını...) bir sözcük olarak kullanılmıştır. Zirâ-i mimari/zirâ-i benna= Mimar Arşını: 60 engüş (60x1.263 cm), 24 parmak (24x31,572 mm) ya da 6 "kabza"lık; 757.728 mm uzunluğundaki arşın türü. Metrik sisteme göre 75,8 cm olarak kabul edilen bu uzunluk ölçüsünün Osmanlı mimarisinde ilk kez ne zaman kullanıldığı bilinmemektedir (Sönmez, 1997). Burada 1 zirâ 75,8 cm kabul edilerek yaklaşık bir hesaplama yapılmıştır.

⁴⁴ Bârûd-i siyah: güherçileden işlenen barut. (Devellioğlu, 1993).

⁴⁵ Aydın'a (2015) göre barut, korunması zor olan donatım malzemesidir. Parlayıcı özelliğinden dolayı yer altında ve nemden uzakta saklanması gereklidir. Nitekim Göl (2001), barutların varillerde saklandığını ve varillerin ise çoğu zaman deri ile kaplandığını belirtmiştir. Aydın (2015), Vidin Kalesi'ndeki baruthane cephanesini tabanlı kirişli, üzerinde 2 metrelik toprak ve onun üzerinde kiremit çatısı olan mekân şeklinde tanımlamıştır. Barutlar önceleri mahzenlerde saklanırken sonraları cephanelerde muhafaza edilmiştir. Kaledeki barut cephanesinin çevresine yağmur suyu sızmasını engellemek için duvar örüldüğü gibi havalandırma penceresi de konulmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Göl, Z., 2001. Osmanlı Devleti'nde Baruthane-i Amire, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta. Aydın, M., 2015. Vidin Kalesi; Tuna Boyu'ndaki İnci, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

⁴⁶ BOA. MVL. 652/44, H 15 Safer 1280 (M 1 Ağustos 1863).

Ağustos 1863), diğeri⁴⁷ ise H 23 Safer 1280 (M 9 Ağustos 1863) tarihlidir.⁴⁸ Söz konusu belgelerde, H 11 Safer 1280 tarihinde, Trabzon İç Kalesi'nde bulunan cephanenin harap olmasından dolayı içinde bulunan barut rutubet çekmeye başlamıştır. Cephane, kalenin önemli bir yapısı olduğu için daima düzgün bir halde olmalıdır ve ayrıntılı tamiri gerekmektedir. Tamir masrafı 10.926 kuruş olarak hesaplanmıştır. Masraflar için keşfe gerek görülmemiş ve belirlenen miktar kabul edilmiştir.

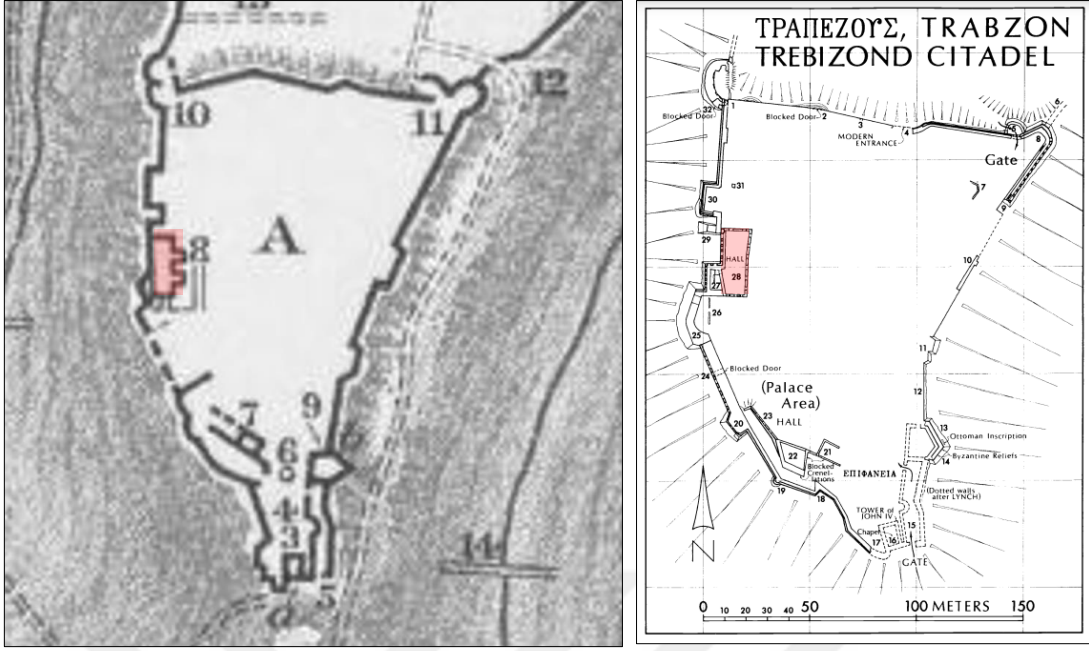
Belgede İç Kale'deki bu cephaneliğin konumu ve biçimine ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu belgede dikkati çeken noktalardan biri Mühimmat-ı Harbiye Harik Tulumba Dairesi'nin⁴⁹ tamiratından bahsedilmesidir. *Harik*, yangın anlamına gelmektedir. Eskiden yangın söndürmek için kullanılan seyyar araca ise *tulumba* denilmektedir (Ayverdi, 2010). Yangın söndürme dairesi olduğu düşünülen bu yapı için de bir masraf belirlenmiştir. Yapının konumuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Mühimmat-ı Harbiye'yi ilgilendiren olası bir patlamada yangın söndürme amacı ile kale içinde olmasının yanı sıra bağımsız olarak farklı bir konumda inşa edildiği de düşünülebilir.⁵⁰

⁴⁷ BOA. İ..MVL. 490/22205, H 23 Safer 1280 (M 9 Ağustos 1863).

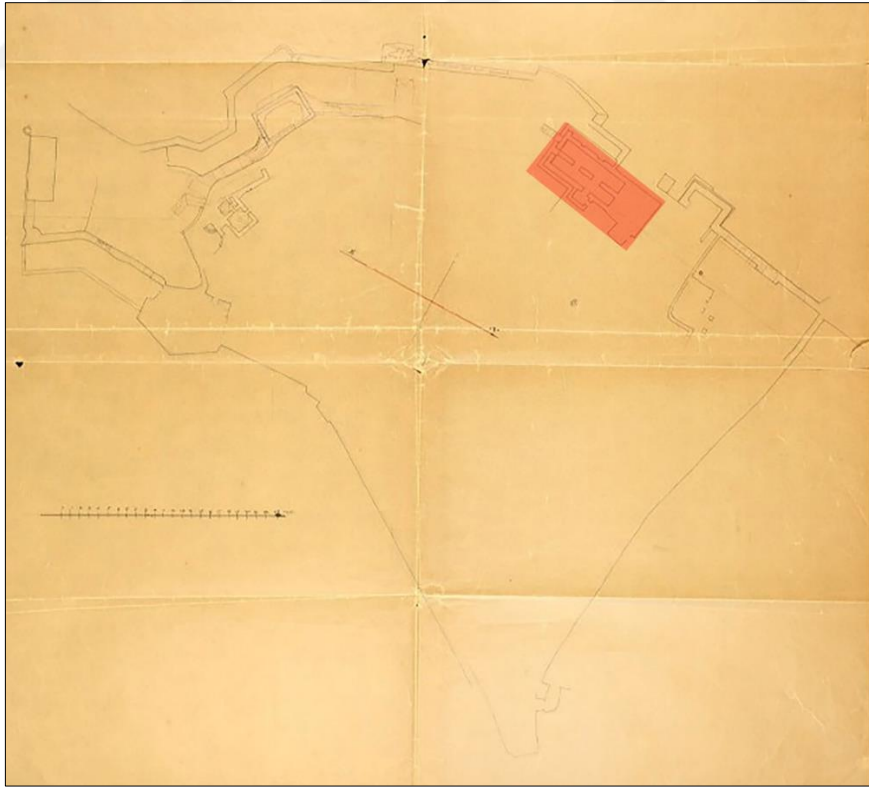
⁴⁸ Belge tarihleri arasında 12 gün fark bulunmaktadır. Geç tarihli belgenin, sebebi bilinmeyen nedenlerle istenilen yere tekrar gönderildiği düşünülmektedir. İki belge içerik olarak aynı olduğundan tek belge olarak değerlendirilmiştir.

⁴⁹ Tulumbacılık hizmeti başlangıçta Yeniçeri Ocağına bağlı olup zamanla Topkapı Sarayı'nda ve Tersane'de Bostancıbaşıya bağlı bir tulumbacı ocağı kurulmuştur. 18. yüzyıl sonlarında bütün devlet kurumlarında birer tulumbacı takımı oluşturulmuştur. İstanbul'da yangınları gözetlemek ve duyurmak için kuleler yapılmıştır. Seraskerlik binasının avlusunda bulunan Harik Köşkü'ndeki memur, oluşan yangını tulumbacılarla bildirmekle görevlendirilmiştir. 1855'te şehremaneti kurulmuş, belediye daireleri itfaiye hizmetlerini 1868 yılında bu kuruma devretmiştir. Tulumba teşkilatı gelişirken her bir mahallede bir mekâna yerleştirilen tulumba ile mahalle tulumbacılığı da bir süre varlığını sürdürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Çelik, Y., 2012. "Tulumbacı", Tdv İslâm Ansiklopedisi, Cilt 41, İstanbul, 369-371 s.

⁵⁰ Söz konusu belgede bir tulumba dairesinden bahsedilmesi, dairenin Trabzon'da olduğunu şüphesiz kılıp Trabzon'daki tam konumu konusunda şüphe oluşturmuştur. H 28 Cemaziyülevvel 1279 (M 21 Kasım 1862, BOA. MKT.MHM. 247/27) tarihli başka bir belgede; Tulumba dairesi, İstanbul Boğazı dahilindeki Liman Hastanesi ve Trabzon Kale cephaneliğinin tamirâtı gibi bilgilere yer verilmiştir. Bu bilgilerin tek bir belge içerisinde aynı anda yer verilmesi, Tulumba Dairesi'nin konumunu sorgulatmaktadır.

Şekil 58. Solda Trabzon İç Kalesi'nde 1898 yılında cephanelik olarak kullanılan 8 numaralı büyük bina, sağda Bryer ve Winfield haritasında 28 numaralı yapı (Bryer ve Winfield, 1985; Lynch, 1901)

Şekil 59. 1917 Trabzon İç Kale Planı'nda Cephanelik (URL-5, 2022)

İç Kale'deki cephaneliğe dair bilgi veren diğer kaynaklar; Lynch'e ait 1898 yılı Trabzon Kalesi planı, Bryer ve Winfield'e ait İç Kale planı ve Sedat Çetintaş'ın 1937 yılındaki raporudur. Lynch'in 1898 yılına ait kale planında 8 numaralı büyük binanın cephanelik olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Bryer ve Winfield haritasında ise, kale içerisinde aynı konumda bulunan 28 numaralı yapının 13. yüzyıl ve öncesine ait iki farklı yapı döneminden oluştuğu belirtilmiştir. 28 numaralı⁵¹ bu yapıda, Osmanlı Dönemi'nde onarım ve değişiklikler yapılmış olduğu ve yapının cephanelik olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Nitekim Sedat Çetintaş'ın 1937 yılındaki raporuna göre de İç Kale'de son yıllarda cephanelik olarak kullanılmış olduğu için cephanelik diye anılan daire, Hristiyanlık eseri olup Türkler tarafından sonradan tadil ve tamir edilmiştir. 1937'de yapı başlı başına bir bina halinde mevcut olup civarında bir de hamam bulunmaktadır (Düzenli, 2010).

İç Kale'nin F. I. Uspensky'e ait bir planı da bulunmaktadır. Şehrin Ruslar tarafından işgal edildiği yıllarda (1916-1917) kalenin de belirli kısımlarının yeniden inşası için tespitler yapıldığı bilinmektedir. Söz konusu planda cephanelik olarak bilinen yapı da işlenmiştir.

H 20 Muharrem 1143 (M 5 Ağustos 1730) tarihli Trabzon şer'iyye sicilinde ise Trabzon Kalesi'nin 1730 yılındaki tamiratından bahsedilmektedir. Bu tamirde sadece kaledeki cephanelik tamir edilmiş ve masrafı 2500 kuruş olarak hesaplanmıştır. Söz konusu masraf gümrük geliri tarafından karşılanmıştır. Tamir edilen cephaneliğin kaledeki tam konumuna dair bilgi verilmemiştir (Öztürk, 2004).

Sonuç olarak İç Kale'de varlığı bilinen ve 1743 yılında onarım geçirdiği anlaşılan cephaneliğin mimarisi hakkında birtakım verilere ulaşılırken, 1730 ve 1863 yıllarına ait belgelerde adı geçen cephaneliklere ilişkin tamirat bahsi dışında tasvirleri ve konumlarına dair herhangi bir bilgi mevcut olmaması nedeniyle, bu cephaneliklerin aynı yapıyı niteleyip nitelemediği de açık değildir. 1743 yılında onarım geçiren cephaneliğin, konutlarla çevrili dar bir alanda bulunması nedeniyle, geçmiş dönemlerde inşa edilmiş bir yapının cephanelik işlevi için kullanıma uygun olması sebebiyle seçilmiş olabileceği düşünülebilir. Öte yandan Lynch'in 1898 yılı haritasında cephanelik olarak belirttiği yapı ile 1743 yılında onarım

⁵¹ Bahar'a (2019) göre, 13. yüzyıl ve öncesine ait olduğu düşünülen bu yapının doğu cephesindeki duvar örgüsünde 20 santimetre boyutunda 3 adet taştan top gülle bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Bahar, B., 2019. Trabzon İç Kalesi ve Sarayı, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. Saray yapısı olarak nitelendirilen bu yapının duvarında gülle kullanılması bir dönem mühimmat depoladığına kanıt oluşturabilmektedir. Cephanelik işlevini yitirdikten önce veya sonra mühimmatın devşirme malzeme olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

geçiren cephanelik üzerine bir değerlendirme yapıldığında, Lynch'in belirttiği yapının onarım gören cephanelikten daha küçük boyuta sahip olduğu anlaşılrsa da yapı üzerinde tespit edilemeyen başka onarımlar ve 1898 yılı haritasındaki yapının da geçmiş döneme ait olması hesaba katıldığında iki binanın aynı cephanelik olması da muhtemeldir.⁵²

3.1.1.1.2. Orta Hisar'daki (Kale-i Evsat) Cephanelik

Orta Hisar, Yukarı Hisar'ın kuzeyindeki düzlük boyunca uzanır ve surlar, doğu ve batı yönde arazinin doğal sınırlarını takip eder (Tuluk, 2010). Hisarın güneydoğu cephesinde Yeni Cuma Kapısı, batı cephesinde ise Zindan Kapısı bulunmaktadır. Zindan Kapısı'ndan dışarı uzanan Zağnos Köprüsü, İskeleboz Deresi üzerinden geçmekte ve bu köprü ile Zağnos (İmaret) Kapısı'na ulaşılmaktadır. Tuluk (2010), Âşık Mehmed'in "...Bab-ı Zindan'dan Bab-ı Zağnos'a kadar köprüye bitişik sur duvarı uzanır." ifadesine atıf yaparak o dönemde Zağnos Köprüsü'nün Aşağı Hisar için sur görevi gördüğünü ve sur dışından görünmediğini belirtmektedir. Kalenin doğu cephesinde Tabakhane (Debbağhane) Kapısı vardır. Bu kapıdan dışarı uzanan Tabakhane Köprüsü, Kuzgundere üzerinden geçmektedir. Kalenin kuzey cephesinde ise Aşağı Hisar Kapısı olarak bilinen bir kapı bulunmaktadır. Bu kapı, adından da anlaşılacağı üzere Aşağı Hisar'a açılmaktadır. Kale kapılarının hemen hepsi çift kapılı ve kuleye sahiptir. Orta Hisar'ın doğu surunda 5 metre yüksekliğinde 1541 tarihli bir kitabe bulunmakta ve bu kitabeden surların 16. yüzyılda onarım gördüğü anlaşılmaktadır. Orta Hisar'da Çifte Hamam ve fetihten sonra kiliseden dönüştürülen Orta Hisar Camii öne çıkan yapılardandır (Bahar, 2016; Çelik,2001; Bryer ve Winfield, 1985; Tuluk,2010).

Orta Hisar'daki Cephaneliğe dair kaynaklar arasında sadece bir adet arşiv belgesi bulunmaktadır. Cephanelik ile ilgili en erken bilgiye de bu belge sayesinde ulaşılmıştır. H 1155 (M 1743) tarihli belge⁵³ Orta Hisar'daki cephaneliğin tamiri ve mimari özelliklerine dair bilgiler vermektedir.

Belgeye göre, cephanelik kulesinin çatısının 4 tarafı kale duvarı üzerindedir. Çatı padavra⁵⁴ denilen ince tahtadan yapılmış olduğundan çatı günbegün harap olmakta ve sert

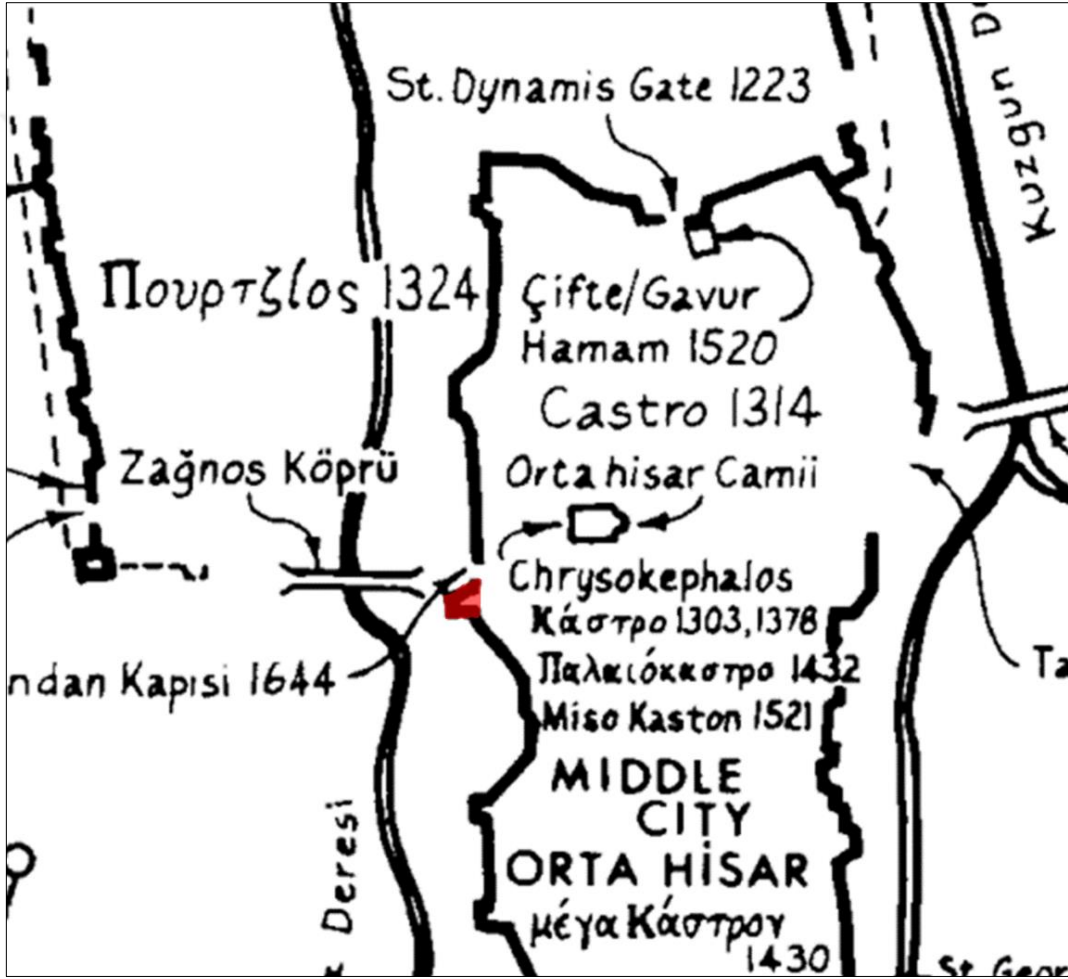
⁵² Lynch ve Bryer haritasında aynı konumda bulunan yapının Bahar (2019) tarafından incelemelerine göre yapı 3 katlı ve güney cephesinin bir bölümü toprak altındadır. Dikdörtgen plana sahip olan yapı, dışta yaklaşık 27,5 x 10 metre boyutlarındadır (Bahar, 2019).

⁵³ BOA. C..AS. 313/12921, H 1155 (M 1743).

⁵⁴ Padavra: İnce tahta (Hasol,2012).

bir rüzgâr ile zarar görmektedir. Bu sebeple çatı kiremit ile örtülmelidir. Kalenin önünde bulunan hisarpeçelerinin aralarının taş ile doldurulmaya ve kulenin avlusu üzerine yeni bir çatı yapılmaya ihtiyaç vardır. Kulenin taşraya (sur dışına) açılan kapısı tamamen harap olduğu için yeniden yapılması gereklidir.

Cephanelik onarımında kullanılacak malzemeler çivi, kiremit, kireç ve çeşitli ağaç türlerinden yapılma ahşaptan oluşmaktadır. Onarımda marangoz olarak bilinen neccaran, taş işi ile ilgilenen taşçı ve diğer işlerle uğraşan ırgatan çalışacaktır.

Şekil 60. 1743 yılında onarım geçiren Orta Hisar'daki cephanelik kulesinin Bryer ve Winfield'in 1223-1869 tarihli haritasındaki yeri (Bryer ve Winfield, 1985; işlenerek)

1-Kiremitlerin altına konulan tahtalar 2-Köknar, kestane gibi suya dayanıklı ağaçlardan yapılan ve yakın zamanlara kadar kuzeybatı Anadolu'da kullanılagelen, yaklaşık 20 cm eninde ve 2 cm kalınlığında çatı kaplama tahtası; bu tahtalarla yapılan dam örtü sistemi, hartama. Belgelerde, 100 ya da 1000 adetlik birimlerle satıldığı bilinmektedir (Sönmez, 1997).

Tamiratta *padavra*, *mertek*, *taban kirişi*, *taban direği*, *vasat kiriş*, *mismar-ı padavra*, *mismar-ı sandal*, *mismar-ı mertek*, *mismar kiriş*, *kiremit*, *kireç*, *kereste*, *çaplama*⁵⁵ gibi malzemeler kullanılacaktır. Bu malzemeler, cephaneliğin mimarisine ve cephanelikteki yenilemelere dair bazı ipuçları vermektedir. Tamirde kullanılan *mertek*, ahşap iskeletli çatıda kullanılan bir malzeme olup mahyadan oluklara kadar uzanmaktadır ve kaplamadan gelen yükleri taşıyıp iletmektedir. Onarımdaki bilgilerden de hareketle kulenin padavra ile kaplı ahşap iskeletli çatısının üzerinin kiremit ile örtülü olduğu anlaşılr.

Söz konusu belgeye göre cephanelik Orta Kale’de, Zağanos Kapısı yakınında bulunan büyük kuledir. Kulenin uzunluğu 25 zirâ (18,9 m)⁵⁶, genişliği 19 zirâ (14,4 m) ve yüksekliği ise 5 zirâdır (3,8 m). Kulenin altı siyah barut, ortası ve yukarısı cephane mühimmat ile doludur. Yüksekliği göz önünde bulundurulduğunda asma kata sahip olabileceği düşünülmektedir. Ahşap iskeletli kiremit kaplı bir üst örtüye sahiptir.

Cephanelik kulesinin dışında *hisarpeçe*⁵⁷ ve avlu bulunmaktadır. Eyice’ye (2001) göre hisarpeçe, kalenin zayıf bölümü olan kapıların korunması için direkt olarak içeri girmeyi engelleyen önlemlerden biridir. Kapıların iç tarafında, gerektiğinde kale içine olan bağlantıyı da engelleyen her tarafı kapalı küçük avlu bulunmaktadır. Düşman, kale önünde bir engel olan hendeği aşsa bile kalenin içine direkt ulaşamamaktadır. Kapı veya köprüyü koruyan kale önündeki kuleye siperli kale önü veya hisarpeçe denir. Bazı kalelerde bulunan, kale dışındaki koruyucu alçak duvarlara da hisarpeçe denilmektedir. Orta Kale’deki hisarpeçenin esas olarak savunmada kullanılan silahları ve buradaki askeri koruma görevi gören ikinci bir taş duvar olduğu düşünülmektedir. Kule ve hisarpeçe arasındaki alanın ise kulenin avlusu

⁵⁵ Çaplama: Anadolu’nun çeşitli yörelerinde günümüzde de cablama, caplağ, caplak, çaplama, çapa... gibi benzer söyleyişlerine rastlanan ve tavanlarda yahut tarla, bahçe sınırlamakta kullanılan ince uzun kalas (Sönmez, 1997).

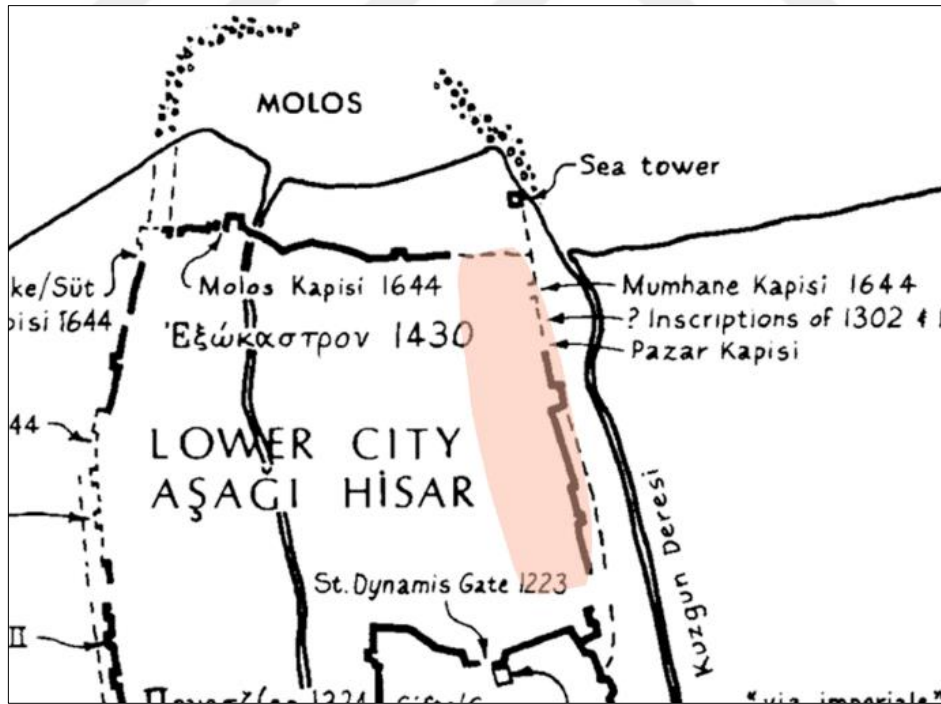
⁵⁶ 1 zirâ 75,8 cm kabul edilerek yaklaşık bir hesaplama yapılmıştır.

⁵⁷ Hisarpeçe, hisar ve peçe kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Peçe kelimesi Farsça olup “beçe -beççe-peççe-peçe” şeklinde kullanılmaktadır. Kamus-u Osmani’deki tanımı ise insan ve hayvan yavrusudur (Pakalın, 1993). Nitekim Gabriel (1941) de hisar kelimesinin peçe ile birleşmesi sonucunda oluşan bu sözcüğü küçültülmüş hisar olarak tanımlamış ve hisarpeçe için kapıyavrusu tabirini kullanmıştır. Hisarpeçe kavramından ilk bahsedenlerden birinin Tursun Bey olduğu bilinmektedir. Gabriel’e (1941) göre Tursun Bey’in “hisarpeçe” dediği kavram aslında askeri teknik bir terim olan “barbakan”ın işlevini görmektedir. Tursun Bey, Rumelihisarı’nda hisarpeçe’nin duvarında, top mazgal olduğu düşünülen 20 adet kapı açıldığı ve kapıların karşısına top yerleştirildiğini dile getirmektedir. Dayar’a (2020) göre Kale duvarlarını kuşatan daha alçak duvarlar için arşiv belgelerinde hisarpeçe, gömlek sur, perde sur, gibi kavramlar kullanılmıştır. Hisarpeçe’nin siper duvarı kelimesi yerine geçtiği de görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Pakalın, M.Z., 1993. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul. Gabriel, A., 1941. İstanbul Türk Kaleleri, Çev. Alp Ilgaz, Tercüman Gazetesi, İstanbul. Dayar, E., 2020. 1815 Haritası’nda Antalya Kalesi: Surlar, Kapılar ve Burçlar, Belleten, LXXXIII-300, 666-716.

olduğu anlaşılmaktadır. Kulenin avlusu 6 zirâ (4,5 metre) uzunluğa, 5 zirâ (3,8 m) genişliğe sahiptir. Kalelerde, kule önündeki avluların orijinalde çatıya sahip olmadığı bilinse de bahsi geçen keşif defterinde⁵⁸ cephanelik kulesinin avlusu için çatı yapılması gerekli görülmüştür. Söz konusu isteğin bir ihtimal ile mühimmat depolamak amaçlı olabileceği de düşünülmektedir. Kulenin çatısında kullanılan ile avlunun çatısında kullanılan malzemeler aynıdır. Buradan da anlaşıldığı üzere ahşap iskeletli ve padavra kaplamalı çatının üzeri kiremitle örtülmüştür.

3.1.1.1.3. Aşağı Hisar'daki (Kale-i Zir) Cephanelik

1302-25 yıllarında surlarla çevrildiği bilinen Aşağı Hisar, sur içi bölgesinin en geniş bölümünü oluşturmaktadır. Zağnos Köprüsü'nden başlayan surlar kuzeyde deniz ile sınırlanır ve liman boyunca devam eder. Doğudaki sınırı da Ortahisarın doğu surlarının uzantısı oluşturur. Bu bölümde şehir batıya doğru bir miktar genişlemiştir (Tuluk, 2010).

Şekil 61. 1743 yılında onarım geçiren Aşağı Hisar'daki cephaneliğin Bryer ve Winfield (1223-1869) haritasındaki muhtemel yeri (Bryer ve Winfield, 1985; işlenerek)

⁵⁸ BOA. C..AS. 313/12921, H 1155(M 1743) .

Aşağı Hisar'da Osmanlı döneminde kullanılan birçok kapı bulunmaktadır. Zağnos Köprüsü'nün sonunda Zağnos (İmaret) Kapısı, batı ve kuzeybatı cephesinde birer adet Süt (Sotke) Kapısı olarak isimlendirilmiş kapılar, kuzeydoğuda Mumhane ve Pazar kapısı, kuzeyde ise limana açılan Moloz Kapı mevcuttur. Lynch'in 1898 tarihli haritasında batı ve doğu surlarının önünde hendekler de bulunmaktadır. Çelik'e (2001) göre, 15. ve 17. yüzyıllarda, Trabzon limanı iskelesine bitişik Trabzon Kalesi'nin aşağı bölümü cephane depolamak için mahzen ve cephaneliklere sahiptir (Bryer ve Winfield, 1985; Çelik,2001; Karpuz,1990; Lynch, 1901).

Yukarı Hisar ve Orta Hisar'daki cephaneliklere dair bilgiler veren H 1155 (M 1743) tarihli belge⁵⁹, Aşağı Kale'deki cephanelikten bahseden tek kaynak olması bakımından önem teşkil etmektedir. Söz konusu belge, cephaneliğin tamiri için gerekenlere ve mimarisine dair bilgilere yer vermektedir. Cephanelik önündeki sofanın çatısı padavra denilen ince tahtadan yapılmıştır ve gün geçtikçe tamamen harap olmaktadır. Bu sebeple çatı yeniden inşa edilmelidir. Onarım için *kiriş, direk, mertek, padavra, tahta, mismar, kireç, kiremit* gibi malzemeler gerekli görülmüştür.

Belgeye göre cephanelik, Aşağı Kale'nin Pazar Kapısı yakınında, kâgir bir mahzene bitişik halde bulunmaktadır. Bu sebeple duvarlarının bir bölümü taş veya tuğladan olmalıdır. Önü sofalı ve 3 mühimmat odasından oluşan cephanelik, 1743 yılında tamir gören Yukarı Hisar ve Orta Hisar'daki iki cephanelik gibi çatı iskeleti ahşap olarak hazırlanıp üzeri padavra ve en sonunda kiremit ile örtülmüştür.

3.1.1.2. Mahzenler ve Ambarlar

Osmanlı Dönemi'nde Der Saadet'ten Trabzon'a gelen mühimmat ilk olarak iskeledeki depolarda muhafaza edilmiştir. Buradan da savaş cephelerine ve nemden bozulmaması maksadıyla Trabzon dışında, daha iç kesimde kalan şehirlerdeki ambarlara gönderilmiştir. İran savaşlarının (16. yy) ilk döneminde Trabzon'un ihtiyacı olan cephane ve tophane malzemesinin Trabzon Kalesi'nde muhafaza edilmesi, kalede yer olmadığında da mühimmatın depolanması için mahzen tedarik edilmesi veya yeni mahzenlerin inşası söz

⁵⁹ BOA. C..AS. 313/12921, H 1155 (M 1743).

konusu olmuştur. Cephelere ve diğer şehirlere hemen gönderilemeyen mühimmat Çömlekçi ve Moloz mahzenlerinde muhafaza edilmiştir (Öztürk, 2004).

Mahzenler, sadece cephane malzemesi depolamakla kalmayıp erzakların da depolanmasında kullanılmıştır. Ambarlar da seferlerde kullanılacak cephanenin muhafaza edildiği mekânlardan biri olmuştur. Bu durum özellikle 1723-1746 Doğu seferlerinde ön plana çıkmıştır (Öztürk, 2004).

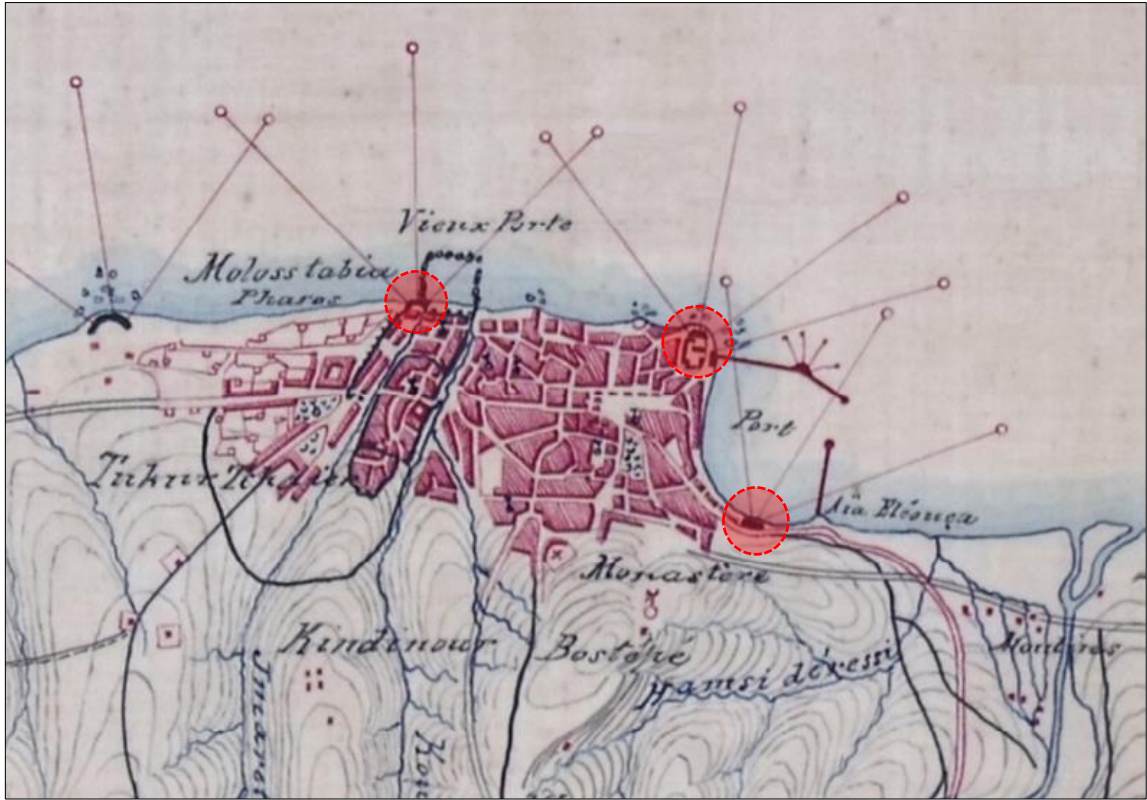
Trabzon'daki mühimmat depolayan mahzenlerin tamirine dair bilinen ilk faaliyet H 1146 (M 1733) tarihli Trabzon şer'iyye sicilinde yer almaktadır. Bu belgeye göre Trabzon'a gönderilen cephane için tophane yanındaki mahzenlerin döşemelerinin tamir edilmesi emredilmiştir. H 1147 (M 1735) tarihli bir başka sicilde ise farklı kalelere gönderilmek üzere Trabzon'a gelen cephane ve tophane malzemesi için mevcut cephanelik yeterli görülmemiştir. Bu sebeple Aşağı Hisar'da iki mekânda depolama yapılması için tamir keşfi gerçekleştirilmiştir. Onarımda gerekli malzemeler kereste, kireç ve taştan oluşurken marangoz, taşçı ve ırgat gibi işçilere ihtiyaç duyulmuştur (Öztürk, 2004).

3.1.2. 19. Yüzyıl ve Sonrasında İnşa Edilen Trabzon Cephanelikleri

Trabzon'da 19. yüzyılda inşa edilen askerî yapılar arasında kışla, askerî hastane, askerî hamam, karakollar, redif birliklerine ait yapılar, tabyalar, Trabzon iskelesindeki askerî ambar ve mağazalar bulunmaktadır. Trabzon'a gönderilen mühimmat ve askerî malzeme söz konusu yapılardan birkaçının dâhilinde ya da bağımsız olarak inşa edilen cephaneliklerde depolanmaktadır.

3.1.2.1. Trabzon Tabyalarındaki Cephanelikler

Trabzon'un coğrafi konumu ile önemli bir merkez oluşturması, şehrin tehlike ve saldırılar karşısında savunulmasını gerekli kılmıştır. Topografyanın sunduğu avantaj ve dayanıklı surlar şehrin savunmasını kolay hale getirirken gelişen savaş teknolojisi ile surların savunma etkisi azalmış, şehrin limanları da olası bir saldırıda öncelikli hedef noktası haline gelmiştir (Babul, 2022).

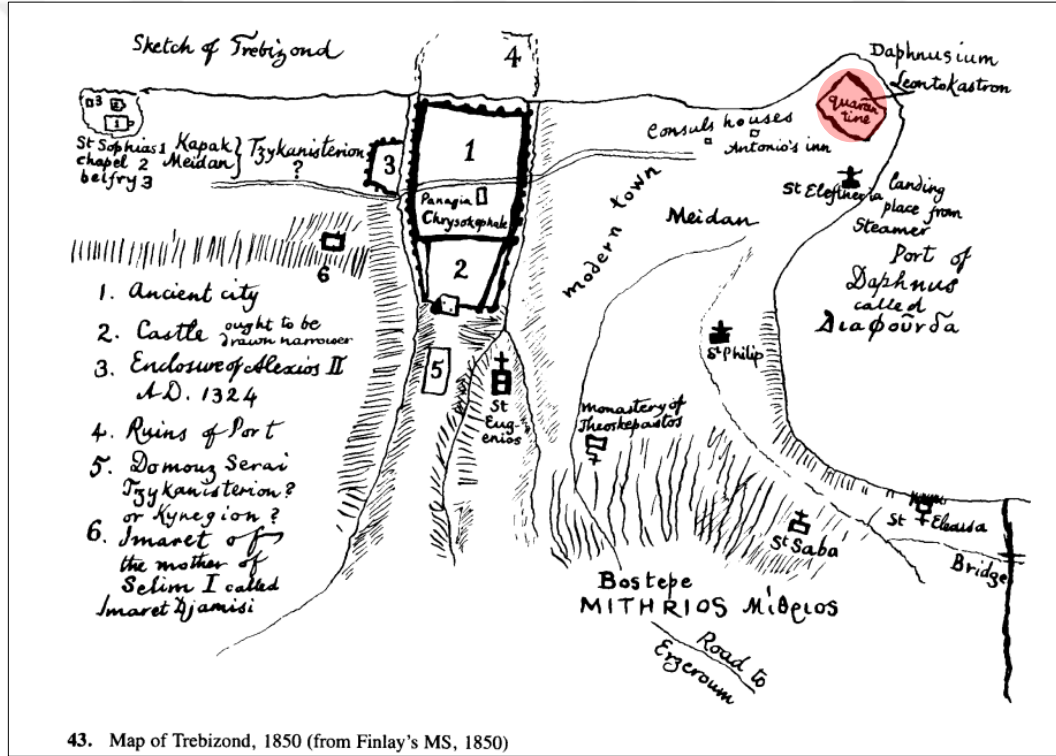
Şekil 62. Fransız Dussaud'a ait 1870 Trabzon Şehir Haritasında Tabyalar (Yılmaz, 2012; işlenerek)

Trabzon'un en eski limanı, Roma dönemine dayandırılan ve kalenin uzantısında inşa edilen yapay Moloz Limanı'dır. Trabzon civarındaki en korunaklı limanın Polathane Limanı olduğu birçok kaynakta belirtilse de Moloz Limanı'nın bir dönem en önemli liman olarak Osmanlıya hizmet ettiği bilinmektedir. Şehrin doğu varoşunda kalan Çömlekçi Limanı ve kalenin kuzeyindeki Moloz Limanı arasında kalan bölgede, Ganita (Kanita), Mumhaneönü, Taşdirek ve Kemer kaya gibi küçük limanlar da gemiciler tarafından kullanılmıştır (Yılmaz, 2019). Limanların denize karşı hedef teşkil etmesi emniyette olmalarını gerektirmiş ve bu sebeple 19. yüzyılda belirli limanlara tabya inşaları söz konusu olmuştur. Şehrin savunması için inşa edilen bu tabyalarda mühimmatın depolandığı cepanelikler de inşa edilmiştir.

3.1.2.1.1. Güzelhisar Tabyası'ndaki Cepanelikler

Günümüzde Ganita/Kalepark olarak adlandırılan Güzelhisar, İskender Paşa Mahallesi sınırları içerisinde ve Meydan'ın (Gâvur Meydanı) kuzeyinde yer almaktadır. Üç tarafı

denizle çevrili, yüksek bir kayanın üzerinde, şehrin hâkim noktalarından birinde bulunan Güzelhisar birçok döneme de hizmet vermiştir. Bryer ve Winfield'e (1985) göre 10. yüzyılda bu bölgede Kanites ailesine ait yapılar bulunmaktadır (Üstün Demirkaya, 2014). 13. yüzyılda Komnenos Hanedanlığı prensleri tarafından ikamet yeri olarak kullanılan bu yer, Eski Saray olarak bilinmektedir. 13. yüzyıl sonları ve 14. yüzyıl ortalarında Komnenos Hanedanlığı yönetimi altında iken Ceneviz ve Venedik ticaret kolonilerinin ikametleri için tahsis edilen bölge Cenova Kalesi/Leonkastron/Aslanlar Kalesi olarak adlandırılmıştır. Ceneviz ve Venedikliler döneminde bu yerin etrafı surlarla çevrilmiş ve kule, saray, depo, ambar, hamam vs. gibi yapılar inşa edilmiştir.

Şekil 63. 1850 Trabzon haritasında Güzelhisar (Bryer ve Winfield, 1985)

Güzelhisar, Osmanlı Döneminde de birçok isimle anılmıştır. 1461 yılında Osmanlı'nın şehri fethetmesinden sonra da Ceneviz ve Venedikliler aynı yerde ikamet etmeye devam etmişlerdir. Kule ve surlarla çevrili alan, bu dönemde Mahalle-i Efrenç/Frenkhisar şeklinde adlandırılmıştır. 1739 yılına gelindiğinde Trabzon Sancağına vali olarak atanan Üçüncüzâde Ömer Paşa tarafından etrafı surlarla çevrili bu yere saray inşa ettirilmiştir. Saray yeri, Ömer Paşa Sarayı/Güzelsaray/Güzelhisar/Üçüncüoğlu Konağı gibi isimlerle anılmıştır (Babul,

2019). Güzelhisar, 1742 yılından sonra kimsenin yerleşmediği bir yer haline gelmiştir. Havadar konumu, limana yakınlığı ve ulaşımının kolay olması sebebiyle 1743 yılındaki onarımlarla birlikte ambar ve depo olarak kullanılmaya başlanmış, zahire ve askerî mühimmat muhafaza edilmiştir. Bir dönem sarayın yıkılması kararlaştırılmasına rağmen bu karardan vazgeçilerek 19. yüzyılda saray bahçesine tabyalar inşa edilmiştir. Saray, karantina hane olarak da kullanıldığı için 1847 yılında bu işleve bağlı yeni birimler yapılmıştır. 1863 yılında saray alanına deniz feneri inşa edilirken, 1915 yılında Rusların işgaliyle Güzelhisar'da birçok bina yıkılmıştır. 20. yüzyılın başında askerî idareye bırakılmış ve askerî misafirhane olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1960'lı yıllarda ise Türk Silahlı Kuvvetlerine ait askerî gazino ve park olarak tesis edilmiştir (Babul, 2019; Öztürk, 2010: 2011).

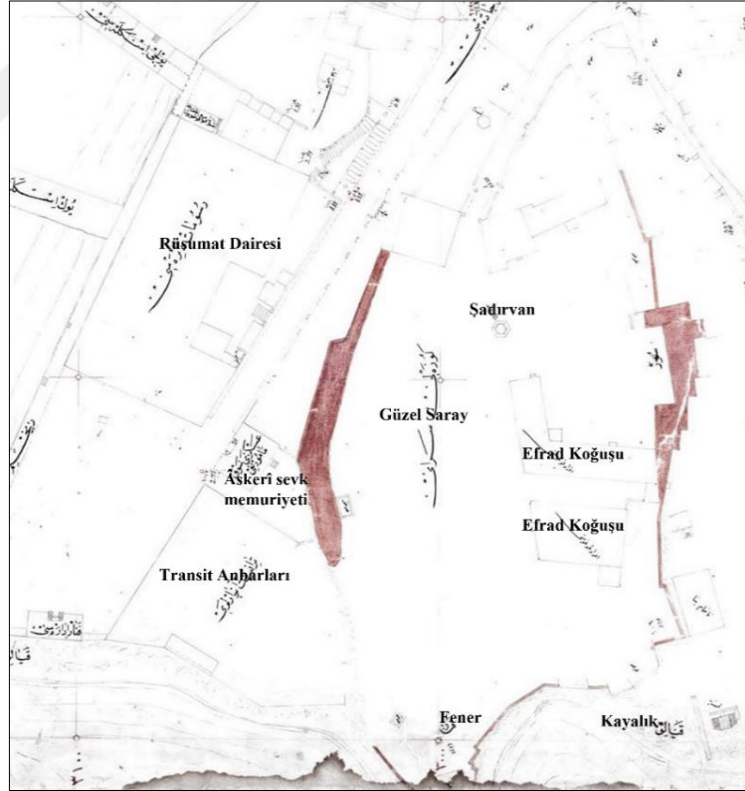

Şekil 64. 1920'li yıllarda Güzelhisar (URL-6, 2022)

H 1233 (M 1818) tarihli⁶⁰ arşiv belgesine göre Trabzon Valisi Mehmed Hüsrev Paşa Hükümet merkezine gönderdiği yazıda, limanların saldırılardan korunması için belirli

⁶⁰ BOA. C..AS.. 8503, H 17 Cemazielevvel 1233 (M 25 Mart 1818).

yerlere tabya inşası talep etmiştir. Trabzon limanını koruması için Üçüncü Oğlu Konağı olarak bahsedilen Güzelhisar'a da tabya yapılması söz konusu olmuştur. Trabzon'da padişaha ait donanmanın sefere çıktığı dönemlerde düşmana karşı çıkacak bir direnç olmaması ve limana bakan toprakların gerekli konumda bulunmaması sebebi ile kıyı mahallelere ve şehre büyük zarar verildiği belirtilmiş ve Üçüncüoğlu Konağı'na kâgir bir tabya inşasına karar verilmiştir. Vali Hüsrev Paşa'nın bu talebi üzerine H 1234 (M 1818) tarihli⁶¹ cevabi yazıya göre saray yerine tabya inşasının uygun olup olmadığı ve eğer uygun ise bütçe ve zaman tespiti yapılması istenmiştir. Keşif koluna ise Mühendishanenin sınıf-ı sâni hulefâsından Mehmet Tahir Efendi ve mimar Selim Şakir tayin edilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda kuzeyde deniz ile sınırlanan Güzelhisar burnunun yüksek bir kaya üzerinde yer alması, denize ve Çömlekçi Limanı'na hâkim bir noktada olması ile buraya yapılacak tabyanın denizden gelecek her türlü saldırıda şehri muhafaza altına alacağı belirtilmiştir (Babul, 2022; Aydın, 2011).

Şekil 65. 1926 Trabzon haritasında Güzelhisar (Tuluk Arşivi, çev.: Yıldız, K.)

⁶¹ BOA. C..AS.. 198/8503, H 2 Safer 1234 (M 01 Aralık 1818).

H 1 Cemâziyelevvel 1243 (M 1827) tarihli belgeye⁶² göre, Güzelhisar mevkiindeki ilk tabya 1827 yılında Trabzon Valisi Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır. Tabyanın 1837⁶³, 1868⁶⁴ ve 1883⁶⁵ yıllarında onarımı gerçekleştirilmiştir. 1837 yılında tabyanın yeniden inşası, 1868 yılında koğuş ve sundurmaların tamiri söz konusu iken en kapsamlı onarım 1883 yılında gerçekleştirilmiştir. Güzelhisar mevkiinin 1864 yılında da halen tabya olarak kullanıldığı bilinmektedir (Babul, 2022).

Güzelhisar tabyasındaki cephaneliklere dair önemli bilgilere iki arşiv belgesinde rastlanmaktadır. Ulaşılan ilk belge H 1243 (M 1827) tarihli bir tabya krokisidir ve içerisinde cephanelik binası da gösterilmiştir. İkinci arşiv belgesi ise H 1300 (M 1883) tarihli bir keşif defteridir ve tabyanın ve içinde bulunan cephaneliğin inşa ve tamiratına dair bilgiler vermektedir. Bu durumda söz konusu belgelerden Güzelhisar’da en az iki cephanelik binasının inşa edildiği sonucu çıkarılabilir.

H 1 Cemâziyelevvel 1243 (M 20 Kasım 1827) tarihli belge⁶⁶ özetle, tabyanın Trabzon Valisi Hasan Paşa tarafından yaptırıldığını ifade etmektedir. Tabya krokisine göre sur duvarları Güzelhisar’ın sınırını belirlemekte ve güney duvarından saray avlusuna giriş yapılmaktadır. Kuzeybatı tarafındaki selamlık ve kuzeydoğu tarafındaki harem binası harap haldedir. Güneydoğu duvarının da belirli bir kısmının yıkılmış ve yok olduğu görülmektedir. Tabya, Güzelhisar surlarının kuzey ve doğu sınırına inşa edilmiştir. Sur duvarlarının belirli aralıklarla açıldığı ve tabya aralarına da sepetler yerleştirildiği anlaşılmaktadır.⁶⁷ 1827 yılında inşa edilen cephanelik binası ise tabya alanı içerisinde kuzeydoğuya yakın bir yerde konumlandırılmıştır ve dikdörtgen planlı olduğu anlaşılmaktadır.

⁶² BOA. HAT 598/29329, H 1 Cemâziyelevvel 1243 (M 20 Kasım 1827).

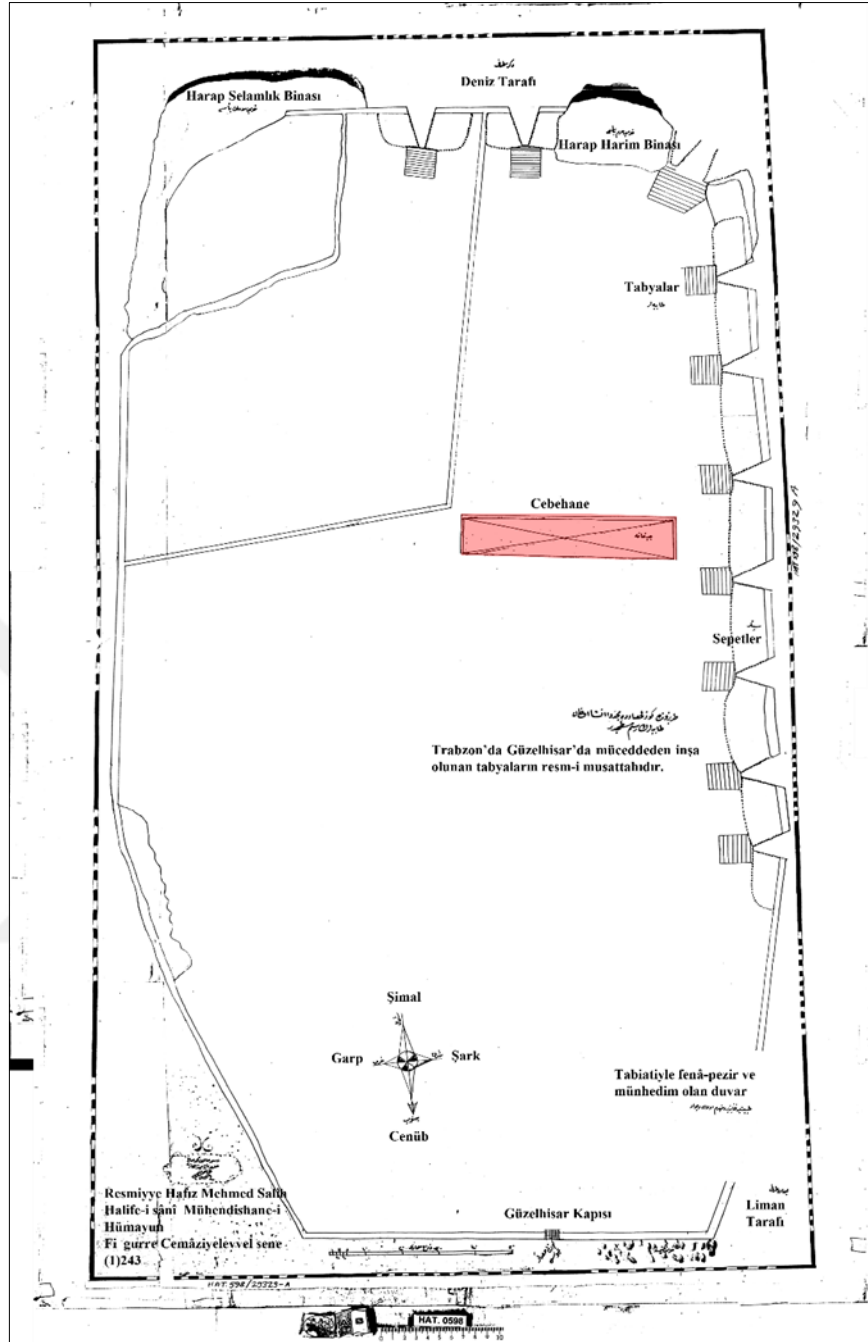
⁶³ BOA. D..BŞM.BNE.d. 16475, H 25 Recep 1253 (M 25 Ekim 1837).

⁶⁴ BOA. A.MKT.MHM. 424/18, H 29 Cemaziyühâir 1285 (M 17 Ekim 1868).

⁶⁵ BOA. C.. AS.. 639/26903, H 29 Zilhicce 1300 (M 31 Ekim 1883).

⁶⁶ BOA. HAT 598/29329, H 1 Cemâziyelevvel 1243 (M 20 Kasım 1827).

⁶⁷ Aydın (2015) tabyalardaki “siper sepeti”ni şu şekilde tanımlamıştır: “Uzun kazıklar, londa çubuğu ile örülür ve üç yerinden bağlandıktan sonra içi toprak doldurularak hazırlanır. Aralıklı dizilerek hem aralarından top atışı yapılır hem de karşıdan gelen top güllesine karşı siper işlevi görür.” Karaman Tabyası’nda 11 adet siper sepeti vardır. Çevresi 30 metre yüksekliği 2 metredir (Aydın, 2015).

Şekil 66. Güzelhisar Tabyası'ndaki Cephanelik (BOA. HAT 598/29329, H 1 Cemâziyelevvel 1243 (M 20 Kasım 1827, çev.: Yıldız, K.))

H 29 Zilhicce 1300 (M 31 Ekim 1883) tarihli diğer bir arşiv belgesinde⁶⁸ ise Üçüncü Oğlu Konağı arsasında inşa edilecek tabyanın keşif defteri verilmiştir. Keşif defterinde tabya

⁶⁸ BOA. C.. AS. 639/26903, H 29 Zilhicce 1300 (M 31 Ekim 1883). Belge içerisinde tarih yazılı değildir. Belge özetinde tam tarihe yer verilmiştir.

ve cephaneliğin inşasının yanı sıra Güzelhisar'da bulunan bazı birimlerin yıkımından bahsedilmektedir. Yıkılan birimler arasında mevcut eski Üçüncüoğlu konağının kâgir odaları, konağa girildiğinde ön tarafta kalan kâgir bölme duvarlar, konağın denize bakan tarafında iki katlı ve üzeri tonoz kemerli odalar, Trabzon Askeriyesi tarafına bakan iki katlı ve tonoz kemerli kâgir bina odaları belirtilmiştir. Trabzon tarafına nazır tek katlı kâgir bina, İskender Paşa Mahallesi tarafına nazır iki katlı kâgir bina ve son olarak da Güzelhisar sınırlarını oluşturan limana bakan kâgir surların yıkılmasından da bahsedilmektedir. Buradan hareketle alanın genişletildiği ve yeni bir tabya inşası ihtiyacına göre dönüştürüldüğü düşünülmektedir. Tabya inşası için söz konusu arsa üzerine 9 zirâ (6,8 m) derinlikte toprak hafriyatı gerçekleştirilmiştir. Tabyanın siper duvarının dış cephesi yontma küfeki taştan, iç yüzeyi ise *rihtim*⁶⁹ denilen çimento veya kireçli harç ile yapılmıştır. Tabya kapısı için karaağaç⁷⁰ tahtası kullanılmış, üç yerinden kuşaklama yapılmış ve kilit sistemi eklenmiştir.

Söz konusu belgeye⁷¹ göre cephanelik, tabyanın İskender Paşa Mahallesi tarafına bakacak şekilde, toprak altına inşa edilmiştir. Üç tarafı kâgir taş duvar ile çevrelenen cephaneliğin çatısı toprak ile örtülüdür. İçten tonoz ile örtülen cephaneliğin döşemesi ise meşe tahtasından yapılmıştır. Kapısı için demir kilit sistemi kullanılmıştır. Ayrıca cephanelikten *koltuk cephanesi*⁷² şeklinde bahsedilmektedir. Aydın'a (2015) göre koltuk

⁶⁹ Rihtim: 1. Fars. rihtim "sıkıştırılmış taş ve toprak yer". 2. Taşlık, sahrınc ve lağım gibi çimento ve taş veya çini kaplanacak sath tahtanilerin altına akdemce ince çakıl veya tuğla kırıntılarıyla çimento veya kireçli harcdan ibâret olarak yapılan döşeme. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Arseven, C.A., 2021. İstilahat-ı Mi'mariyye; Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

⁷⁰ Karaağaç: Cila alır bir nevi sert tahtası olan ağaçtır ki ekseriya süslü merdivenler imalinde kullanılır (Arseven, 2021).

⁷¹ BOA. C.. AS.. 639/26903, H 29 Zilhicce 1300 (M 31 Ekim 1883).

⁷² Kamûs-ı Türkî'de "koltuk" kelimesi, "kenar, köşe, تنها ve kuytu yer" gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Arseven'e (2021) göre koltuk, tavan ile duvarların sath-ı müstereğinde hasıl olan köşe veya devr merdivenlerin köşe ve dönen yerlerinde hasıl olan müselleşi(üçgen) kısımlardır (Arseven, 2021). Aydın (2015), Vidin Kalesi özelinde, "koltuk cephanesi"nden bahsetmektedir. Kaledeki asıl cephanedir. Aydın (1986), Faş Kalesi'nin keşif defterinde, koltuk cephanesinden "Top döşemesinin altında, tonoz kemerli, içerisi kirişli döşemeli ve demir kapılı olarak inşa edilmiş" şeklinde bahsetmiştir. Bostan'a (2006) göre, Navarin Kalesi'ne ait bir tamir keşif defterinde iç kalede, koltuk cephaneleri bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Aydın, M., 1986. Faş Kalesi, Osmanlı Araştırmaları, 06, 06. Bostan, İ., 2006. "Navarin", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 32, 441-443.

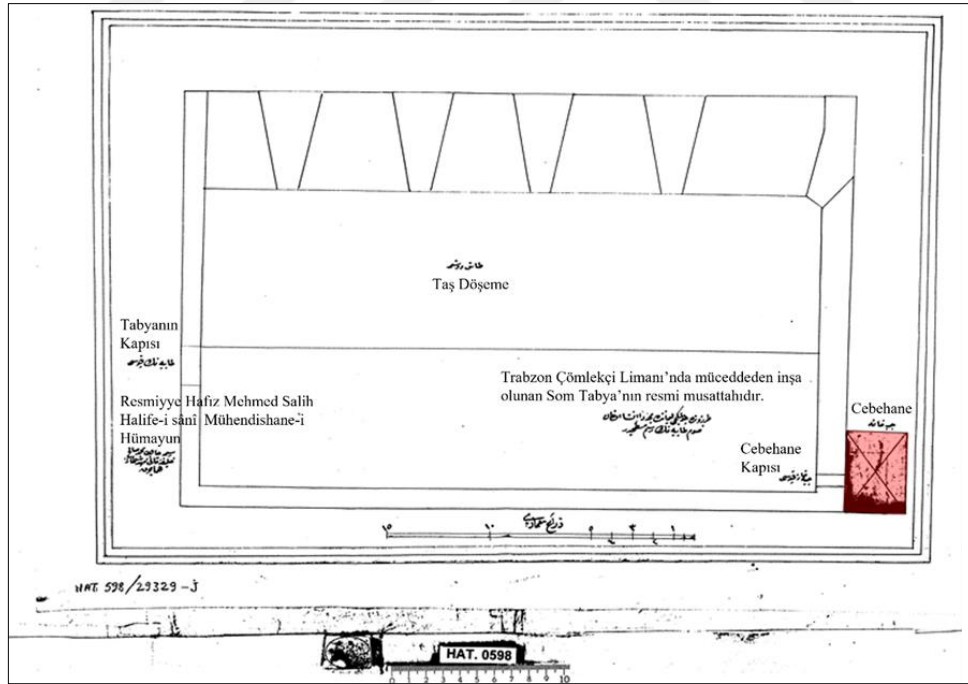
"Koltuk" kavramı ile birlikte kullanılan farklı mimari terimler incelendiğinde, "koltuk kapısı", "koltuk odası" gibi terimlerle karşılaşılmaktadır. Koltuk kapısı: Cami, saray gibi büyük yapılarda cümle kapısının yakınında yapılan ikincil, büyük ve resmi kapılardan ayrılan küçük kapı (Arseven,2021; Hasol,2012; Pakalın,1993). Koltuk odası: Küçük oda (Pakalın,1993). Koltuk bakkal: Sokak köşelerinde dükkân vesâire şubesi (Kamûs-ı Türkî).

cephanesi kaledeki tabyalarda sık görülen bir uygulamadır ve her tabyanın bitişiğinde bulunan taş duvarlı ve tonoz örtülü küçük cephaneliklerdir.

3.1.2.1.2. Çömlekçi Som (Telli) Tabyası'ndaki Cephanelik

Çömlekçi Limanı, Güzelhisar mevkiindeki Kalmek Burnu ile doğu taraftaki Hamsi Burnu arasında kalan doğal bir koydur. Seyyahlar tarafından önemli bir liman olduğu dile getirilmiştir. Sert rüzgârlara karşı savunmasız sığ bir liman olsa da yük-yolcu taşımacılığı ve askerî mühimmat nakline hizmet vermiştir. Şehrin merkezine uzaklığı ve sert rüzgârlara açık olması sebebiyle belirli dönemlerde limanın etkinliği azalmıştır (Yılmaz, 2015).

Çömlekçi Limanı denize karşı hedef teşkil ettiği için saldırılara karşı önlem almak amacıyla burada da belirli yapılara ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple kuzey ve doğu tarafından oluşacak herhangi bir tehlikede limanı savunan ve topların yerleştirildiği tabya inşa edilmiştir (Babul, 2022).

Şekil 67. Çömlekçi Limanı'nda yapılan Som Tabyası'ndaki Cebehane (BOA. HAT 598/29329, H 29 Zilhicce 1243 (M 12 Temmuz 1828⁷³, çev.: Yıldız, K.)

⁷³ BOA.da belgenin tarihinin tahmini olduğu belirtilmiştir.

Çömlekçi tabyası ve cephaneliğine dair ulaşılan en önemli arşiv belgesi, H 1243 (M 1828) tarihli bir krokidir.⁷⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’nde tabya ismi “Som Tabya” olarak geçmektedir. Krokide, etrafı duvarlarla çevrili tabya alanının batı cephesinden bir giriş kapısı olduğu, güneydoğu duvarından bir kapı ile de cephanelik yapısına girildiği görülür. Dikdörtgen planlı cephaneliğin toprak altı yapısı olduğu düşünülmektedir.

Trabzon’da Çömlekçi nam koyun Boztepe meyli üzerinden manzarası

Şekil 68. 1889 yılında Telli Tabya (İÜ Ktp., Yıldız Albümü, çev.: Yıldız, K.)

Güzelhisar’ı ve Çömlekçi Limanı’nı gösteren 1889 yılına ait Yıldız Albümü fotoğrafında Çömlekçi Tabyası “Telli Tabya”⁷⁵ olarak işaretlenmiş ve belirtilmiştir. Tabyanın 1889 yılına ait fotoğrafının varlığı bu yıllarda hala ayakta olduğunu göstermektedir.

⁷⁴ BOA. HAT 598/29329, H 29 Zilhicce 1243 (M 12 Temmuz 1828). Tarih, belge içerisinde belirtilmemiştir. Belgenin özet bölümünde verilen tarihin tahmini olduğu ifade edilmiştir.

⁷⁵ Telli tabya ifadesi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

3.1.2.1.3. Polathane (Pulathane) Limanı Tabyalarındaki Cephanelikler

Trabzon'un batısında kalan, yerleşim yeri olarak eski bir tarihe dayanan Polathane (Akçaabat) kasabasındaki liman, Osmanlı öncesinde Platana olarak adlandırılmıştır. Liman, kıyının doğal yapısı ve batısında bulunan Yoro Burnu'ndan dolayı sert rüzgârlara karşı kapalı bir koy özelliği göstermiştir. Korunaklı bir mevkide olması ve fırtınalı havalarda gemilerin limana demirlenmesinin kolay olması sebebiyle en emniyetli liman olarak ifade edilmiştir. Moloz limanının dibinin kumluk olmasından dolayı da 19. yüzyılda daha çok tercih edilmiştir. Yük ve yolcu taşımacılığının yanı sıra askerî üs vazifesi gören Polathane Limanı bu yıllarda büyük öneme sahip olmuştur (Erüz ve Erbaş, 2012; Aydın, 2011).

1807-1812 Osmanlı-Rus savaşlarında, Kafkaslar dışında Karadeniz kıyılarına yönelen Ruslar, Polathane Limanı'na da asker çıkarma girişiminde bulunmuşlardır. Bunun gibi saldırı girişimlerini önlemek ve limanı muhafaza etmek için tabya inşasının gerekli olduğuna dair H 1233 (M 1818) tarihli yazı⁷⁶ Trabzon Valisi Mehmed Hüsrev Paşa tarafından hükümete gönderilmiştir. Hükümetten gelen cevaba⁷⁷ göre tabya inşası teklifi kabul edilmiş, keşif için Mehmet Tahir Efendi ve mimar Selim Şakir görevlendirilmiştir. Tabya inşa edilecek alanın uygun olup olmaması, eğer uygun ise inşanın ne kadar sürede tamamlanacağı ve masraf tespiti için incelemeler yapılmıştır (Aydın, 2011).

Aydın'a (2011) göre, Trabzon Valisi Hasan Paşa, tabya inşasına karar verildiği halde Polathane Limanı'ndaki topların açıkta, yağmur altında ve çamur halde bulunduğunu belirtmiştir. Bu durumda 1818 yılında yapımına karar verilen tabya ile ilgili herhangi bir inşa faaliyetine başlanmamıştır (Aydın, 2011). Nitekim H 1240 (M 1824) tarihli bir belgeye⁷⁸ göre Trabzon Valisi Hasan Paşa Polathane Limanı'nın muhafazası için yakın çevresindeki Kireçhane ve Sargane Burnu'na tabya inşasını tekrar gündeme getirmiştir. Mühendis Hafız Salih Efendi uzmanlığında yapılan resimler⁷⁹ sadarete gönderilmiş ve söz konusu yerlere tabyalar inşa ettirilmiştir.

İlk olarak 1824 yılında Trabzon Valisi Hasan Paşa tarafından inşa ettirilen Polathane Limanı'ndaki mevcut tabyalara ek olarak, 1828-29 Osmanlı-Rus savaşının yaklaştığı dönemde yeni toprak tabya yapılması da planlanmıştır. 1837 yılında ise yine bu limandaki

⁷⁶ BOA. C..AS.. 8503, H 17 Cemaziyelevvel 1233 (M 25 Mart 1818).

⁷⁷ BOA. C..AS.. 198/8503, H 2 Safer 1234 (M 01 Aralık 1818).

⁷⁸ BOA. HAT 1041(43066, H 9 Rebiyülahır 1240 (M 1 Aralık 1824).

⁷⁹ Resmetmek; plan, taslak anlamında kullanılmaktadır (Ayverdi, 2010).

tabyalarda onarım söz konusu olmuştur (Aydın, 2011; Babul, 2022). 1824 ve 1828-29 yıllarında yapılan tabyalarda cephaneliklerin var olup olmadığı bilinmemekle birlikte Babul'a (2022) göre 1837 yılında yeni kâgir tabya ve cephanelik inşalarına karar verilmiştir.

Tabyalara dair kapsamlı onarım ve burada inşa edilen cephaneliklere dair detaylı bilgiler H 1300 (M 1883) tarihli belgeden anlaşılmaktadır.⁸⁰ Belgede Kireçhane ve Sargane Burnu'ndaki tabyaların inşa ve onarımı için yapılan işlerden bahsedilmektedir. Söz konusu iki tabyada da birer adet koltuk cephaneliği ve mühimmat depolamak için farklı bir yapı inşa edilmiştir.

3.1.2.1.3.1. Kireçhane Tabyası'ndaki Cephanelik

Kireçhane Tabyası'na ait en detaylı bilgilere H. 1300 (M. 1883) tarihli belgede⁸¹ rastlanmaktadır. Belgeye göre, Trabzon'a üç saat mesafedeki Polathane kasabasında, limana bakan Kireçhane Burnu'ndaki tabyanın inşa ve onarımı için keşif defteri hazırlanmıştır.

Keşif defterine göre, Kireçhane Tabyası için hafriyat yapılmış, tabya inşa edilecek yer eğimli olduğundan tesviye edilmiştir. Hafriyat ile birlikte seng-i siyahtan⁸² kireç ve kumlu harç ile iç yüzeyi rıhtım denilen çimento veya kireçli harç ile dışı yontma taştan temel duvarı inşa edilmiştir. Temel duvarı üzerine iç yüzü yine seng-i siyahtan halis harç⁸³ ile rıhtımlı hem iç hem de dış yüzeyi derzli bir tabya duvarı yapılmıştır. Bu tabya duvarı üzerine yontma taştan siper duvarı ve top güllesinin duvardan çıkış yapmasını sağlayan mazgallı kâgir top siperi inşa edilmiştir. Yine hafriyat yapılmış, söz konusu tabyanın muhafız duvarı için seng-i siyahtan melez harç ile derzli temel duvarı ve bu temel duvarı üzerine yine seng-i siyahtan, halis harç ile derzli muhafız duvarı örülmüştür. Kâgir muhafız duvarı üzerine yağmur ve kar sularını yanlardan akıtmak için harpuşa yapılmıştır ve harpuşa duvarına silah atılması için

⁸⁰ BOA. C..AS.. 639/26903, H 29 Zilhicce 1300 (M 31 Ekim 1883). Arşiv belgesi içerisinde herhangi bir tarih ibaresi yoktur. Belge özet kısmında hicri 29 Zilhicce 1300 tarihi verilse de açıklama kısmının sonunda tarihin tahmini olduğunu belirten ifade (a.g.y.tt) konulmuştur.

⁸¹ BOA. C.. AS.. 639/26903, H 29 Zilhicce 1300 (M 31 Ekim 1883).

⁸² Seng-i siyah: Mihenk taşı (Devellioğlu, 2006). Mihenk: Üzerine sürtülen altının ayarını ölçmeye yarayan kuvars cinsinden sert taş, mihenk taşı, denek taşı (Ayverdi, 2010).

⁸³ Halis harç: Topraksız olarak kireç ile kum veya kireç ile horasandan ibaret harç (Arseven, 2021).

tüfenk⁸⁴ mazgal açılmıştır. Tabyanın kapısı karaağaç tahtası ile kaplanmış, kuşak ve kilit sistemi kullanılmıştır.⁸⁵

Tabyadaki cephanelik inşası için öncelikle top döşemesi yapıp etrafının duvarlarla çevrildiği anlaşılmaktadır. Tabyada topların yerleştirildiği top döşemesi⁸⁶ için mevcut döşemenin üzerine 1 zirâ kalınlığında çakıl-tuğla kırıntılarıyla çimento veya kireçli harç yapılmış, üzeri taş ile kaplanmış. Top döşemesinin 3 tarafı kâgir taş duvarla örülmüş ve üzeri yine kâgir tonoz ile örtülmüştür. İçi meşe tahtası ile döşenen ve kapısı demirden yapılan cephane, koltuk cephanesi tipindedir.

Tabyada mühimmat depolamak için farklı bir yapı daha inşa edilmiştir.⁸⁷ Tabya sınırları içerisinde inşa edilen bu mekân, 4 tarafı taş duvar ile örülmüştür. Ahşap bir çatının oturacağı taş duvarlara yük dağılımını dengelemesi için taban kirişler kullanılmıştır. Aşıktan aldığı yükleri dikmelere ileten göğüsleme ve mertekleri dikmeler vasıtasıyla birbirine bağlayan kuşaklama ile destekleme yapılmıştır. Padavra denilen ince tahta ile kaplanan çatı, en son kiremit ile örtülmüştür.

Söz konusu bilgilere göre 3 tarafı taş duvar örülü cephaneliğin çatısının toprak ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. İçten tonoz ile örtülü bu cephanelik demir kapılıdır. Mühimmat deposu ise 4 tarafı taş ile örülüdür. Çatısı meşe ağacından ahşap makaslı ve kiremit örtülüdür. Mühimmat deposunun toprak altı yapısı olmadığı anlaşılmaktadır.

⁸⁴ Tüfenk: Uzun namlulu, taşınabilir ateşli silâh (Ayverdi, 2010).

⁸⁵ Askerlerin iskânı için tabya sınırları içerisinde kışlık denilen iki bölmeli odalar inşa edilmiştir. Dört tarafı taş duvarlı yapının çatısı meşe ağacından, ahşap makaslıdır. Aşıktan gelen yüklerin yanlara aktarılması için baba denilen dikme, mahyadan oluklara kadar uzanan ve kaplamadan gelen yükleri ileten mertekler kullanılmış ve mertekleri birbirine bağlayan kuşaklama ile destekleme yapılmıştır. Padavra ile kaplanan çatı kiremit ile örtülmüştür. Pencereci kışlık odanın içi meşe tahtasından döşemelidir ve içeride ocak da bulunmaktadır.

⁸⁶ Top döşemesi: Üzerine topların yerleştirildiği özel alandır. Vidin Kalesi'ndeki Abdullah Paşa tabyasında ölçüleri 5 metre x 4 metre iken sayısı 11 adettir (Aydın, 2015).

⁸⁷ TDK'de, "Cephane", ateşli silahlarla atılmak üzere her türlü patlayıcı anlamına gelmektedir. "Mühimmat" savaş gereçleri anlamındadır. "Mühimmat deposu" ise savaş gereçlerinin saklandığı yer olarak tanımlanmaktadır. Cephanelikte patlayıcı maddeler depolanırken mühimmat deposunda patlayıcı dışında diğer savaş malzemelerinin de yer almasından kaynaklı iki ayrı mekân şeklinde inşa edildiği düşünülmektedir. Nitekim Aydın (2015), Vidin Kalesi'ndeki mühimmat cephanesini şu şekilde tanımlamaktadır: Önemli şeylerin depolandığı, geniş kapsamlı mekandır. İçerisinde silah, mutfak, sağlık ve onarım ili ilgili gereçler yer almaktadır. Bu mekanların üzeri toprak ve toprağın üzeri de kiremit ile örtülüdür. Ayrıca cephane, ambar ve mahzen kavramları kimi zaman birbiri yerine de kullanılmıştır (Aydın, 2015).

3.1.2.1.3.2. Sargane Tabyası'ndaki Cephanelik

Sargane Tabyası'na ait en detaylı bilgilere H 1300 (M 1883) tarihli belgede⁸⁸ rastlanmaktadır. Belgeye göre, Trabzon'a üç saat mesafedeki Polathane kasabasında, limana bakan Sargane Burnu'ndaki tabyanın inşa ve onarımına dair bilgilere keşif defterinde yer verilmiştir.

Keşif defterine göre, Sargane Tabyası'ndaki inşa ve onarım hemen hemen Kireçhane Tabyası'ndaki gibidir. Tabya inşa edilecek alanda hafriyat ve tesviye yapılmıştır. Seng-i siyahtan yüzü yontma temel duvarı üzerine yine seng-i siyahtan tabya duvarı, bu duvarın üzerine de küfeki taştan top mazgallı siper duvarı inşa edilmiştir. Muhafız duvarı için de hafriyat yapılmıştır. Temel duvarı üzerine seng-i siyahtan muhafız duvarı ve bu duvarın üzerine tüfek mazgalı harpuşa duvarı inşa edilmiştir.

Cephanelik inşası için top döşemesi yapılmıştır. Top döşemesinin üç tarafı kâgir taş duvar ile çevrilmiş, üzeri tonoz ile örtülmüştür. Meşe tahtası ile döşenen cephaneliğin kapısı demir kilitli yapılmıştır ve koltuk cephanesi olarak nitelendirilmiştir.

Tabya içerisinde mühimmat konulacak başka bir yapının ise dört tarafı taş duvar ile örülmüştür. Çatısında taban kirişler, göğüsleme ve kuşak kullanılmıştır. Padavra ile kaplanan çatının üzeri son olarak kiremit ile örtülmüştür.

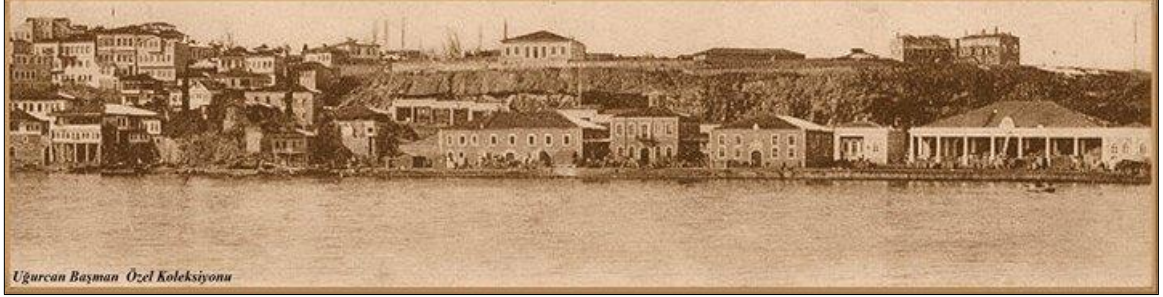
Söz konusu bilgilere göre Kireçhane Tabyası'nda olduğu gibi cephanelik yapısı üç tarafı taş, içten tonoz, dıştan toprak ile örtülmüştür. Mühimmat depolanan yapının dört tarafı taş duvardır. Meşe ağacından ahşap makas çatısı kiremit ile örtülmüştür. Bu sebeple mühimmat deposu toprak altı yapısı değildir.

3.1.2.2. Trabzon İskelesi Rıhtımındaki Askerî Ambar ve Mağazalar

15-17. yüzyıllarda Trabzon Aşağı Kalesi'ne bağlı olan Moloz, Trabzon Limanı olarak kullanılmaktaydı (Çelik, 2001). Çömlekçi Limanı'nın ise 17. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başladığı düşünülmektedir. Ancak Trabzon'un yılın her döneminde korunaklı bir limana sahip olmamasından dolayı doğu ve batıdaki limanlardan da faydalandığı

⁸⁸ BOA. C..AS.. 639/26903, H 29 Zilhicce 1300 (M 31 Ekim 1883).

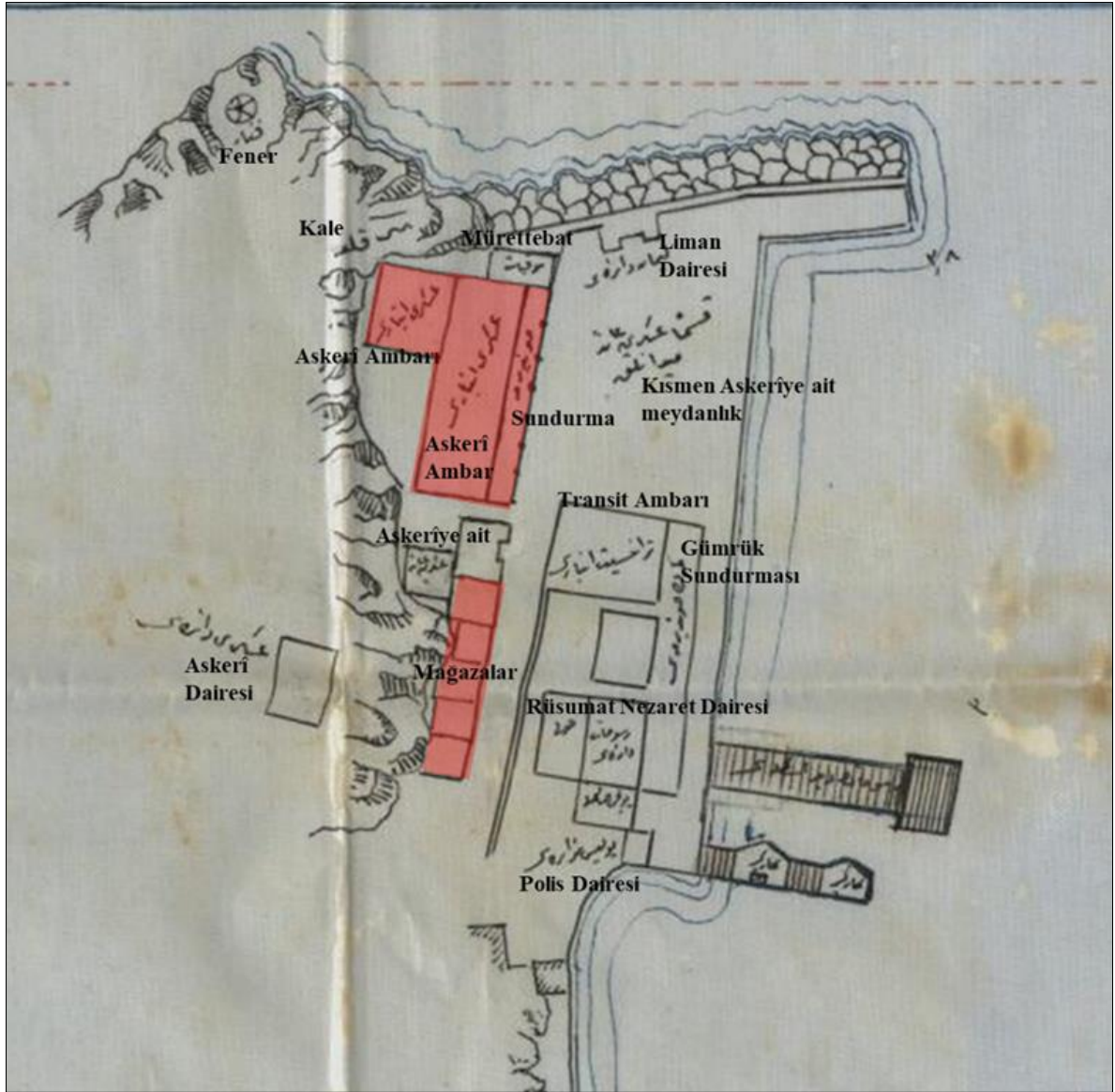
bilinmektedir. 18. yüzyılda Trabzon'a sevk edilecek askerî mühimmatın ilk olarak Sürmene Limanı'na, daha sonra da Trabzon'a getirilmesi bu duruma örnek verilebilir.

Şekil 69. Trabzon Limanı 1910'lu yıllar (URL-7, 2022)

Çömlekçi Limanı'nın 1853-1856 yıllarında Osmanlı ve Ruslar arasında yaşanan Kırım Savaşı'nda, doğu cephesine asker ve cephane nakli için önemli ikmal noktası haline gelmesi limanın koşullarının yetersiz olduğunu ortaya koymuş ve limanda düzenlemeler yapılmasını gerekli kılmıştır. 1860'lı yıllarda limanda gümrük binası ve ambarlar gibi nitelikli tesisler inşa edilmeye başlanmış ve aralıklarla yeni inşalar devam etmiştir. Modern bir limana ise 1950'li yıllarda kavuşulmuştur (Yılmaz, 2015).

Trabzon Limanı'ndaki askerî ambar ve mağazalar ile ilgili ilk bilgilere Trabzon salnamelerinde rastlanmaktadır. 1894 Trabzon Vilayet Salnamesinde, “İskeleye giden caddenin müntehasında ve rüsumat nezareti dairesi pişgahında şu bir iki sene zarfında cihet-i askeriyyeye ait olmak üzere cesim ve metin ve pek latif ve şirin bir anbar ve anbara muttasıl bir daire-i askeriye inşa ve ikmal olunduğu gibi sırasıyla müteaddid mağazalar dahi yapılmıştır ki bu müessesat-i cedide-i aliye iskelenin revnak ve letafetini mertebe-i kemale isal eylemiştir. İnşaat-i askeriye komisyonu heyetiyle riyasetinde bulunan miralay izzetlü Mazhar Beyefendi'nin bu babtaki himmet ve gayretleri şayan-ı takdir ve teşekkürdür.” şeklinde ifade edilmektedir. 1894 Trabzon Vilayet Salnamesi'nde geçen söz konusu bilgilere göre, İskeleye giden caddenin sonunda, rüsumat nezareti dairesi önünde askerî ambar inşa edilmiştir. Askerî daireye bitişik ve sıralı çok sayıda mağazalar da inşa edilenler arasındadır. Bu yapıların Miralay Mazhar Bey öncülüğünde, yaklaşık 1892-94 yıllarında inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Şekil 70. Trabzon İskele'ye giden cadde sonundaki askerî ambar ve mağazalar (BOA. DH.İD.. 59/22, H 11 Cemaziyelevvel 1329 (M 10 Mayıs 1911 çev.: Yıldız, K.))

Askerî ambar ve askerî mağazalara dair iki ayrı arşiv belgesi bulunmaktadır. Ulaşılan en erken belge H 1327 (M 1909) tarihli⁸⁹ olup askeri mağazalarla ilgili bilgiye yer vermektedir. İkinci arşiv belgesi ise H 1329 (M 1911) tarihli⁹⁰ ve belgede Trabzon Limanı'na ait plan çizimi bulunmaktadır.

⁸⁹ BOA. DH.MKT. 2850/43, H 1 Cemaziyelahir 1327 (M 20 Haziran 1909).

⁹⁰ BOA. DH.İD.. 59/22, H 11 Cemaziyelevvel 1329 (M 10 Mayıs 1911).

Şekil 71. Trabzon Askerî Ambarı (İÜ Ktp., Yıldız Albümü)

H 1 Cemaziyelahir 1327 (M 20 Haziran 1909) tarihli arşiv belgesi, Güzelhisar Askerî Dairesi altındaki askerî mağazalarda bulunan mühimmatın patlama ihtimali olduğundan bahsetmektedir. Bu sebeple mühimmatın şehir içinden ve şehirden uzak bir cephaneliğe taşınması gerekmiştir. Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere askerî mağazanın sözü edilen yılda mühimmat için depolama görevi gördüğü anlaşılmaktadır. H 11 Cemaziyelevvel 1329 (M 10 Mayıs 1911) tarihli arşiv belgesindeki planda ise Güzelhisar'da bir askerî daire ve bu dairelerin altına denk gelen, İskele Caddesi boyunca askerî ambar mağazaları sıralanmaktadır. Dikdörtgen planlı ve kırma çatılı askerî ambar, önünde belirli aralıklarla sıralanan taş sütunlu bir sundurmaya sahiptir. Cephede sundurmanın çatı ile birleştiği noktada Osmanlı arması bulunmaktadır.

Şekil 72. Trabzon Askerî Ambarı (İBB Atatürk Kitaplığı, 2022)

Şekil 73. Trabzon Askerî Mağazaları (Salt Araştırma Arşivi, 2022)

3.1.2.3. Trabzon Redif Depoları (Askerî Debboy)

1875 yılında karargâh merkezi olan Trabzon'da bir redif teşkilatlanması bulunmaktadır ve redif alayının ismi Bahrisiyah Redif Birinci Trabzon Alayı olarak ifade edilmektedir. 1893-1905 yılları arasında ise 4. Ordu, 14. Trabzon Redif Fırkasının merkez karargâhının Trabzon'da olduğu bilinmektedir. H 1309 (M 1891-92) tarihli Trabzon Vilayet Salnamesi'nde, vilayet dâhilindeki redif teşkilatı Trabzon Mukaddem 82. Redif Alayı olarak geçmektedir. Bu dönemlerde rediflerin bağlı bulunduğu taburların subayları karargâhta bulunmakta ve redif birliklerine ait silah ve mühimmat da burada depolanmaktadır. Redif taburundaki yaklaşık 20-40 asker bu depoların muhafazası ve bakımından sorumlu tutulmuştur (İpek, 2020).

Trabzon'daki redif deposu ile ilgili önemli dört ayrı arşiv belgesi bulunmaktadır. Ulaşılan en erken tarihli belge H 1307 (M 1889) yılına aittir.⁹¹ Diğer arşiv belgeleri ise sırasıyla H 1315 (M 1897)⁹², H 1316 (M 8 Şubat 1899)⁹³ ve H 1318 (M 1901)⁹⁴ tarihli.

H 6 Safer 1307 (M 2 Ekim 1889) tarihli belgede, Trabzon'da ahaliden geri alınıp redif deposuna teslim edilen silahların nakil masraflarının askeriye tarafından ödenmesine ait bilgiler bulunmaktadır. H 25 Cemaziyelevvel 1315 (M 21 Ekim 1897) tarihli arşiv belgesinde ise, hazırlanan revolver⁹⁵ tabancalarının Trabzon'a gönderilmesi ve Trabzon redif deposunda, ordu-yı hümayun alay taburlarına ait diğer çeşitli revolverler arasında belli olmayacak şekilde geçici olarak muhafaza edilmesinden bahsedilmektedir. H 27 Ramazan 1316 (M 8 Şubat 1899) tarihli bir diğer belge, Trabzon Redif Fırkasının büyük çaplı mavzer⁹⁶ tüfekleriyle silahlandırılması ve deposunda bulunan silah ve cephanenin Tophane'ye teslim edilmesi için izin istenmesine dair bilgilere yer verilmiştir. H 26 Şevval 1318 (M 16 Şubat 1901) yılına ait belgeye göre ise, Trabzon fırkasına mensup redif taburlarına ait silah ve mühimmat, mevcut debboylarda muhafaza edilmekte fakat birkaç deponun cephaneliklerinin bulunmadığı belirtilmektedir.

⁹¹ BOA. DH.MKT. 1662/93, H 6 Safer 1307 (M 2 Ekim 1889).

⁹² BOA. Y.. PRK.ASK. 133/70, H 25 Cemaziyelevvel 1315 (M 21 Ekim 1897).

⁹³ BOA. Y..MTV. 186/72, H 27 Ramazan 1316 (M 8 Şubat 1889).

⁹⁴ BOA. Y..PRK.ASK. 167/42, H 26 Şevval 1318 (M 16 Şubat 1901).

⁹⁵ Revolver: Tetiğinin üstünde, döndükçe üzerine yerleştirilmiş kurşunları namluya veren bir topu bulunan, seri hâlinde ateşlenebilir bir tabanca çeşidi, altıpatlar (Ayverdi, 2010).

⁹⁶ Mavzer: Atış hızı dakikada ortalama altı mermi olan bir tüfek çeşidi (Ayverdi, 2010).

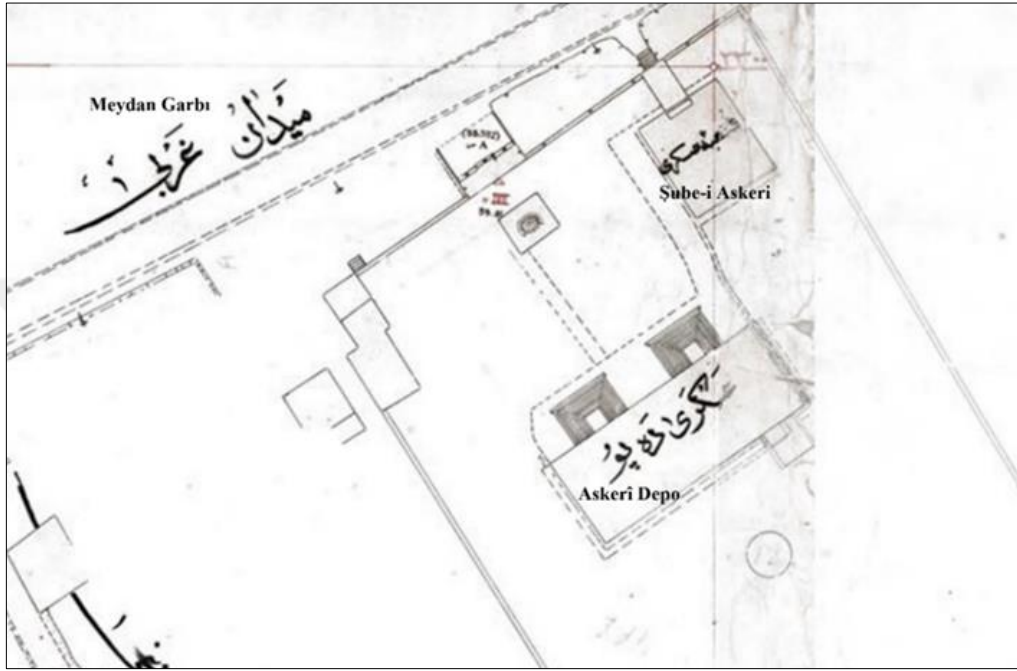
Söz konusu arşiv belgelerine göre Trabzon’da redif depolarının 1889-1901 yılları arasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. 1901 tarihli belge ise, Trabzon’da birden fazla redif deposu olduğu ve bu depolara bağlı cephaneliklerin bulunduğunu göstermektedir. Osmanlı askerî mimarisindeki redif binalarının çoğunlukla birkaç yapıdan oluştuğu bilinmekle birlikte Trabzon’daki redif birliklerine ait redif depoları dışındaki yapılardan olan cephanelikler hakkında herhangi bir veriye ulaşılammıştır.

Şekil 74. 1900’lü yıllarda Trabzon askerî hastane ve hamam altındaki redif deposu ve redif dairesi (URL-8, 2022)

1888 yılı Trabzon Vilayet Salnamesine göre; “İzan-ı cümle saye-i maali vaye-i hazreti padişahide şu son senelerde şehrin canib-i garbisinde kain Kavak meydanı cihetinde askeri ve gurebaya mahsus ve dairesi dahilinde bir cami-i şerif ile bir de hamamı müştemil mükemmel ve kargir bir hastahane ve altında bir askeri debboyu ile daha bir takım daire-i muntazama-i askeriye inşa edilmiştir” (Emiroğlu, 2002). 1904 yılı Trabzon Vilayet Salnamesi’nde de redif debboylarının, kışlanın ve askeri hastanenin şehre güzellik kattığı dile getirilmektedir. Salnamelere göre redif deposunun inşa tarihinin 1880’li yıllar olduğu anlaşılmaktadır. Burada bahsedilen redif deposunun, Yıldız albümünde redif dairesi ile birlikte fotoğrafı bulunmaktadır. 1926 yılı Trabzon haritasında da Kavak Meydanı (Meydan-

1 Garbi) karşında söz konusu redif deposu ve redif şubesi mevcuttur. Dikdörtgen planlı redif deposu iki katlıdır ve kırma çatıya sahiptir. Giriş cephesinde iki adet merdiven görülmekte ve yapıya iki ayrı kapıdan girilmektedir. Cephede iki katı ayıran kat silmesi bulunmaktadır. Yuvarlak kemer söveli pencerelerin simetrik olarak sıralanmış olması yüksek ihtimaldir.

Şekil 75. 1926 Trabzon haritasında redif deposu (Tuluk arşivi, çev.: Yıldız, K.)

3.1.2.4. Boztepe Mevkiindeki Cephanelikler

Kıyaya yakın bir yükseltide yer alan Boztepe, Trabzon surlarının dışında, güney varoşlarda ön plana çıkan bir bölgedir. Yüksekte olduğu için güney rüzgârlarını azaltan bir etki oluşturan ve bol yeşile sahip bir tepeliktir. Boztepe, kayıtlarda aşağı ve yukarı/güney şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Güney taraf, şehre karadan gelenlerin kontrol edildiği bölgedir (Üstün Demirkaya ve Kırıcı, 2020).

Literatürde yer alan bilgiler ve devlet arşivlerinde yer alan bir belgeye⁹⁷ göre Boztepe’de birden fazla cephaneliğin bulunduğu anlaşılmaktadır.

⁹⁷ BOA. DH.İ.UM .EK. 113/66.

1888, 1892, 1894 ve 1896 yılı Trabzon Vilayet Salnamelerinde Boztepe'deki bir cephanelikten bahsedilmektedir. 1888 yılı Trabzon Vilayet Salnamesinde yer alan ifadeye göre, "Memur-u mahsus marifetiyle erbab-ı ihtiyaca satılmak üzere tophane-i amireden Trabzon'a celb edilmekte olan mirî barutu senevî epeyce dolgun bir yekûn teşkil etmekte olup bu kadar külli barutun derun-i şehirde muhafazası ise kezalik mahzur ve muhataradan salim olamayacağından zikr olunan barutun hıfzına mahsus olmak üzere üç dört sene mukaddem Değirmendere'sinde Boztepe'sinde bir mahall-i müsaitte bir cephanesinin tesis edilmiştir. Cephanesinin Cihet-i askeriye'ye aid olan barutlarla mühimmat-ı saire-i nâriyenin muhafazası için dahi harici şehirde müceddeden bir bab-ı cesim cephanesinin inşasına başlanılmış ise de henüz ikmal olunamamıştır." (Emiroğlu, 2002). 1892 yılından sonraki salnamelerde "Boztepe'sinde" ifadesi yerine "Boztepe arkasında" kullanılmaya başlanmış, diğer cümlelerde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Söz konusu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla; Tophane-i amireden Trabzon'a gönderilen çok miktarda barutun şehir içinde muhafazası tehlikeli olduğu için 1888 yılından üç dört sene önce (1884-1885 yıllarında) Boztepe'de uygun bir alanda cephanelik inşa edilmiştir.

Üçüncü'ye (2015) göre Trabzon İmdad-ı Sıhhiye⁹⁸ Reisi Behçet Bey⁹⁹, 10 Temmuz 1919'da İstanbul'daki genel merkeze gönderdiği ilk raporunda Trabzon'daki bir cephaneliğin patladığını bildirmiş, 11 Temmuz'daki raporunda ise şehir merkezine bir saat uzaklıkta, Boztepe adı verilen yerde bulunan bir cephanesinin infilak ettiğinden bahsetmiştir. 15 Temmuz 1919 tarihli Memleket gazetesi ise "Trabzon'da İnfilak" başlığıyla verdiği haberde Trabzon'da Değirmendere ve Boztepe'de bulunan vadilerdeki cephaneliklerin infilak ettiği haberini duyurmuştur. ABD Trabzon Konsolosu Ralph F. Chesbrough'un Trabzon'un ekonomik, askeri, politik durumu hakkındaki raporunda, "I. Dünya savaşında, Mondros mütarekesinden sonra Osmanlının elindeki silahlar toplatılmış, Ruslardan kalma silah ve mühimmatın bir kısmı kıyılarda depolanmış ve bir kısmı da şehrin iç kesimlerindeki tepelerde inşa edilmiş olan üç cephanelikte muhafaza edilmiştir" bilgileri yer almaktadır (Üçüncü, 2015).

Sözü geçen bilgiler arşiv belgeleriyle birlikte değerlendirilmiştir.

⁹⁸ İmdad-ı sıhhi: cankurtaran (Devellioğlu, 1993).

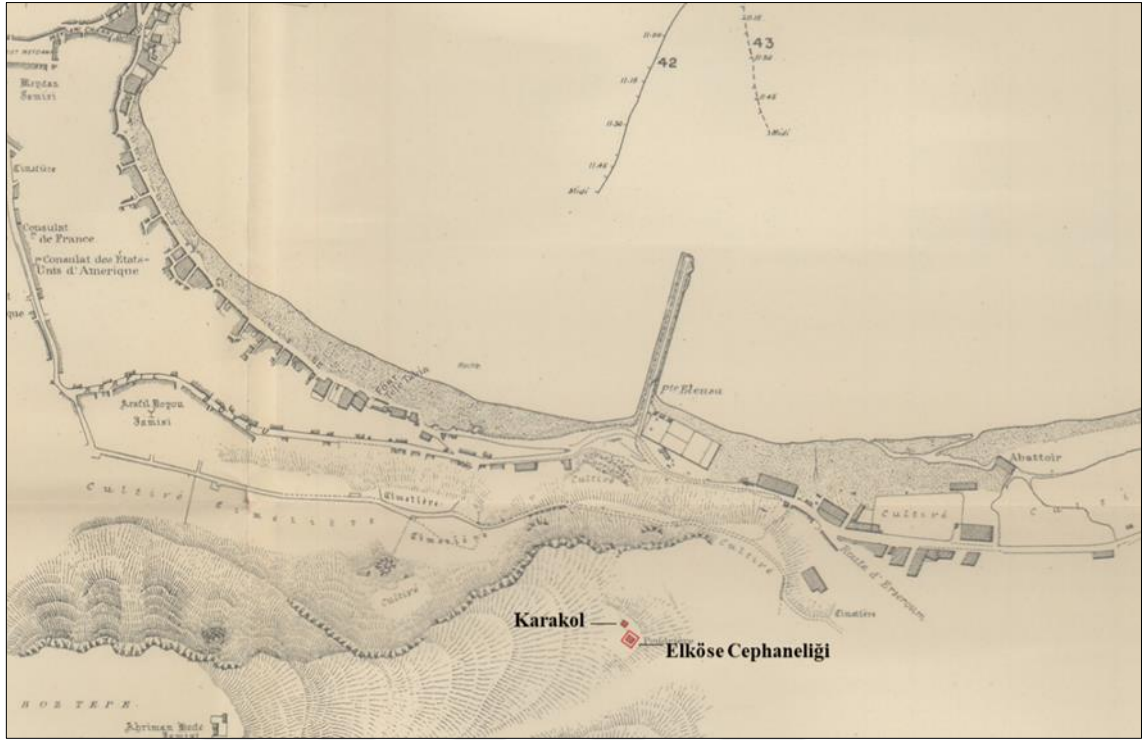
⁹⁹ "Cephanelik patlamasından kısa süre önce, Rus işgali sırasında batı vilayetlerine doğru muhacirliğe çıkan ve kurtuluştan sonra evlerine geri dönmeye başlayan muhacirlerin iâşe ve sağlık sorunlarını çözmek amacıyla Birinci İmdad-ı Sıhhiye Heyeti İstanbul'dan Trabzon'a gönderilmiştir. Bu heyetin başkanlığını Doktor Behçet Bey yapmıştır." Detaylı bilgi için bakınız: Üçüncü, U., 2015. Trabzon'da 10 Temmuz 1919 Cephanelik Patlaması, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, No.18, 161-176.

3.1.2.4.1. Elköse (Köse) Cephaneliği

Başbakanlık arşivlerinde Trabzon’a ilişkin bazı belgelere göre “elköse” olarak ifade edilen yer, Çömlekçi’nin hemen doğusunda kalan burundur.¹⁰⁰ Yılmaz (2012), Elkuse adı verilen küçük bir burun oluşturan tepede bir dönem kilisenin var olduğunu ancak 1833 yılında harap hale geldiğini belirtmektedir. Bu alan, 1877 yılından itibaren taşhane olarak kullanılmaya başlanmış ve gümrük iskelesi için gerekli olan taşların temini buradan sağlanmıştır. Daha sonraki yıllarda liman inşaatı çalışmaları için hem kilise hem de tepe ortadan kaldırılmıştır (Yılmaz, 2012).

1904 yılı Trabzon Vilayet Salnamesine göre, “Vilâyetin umûr-u nâfiasına dair verilen ma’lûmât sırasında yazıldığı üzere, Çömlekçi körfezinin, Değirmenderesi’nin getirdiği kum ve toprakla dolmasını men’ etmek için Elegosa’dan denize doğru yapılmakta olan seddin hitâm-ı inşââtında, daire-i askeriyye önündeki rıhtım şark tarafına doğru temdîd olunur ve bu sırada sedler arasındaki deniz de ta’mîk edilir ise bir çok gemilerin barınmasına kâfi güzel bir liman vücûda gelmiş olur ki ahiren daire-i askeriyye önündeki rıhtımın da denize doğru yüz metro temdîdine Nâfia Nezâret-i celîlesinden müsâade buyurulmuş olmağla Elegosa cihetindeki seddin hitâm-ı inşâsında buna başlanılması yümne’l-kerîm mukarrer bulunmaktadır.” (Emiroğlu, 2002). Sözü geçen ifadelerden anlaşıldığına göre, 1904 yılında liman inşaatı çalışmaları sebebiyle Elköse’den denize doğru setler yapılmıştır.

¹⁰⁰ Detaylı bilgi için bakınız: BOA. DH.İD.. 59/22, H 11 Cemaziyelevvel 1329 (M 10 Mayıs 1911). BOA. DH.MKT. 1049/41, H 19 Zilhicce 1323 (M 14 Şubat 1906).

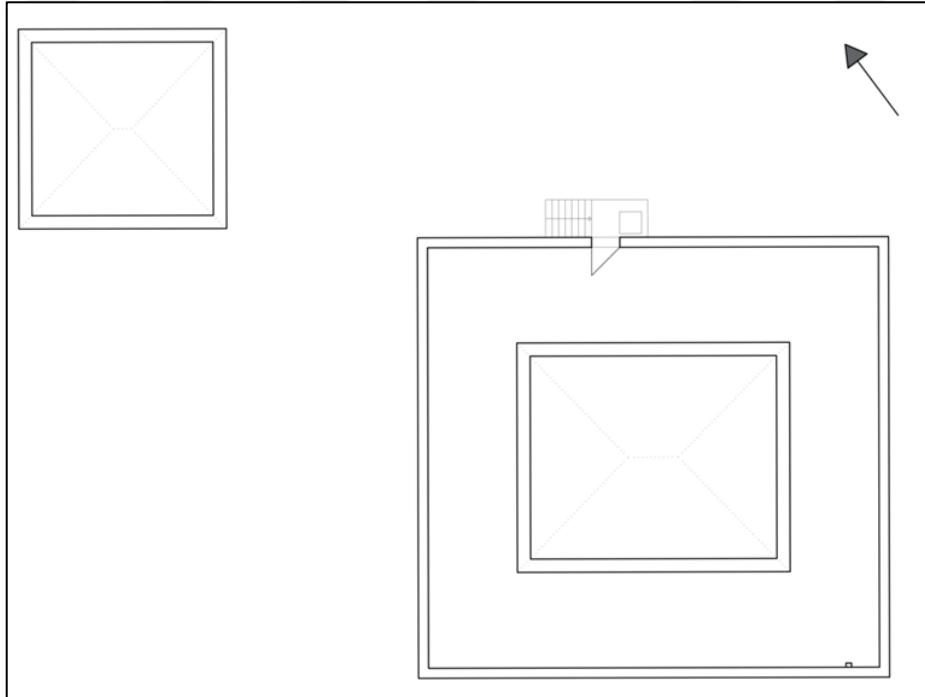

Şekil 77. Elköse Cephaneliği'nin 1911-1913 tarihli Trabzon haritasındaki konumu (BCA. Nafia Vekaleti (230-0-0-0) /143-26-1)

Elköse Cephaneliği'nin dörtgen plana sahip olduğu, kırma çatı ile örtüldüğü ve sınırlarına paralel bir koruma duvarı ile çevrildiği anlaşılmaktadır. Yapı, son dönem Osmanlı cephanelik örnekleri arasında “Koruma Duvarlı Tek Birimli” tipolojisine uymaktadır. Koruma duvarı kapısına merdivenle ulaşılmaktadır. Kapının hemen önünde, cephaneliğin muhafazasında görevli bir kişinin bulunduğu nöbetçi kulübesi bulunmaktadır. Cephanelik ana binasının giriş kapısı yüksek bir ihtimalle koruma duvarından avluya geçilen kapı ile aynı yöndedir. Koruma duvarına bitişik olduğu tahmin edilen, yıldırımsavar görevi üstlenen bir de paratoner bulunmaktadır. Yapı, şehir merkezinden uzakta konumlanması nedeniyle herhangi bir birime bağımlı olmadan inşa edilmiştir.

Şekil 78. Elköse Cephaneliği'nin karakol ile birlikte fotoğrafı (URL-9, 2022)

Şekil 79. Elköse Cephaneliği ve karakolu restitüsyon planı (Restitüsyon: Kader Yıldız, 2022)

3.1.2.4.2. Boztepe Cephaneliği (Kırmızı Cephanelik)

Trabzon Boztepe Cephaneliği'ne dair en erken bilgiye H 1337 (M 1919) tarihli arşiv belgesinde rastlanılmaktadır.¹⁰³ Belge, Trabzon'un Boztepe Cephaneliği'nde meydana gelen patlama ve sebep olduğu zayıat hakkında bilgi vermektedir.

Şekil 80. 1967 İl Analitik Etüdü Haritasında Kırmızı Cephanelik (Tuluk'tan işlenerek)

H 1337 (M 1919) tarihli belge, Trabzon Boztepe Cephaneliği'nde meydana gelen patlamanın verdiği zararları tespit etmek amaçlı bir rapordur. 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın Devlet-i hümayuna gönderdiği bu raporda; Değirmendere yönünde, Boztepe'deki Kırmızı Cephanelikte, 10 Temmuz 1919 yılında bir patlama meydana geldiği ve Değirmendere cihetindeki erzak ve teçhizat ambarının çöktüğü bildirilir. Ayrıca söz konusu patlamanın, cephaneliğe yakın diğer iki cephaneliği de etkilediği belirtilmiştir.¹⁰⁴ Özel (1988) de çalışmasında söz konusu rapordan bahsetmiş ve Kırmızı

¹⁰³ BOA. DH.İ.UM.EK. 113/66 , H Zilhicce 1337 (M 7 Eylül 1919).

¹⁰⁴ Diğer iki cephanelik olarak bahsedilen yapılardan birinin Elköse Cephaneliği olabileceği düşünülmektedir.

Cephanelik olarak belirtilen yapıyı, herhangi bir dayanak noktası vermeden, “eski baruthane” olarak isimlendirmiştir.¹⁰⁵

1967 Trabzon İl Analitik Etüdü haritasında, Boztepe’nin Değirmendere yönünde “Eski Barut Deposu” olarak adlandırılan bir alan mevcuttur. Muhtemelen yıkık halde bulunan barut deposunun gösterildiği bu alanın, 1919 yılına ait raporda¹⁰⁶ bahsedilen bölge olduğu düşünülmekte ve deponun Kırmızı Cephanelik olduğuna ihtimal verilmektedir.

3.1.2.5. Kuzgundere Cephaneliği

Kuzgundere Cephaneliği, Trabzon cephanelikleri arasında günümüze ulaşan yegâne örnektir. Bu sebeple yapının kendisi başlı başına bir kaynak teşkil etmektedir. Günümüzde de “Cephanelik” olarak adlandırılan yapı, şehrin güneyindeki Boztepe’nin batı yamacında ve Kuzgundere’ye bakar durumdadır.

Kuzgundere Cephaneliği’ne ait olduğu düşünülen ve en erken bilgilere rastlanılan arşiv belgesi H 1301 (M 1884) tarihli dir.¹⁰⁷ Belgeye göre, cephanecilik olarak kullanılan Trabzon İç Kalesi’nin bitişiğinde birçok ahşap bina inşa edilmiştir. Söz konusu binaların bacalarından çıkan kıvılcımlardan kaynaklanan olası bir yangında şehir büyük bir tehlike ile karşılaşılacaktır. Bu sebeple Trabzon’da uygun bir mevkide cephanecilik inşası gereklidir.

Yazı, Trabzon kumandanlığı dördüncü ordu-yı hümayunundan Anadolu istihkâm ve inşaat komisyonuna iletilmiş ve komisyon tarafından onaylanmıştır. Trabzon, askeri sevkiyat için önemli bir merkez olduğundan burada genel bir cephanecilik inşası gerekli görülmüş ve cephaneciliğin Debbâğhane deresi üzerinde, korunaklı, gizli bir konumda inşa edilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Bu konu üzerine plan çizimleri yapılmış, keşif defteri oluşturulmuştur.¹⁰⁸ İnşaat masrafının 188 bin 254 kuruş olacağı belirlenmiştir. Ancak

¹⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Özel, S., 1988. Millî Mücadelede Trabzon, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

¹⁰⁶ BOA. DH.İ.UM.EK. 113/66, H Zilhicce 1337 (M 7 Eylül 1919).

¹⁰⁷ BOA. İ. DH.. 927/73456, H 10 Zilkade 1301 (M 1 Eylül 1884).

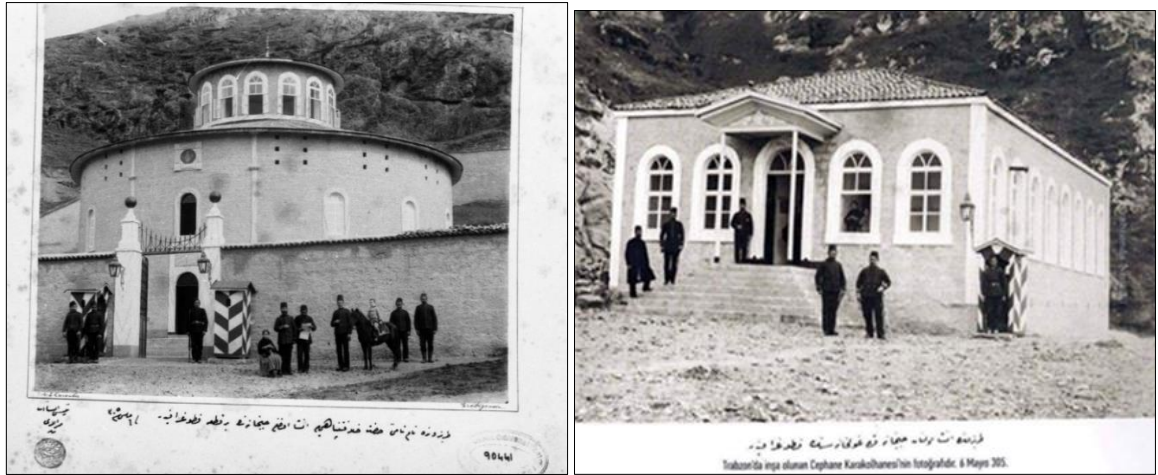
¹⁰⁸ 1884 yılına ait söz konusu arşiv belgesinde, “... münasib bir mahalle mevkiin derece-i ehemmiyetli münasib umumi bir cephanecilik inşası lazım bulunmuş ve tersim kılınan resmi mucibince mezkûr cephanenin yüz seksen sekiz bin ile yüz elli dört gurusla inşası kabul olabileceği anlaşılarak mezkûr resm ile bu babdaki keşif defteri dahi leffen takdim kılınmış ...” ifadeleri geçmektedir. Tersim kılmak, resmini veya çizimini yapmak anlamına gelmektedir. Kuzgundere cephaneciliğine ait çizimlerin yapıldığı, keşif defterinin oluşturulduğu ve bunların belge içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Ancak ne 1884 yılına ait belge tasnifinde ne de başka bir tasnifte cephaneciliğe ait çizimlere ve keşif defterine ulaşılamamıştır. BOA. İ. DH.. 927/73456, H 10 zilkade 1301 (M 1 Eylül 1884).

nizamiye hazinesinin senelik bütçesi olan on milyon kuruş belirli işler için ayrılmış ve geriye yeterli miktar kalmamıştır. Trabzon dördüncü ordu-yı hümayun için ise senelik 200 bin kuruş ayrılmıştır ve bu miktar da sadece orduya bağlı mevcut binaların tamirâtı için yeterlidir. Cephanenin inşasının bir an önce yapılması gerekli görüldüğünden istihkâm ve inşaat dairesi 188 bin 254 kuruşun maliye hazinesi tarafından ek olarak havale edilmesi gerektiğini tezkire aracılığı ile hükümete bildirmiştir. Bunun üzerine cephanelik inşası konusu sadrazam tarafından padişaha sunulmuş ve istenilen ödeme için padişah tarafından izin çıkmıştır.

Yıldız albümünde yapıya ilişkin fotoğrafın altındaki yazıdan binanın Rumi 6 Mayıs 1305 (M 18 Mayıs 1889) tarihinde cephanelik olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Fotoğrafa göre yapının etrafını koruma duvarı çevrelemekte ve sağında bir de karakol binası bulunmaktadır.

Şekil 81. Kuzgundere Cephaneliği ve karakolu (İÜ Ktp., Yıldız Albümü)

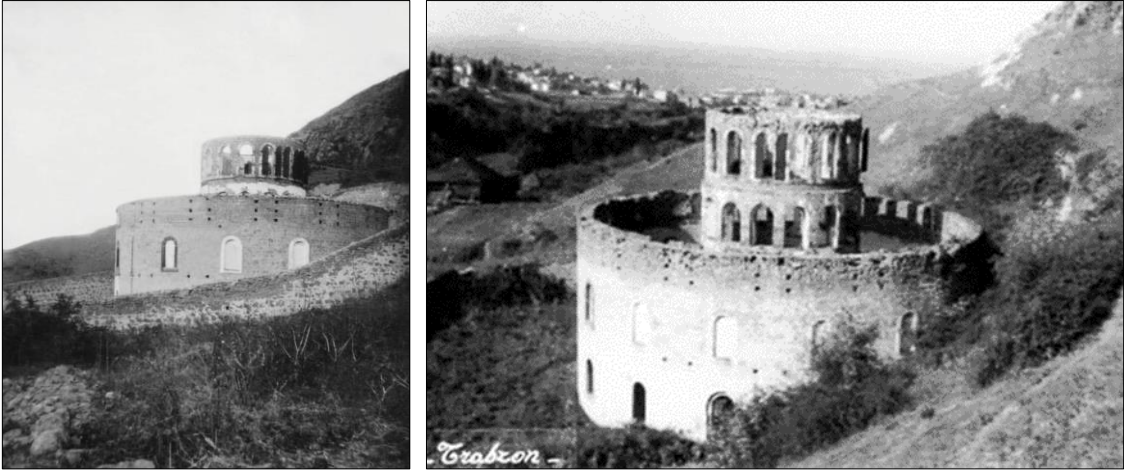

Şekil 82. 1889 yılında Kuzgundere Cephaneliği ve Karakolhanesi (Tuluk Arşivi; URL-11, 2022)

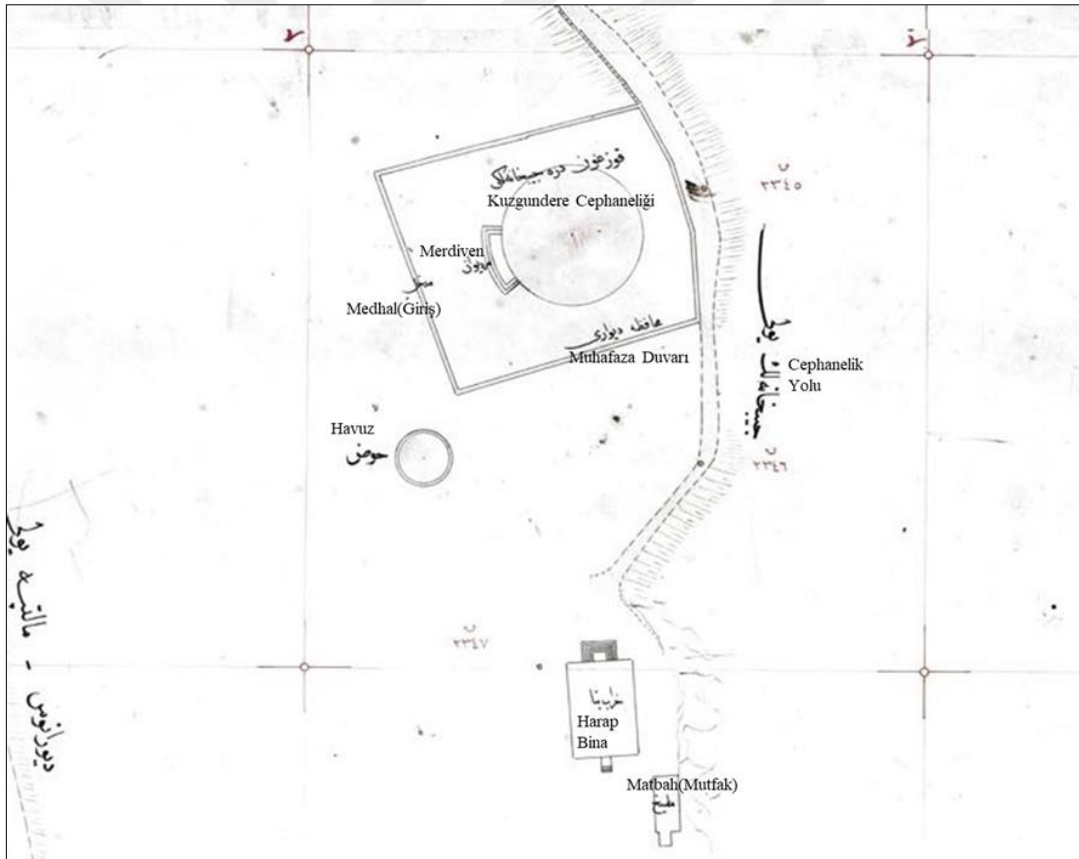
Öte yandan 1896 yılına ait Trabzon Vilayet Salnamesine göre, “...Cihet-i askeriyyeye aid olan barutlarla mühimmat-ı saire-i nâriyenin muhafazası için dahi harici şehirde ve Kuzgundere cihetinde müceddeden bir bab-ı cesim cephane inşa edilmiştir.” (Emiroğlu, 2002). 1896 yılında varlığı belirtilen bu cephaneliğin konum olarak Kuzgundere tarafında olması ve büyük bir cephanene olarak bahsedilmesi bu yapının da Kuzgundere Cephaneliği olabileceğini düşündürmektedir.

Trabzon Kent İçi Kültür Varlıkları Envanterinde (Özen ve diğerleri, 2010) Cephanelik binasının, Trabzon’un Rus işgal yıllarında (1916-1918) silah deposu olarak kullanıldığı ifadesi yer almaktadır. Cephaneliğin 1919 yılında meydana gelen bir patlamada ciddi hasar gördüğü bilinmekte ve patlamaya dair çeşitli rivayetler bulunmaktadır.¹⁰⁹ Koruma Kurulu Arşivi’nde incelenen müze fişi üzerinde belirli bir kaynağa dayanmaksızın “I. Dünya savaşında, binayı içindekilerle birlikte ele geçirmek isteyen bir Rus müfrezesi, doğudaki sırtlar üzerinden gizlice gelse de muhafızlar cephaneyi ateşleyerek çekilmişlerdir. Bu sebeple ahşap döşemeler, çatı yanmış ve duvarların iç yüzeyleri delik deşik olmuştur” ifadesi yer almaktadır. Şentürk’e (1975) göre Trabzon Cephanelik binasındaki patlama 9 Temmuz 1919 yılında gerçekleşmiştir. Patlamada Türk askerleri ölmüş ve cephaneliğin yakın çevresi ağır hasar görmüştür (Şentürk, 1975).

¹⁰⁹ Şahinkaya, (1994) Sabahattin Özel’in “Millî Mücadelede Trabzon” adlı tezinde yer alan “10 Temmuz 1919 yılında Kırmızı Cephanelikte bir patlama oldu.” ifadesini Kuzgundere Cephanelik Binasına atfetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Şahinkaya, F., 1994.Trabzon'da Cephanelik Binası Restorasyonu, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şekil 83. Kuzgundere Cephaneliği'nin patlamadan sonra ve restore edilmeden önceki hali¹¹⁰(URL-12 ve 13, 2022)

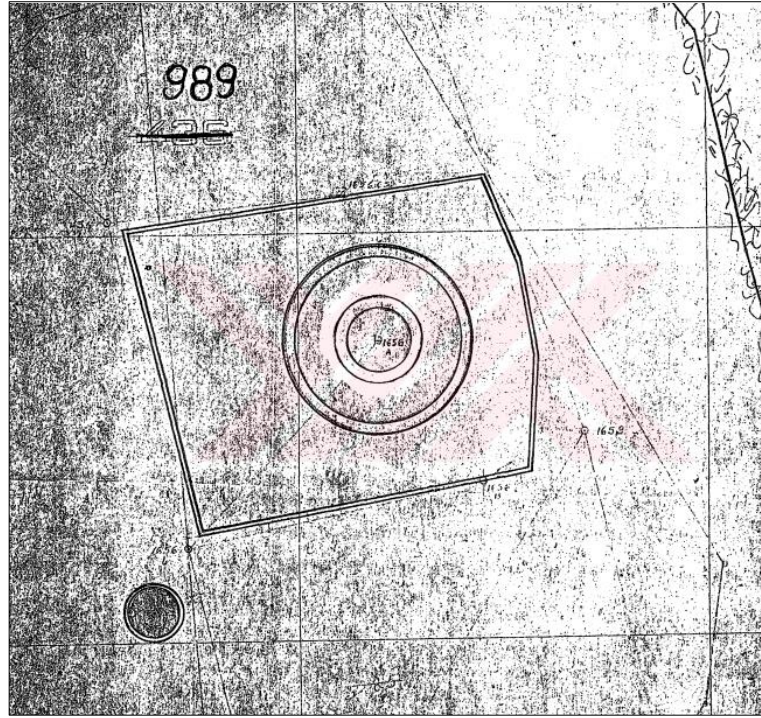

Şekil 84. 1926 Trabzon Haritasında Kuzgundere Cephaneliği Konumu (Tuluk Arşivi, çev.: Yıldız, K.)

¹¹⁰ Fotoğraf tarihleri belli değildir.

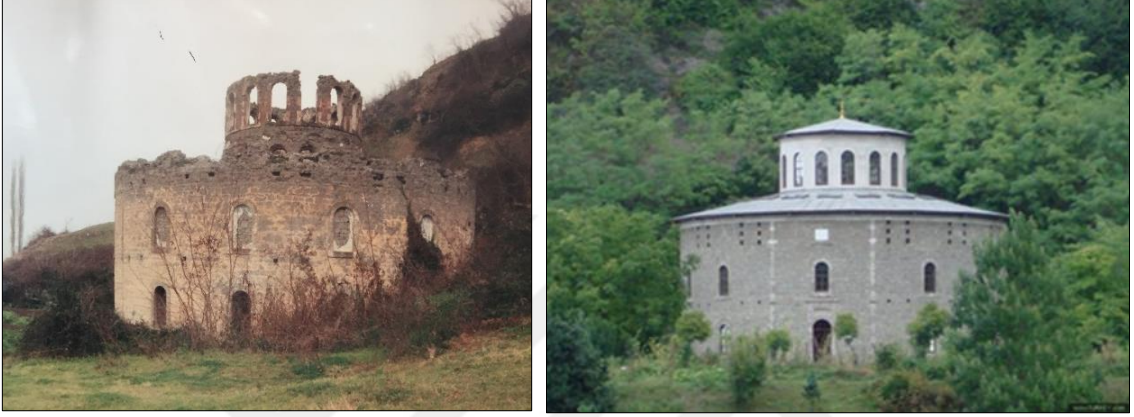
Kuzgundere Cephaneliği'ne dair en önemli kaynaklardan biri de 1926 Trabzon şehir haritasıdır. Haritaya göre, cephaneliğin arka kısmında kalan ve sınırı koruma duvarına bitişik olan bir yol bulunmaktadır. Güney tarafta bir havuz ve harap olarak nitelendirilen karakol binası mevcuttur. Karakolun güneydoğusunda bir de mutfak yer almaktadır.

Trabzon Valiliği Emlak Müdürlüğündeki belgelere göre cephanelik binası 1927 yılında Kasapoğlu kızı Annik ve İstar Veledi Serkis'ten hazineye devredilmiştir. Trabzon Valiliği Tapu Sicil dosyasında, 1951 yılında yapılan çalışmalarda bulunan 1927 tarihli tapu kaydında cephane deposu, kışla, mutfak olarak kaydedilen gayrimenkuller, aynı tarihli bir başka tapu kaydındaki tarla olarak görünen gayrimenkul ile bitişiktir. Maliye hazinesi üzerinde bulunan bu iki gayrimenkulün defterdarlıkça yapılan isteğe dayanılarak birleştirilmesine karar verilmiştir. Buna göre, yapılan incelemede birleştirme kararı uygun görülmüş ve 1955 yılında kadastro tamamlanmıştır. İlk tapu yazışmalarında 11.020 m² olan alan birleştirildikten sonra 35.156 m² olmuştur. Cephanelik 1951, 1954, 1956 yıllarında bir şahsa kiraya verilmiş ancak 1956 yılına ait sözleşmeler Millî Savunma Bakanlığı'na tahsisli olduğu için kira kararından vazgeçilmiştir. Yapı, 1965 yılında Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğüne devredilmiştir (Şahinkaya,1994).

Şekil 85. Kuzgundere Cephaneliği'ne ait 1955 yılı tapu kadastro planı (Şahinkaya, 1994)

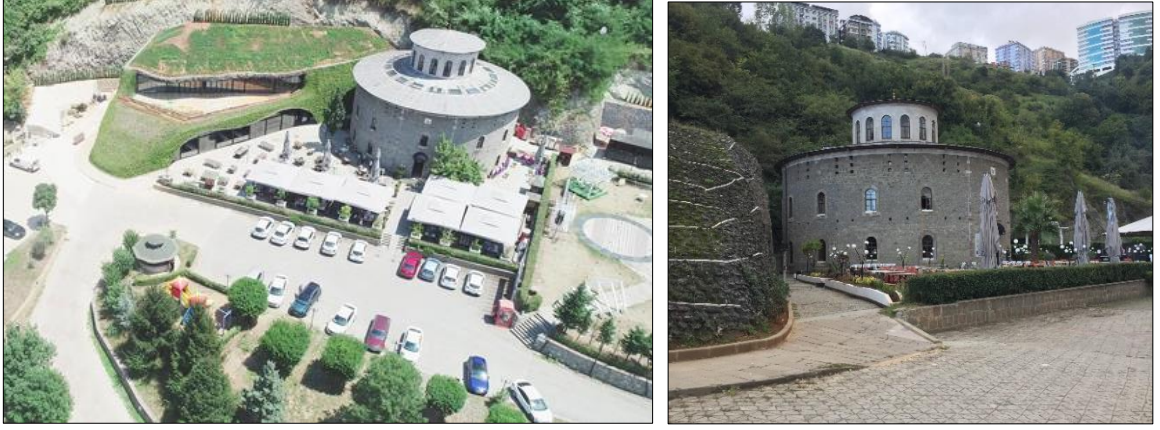
Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulundaki rapora göre, cephaneliğın ilk tescil tarihi 14.12.1974'tür. Yapının 04.09.1985 tarihli, 1426 sayılı kararı ve 434 envanter numarası ile de Anıtsal Yapılar Listesinde tescil kaydı bulunmaktadır (URL-14, 2021). Yapının kuzey tarafındaki bir evde yaşıyan çiftin 1994 yılında cephaneliğe bekçilik ettiğiy belirtilmiştir (Şahinkaya,1994).

Şekil 86. Kuzgundere Cephaneliğiy restorasyondan önceki ve sonraki hali (TKVKBK ve URL-15, 2022)

1979 yılına ait müze fişiy üzerinde “birkaç kez muhtelif tarihlerde onarılmış” ifadesiy yer almaktadır. Hazineye kayıtlı cephanelik, özel mülkiyete kiralanmış ve restorasyonuna başlanmıştır. Trabzon Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu Arşivi'nde yer alan bilgiye göre, restorasyon çalışmalarının durduğuy 2008 yılında yapının bodrum katında kimliğı belirlenemeyen kişiy veya kişiler tarafından yangın çıkartılmıştır. 2010 yılında boş bulunan bina, 2013 yılından sonra tadilat görmüştür.

Cephanelik binası ve yakın çevresi, Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 26.03.2016 tarihli ve 2626 sayılı kararı ile genişletilerek yeniden belirlenmiştir. 23.09.2016 tarihinden önceki nazım imar planında park alanı olarak düzenlenen parsel alanı, söz konusu tarihten itibaren TKVKBK'nin de onayını alarak rekreasyon alanına dönüştürülmüştür. Cephanelik binasının yanına bir de restoran binası inşay edilmesine karar verilmiş ancak bazı itirazlar nedeniyle inşay çalışmaları bir süre durdurulsa da TKVKBK'nin 21.02.2018 tarih ve 4030 sayılı kararı ile konu yeniden görüşülmüş ve inşaatın devam etmesi yönünde karar alınmıştır (URL-14, 2021). Çevresinde, çok amaçlı salon ve restoran bulunan Kuzgundere Cephaneliğiy günümüzde otel hizmetini sürdürmektedir.

Şekil 87. Kuzgundere Cephaneliği günümüzdeki hali (URL-16, 2022 ve Yıldız K. Arşivi, 2021)

3.1.2.5.1. Yapının Sorunları

3.1.2.5.1.1. İsimlendirme Sorunu

Kuzgundere Cephaneliği'nin isimlendirilmesine dair farklı görüşler bulunmaktadır. Yapı literatürde, yapım tarihi ile de ilişkilendirilerek İrene Kulesi, Fatih Kulesi veya Kalesi, Cephane Kalesi ve Cephanelik-tabya gibi farklı isimlerle anılmıştır.

Janssens'in (1969) "Trebizonde en Colchide" adlı kitabını kaleme aldığı yıllarda Cephanelik'in, "Fatih Kalesi" veya "Fatih Kulesi", yaygın olarak ise "cephanelik kalesi" veya "mühimmat deposu kulesi" olarak anıldığı anlaşılmaktadır. Yaygın düşünceye göre, Fatih Sultan Mehmet yapıyı gözetleme kulesi olarak kullanmıştır (Janssens, 1969).

Şentürk (1975) "Trebizond" adlı kitabında Cephaneliğin İmparator İrene Comnenus (1340-41) döneminde, imparatorluğun aristokrasisi için saray olarak inşa edildiğini dile getirmekte ve yapıyı "İrene Kulesi" ismiyle tanıtmaktadır. Şentürk'e göre Fatih Sultan Mehmet'in şehri 1461 yılında fethetmesiyle birlikte kuleye "Fatih Kulesi" adı verilmiştir. Yapı aynı zamanda "Cephanelik" olarak da bilinmektedir.

Horuluoğlu (1978) herhangi bir kaynağa atıf yapmaksızın "İrene kulesi" olarak bahsettiği Cephanelik binasına Fatih'in fetihden sonra kendi ismini verdiğini ifade etmektedir.

Anthony Bryer ve David Winfield'e (1985) göre T. Succi da Verica "Trebisonda Porta D'oriente" adlı kitabında yapıyı "Eirene'nin Kulesi" olarak tanımlamıştır. Bryer ve Winfield'in kendileri ise yapıdan "Cephane Kalesi" olarak bahsetmişlerdir.

Ülkü (2011), "Karadeniz Bölgesi Tabyaları" adlı makalesinde Kuzgundere Cephaneliği'nin ilk yaptırıldığında cephanelik- karakol olarak kullanıldığından, daha sonra ise cephanelik-tabyaya ve karakola dönüştürüldüğünden bahsetmektedir.

Arşiv belgelerinde ve 1926 şehir haritasında yapının cephanelik olarak inşa edildiği ve Kuzgundere Cephaneliği olarak anıldığı açık olmakla birlikte, literatürde yapıya atfedilen ve isimlendirme konusunda da referans sağlayan gözetleme kulesi, kale, tabya, saray gibi farklı işlevlerin gerçeği yansıtmadığı açıktır. Nitekim Karagöl'e (2015) göre gözetleme kuleleri, genel olarak yüksek tepeler ya da adalar gibi rahat gözlem yapılan yerlere inşa edilmektedir. Asıl olarak tehlikeyi haber alıp merkeze bildirmek için kullanılan gözetleme kuleleri, askerlerin barınmasını sağlayacak büyüklükte mekânlara sahip değildir (Karagöl, 2015). Kuzgundere Cephaneliği'nin tüm cephelerinin görüş açısı her noktayı gözlemleyecek konumda değildir.

Kaleler de konumları itibarıyla stratejik yerlere inşa edilmiştir. Cephaneliğe kale isminin verilebilmesi için kale veya burç yapılarının en üst seviyesinde bulunan dendan ve siper adı verilen aralıklı dışların varlığı veya ok atmaya uygun dışarıda dar, içeride geniş açıklık gösteren ok mazgalı yuvaları gibi öğelerin varlığına dair herhangi bir iz veya kale mimarisine uygun veriler bulunmamaktadır.

Saraylar, kralların oturmaları için ayrılmış büyük konak veya kamu işlerinin yürütüldüğü büyük bina anlamına gelir (Hasol, 2012). Orta Çağ Bizans saraylarının genel olarak bir avlu etrafında düzenlenen bir grup yapıdan ve bir kiliseden oluştuğu kabul edilmektedir. Çoğunlukla üst katlara sahiptirler. Zemin katta kamusal alanlar oluşturulurken yaşam alanları üst kata ayrılmıştır. Sarayı korumaya yönelik penceresiz ve sağlam zemin katlar, üst katta galeri de denilen hava ve doğal ışığın girmesine izin veren açık veya yarı açık mekânlar bulunabilir. 12. yüzyıl sonrası sarayların konumu değişmiş, şehir içinden ziyade şehir dışında da konumlanmaya başlamışlardır. Geç Bizans Dönemi'nde emniyet kaygısıyla da içe dönük tasarlanmış saraylar inşa edilmiştir (Ramirez Restrepo, 2018). Zemin katların sağır cepheler, üst katlarda havalandırma ve ışığın girebilmesini sağlayan mekânlar, içe dönük bir tasarım ve şehir dışı konum gibi özellikler Kuzgundere Cephaneliği ile Bizans saraylarını bezer kılan yönlerdir. Ancak Kuzgundere Cephaneliği'nin cephanelik

binası özelliklerini taşıyor olması ve arşiv belgelerinde yer alan bilgiler onu cephaneye depolayan yapıdan başka bir yapıya atfedilmesini mümkün kılmamaktadır.

Yerleşim yerlerinden uzakta önemli stratejik tepeler üzerine kurulan tabyalar ise kısmen toprağa gömülü şekilde inşa edilmiştir. Cephaneliğin tabya ile ilişkilendirilmesi için ne tabya mimarisinin diğer öğelerine rastlanılmakta ne de yapı toprağa gömülü durumda bulunmaktadır. Yapının mevcut konumunda da doğru bir tahkimat sağlanamayacağı için tabya nitelemesinin doğru bir tanımlama olmadığı açıktır.

3.1.2.5.1.2. Tarihlendirme Sorunu

Literatürde Kuzgundere Cephaneliği'nin yapım tarihine ilişkin oldukça farklı görüşler bulunmaktadır. Şentürk, (1975) "Trebizond" adlı kitabında herhangi bir kaynağa dayandırmaksızın cephanelik binasının İmparator İrene Comnenus (1340-41) döneminde saray olarak inşa edildiğini dile getirmektedir.

Horuluoğlu, (1978) cephaneliğin yapım yılına dair iki rivayetten bahsetmektedir. İlk rivayete göre yapı, Fatih tarafından gözetleme kulesi olarak yaptırılmıştır. Başka bir rivayete göre ise Rumlar tarafından inşa ettirilmiştir. Horuluoğlu, yapının bulunduğu konumu dikkate alarak görüş açısı yok denecek kadar az olması nedeniyle ilk hipotezi tutarsız bulmakta ve yapının 1340-1341 yılları arasında İrene tarafından yaptırıldığı sonucuna varmaktadır.

T. Succi da Verica yapıyı IV. John'un eşi olduğu varsayılan Eirene'nin Kulesi olarak tanımlamış ve 1445 yılına tarihlendirmiştir. Bryer ve Winfield'e (1985) göre IV. John'un eşinin adı Eirene değildir ve cephaneliğin II. Abdülhamit'ten başkasına atfedilmesi için geçerli bir neden bulunmamaktadır.

Karpuz'a göre (1990), "Yıldız Albümü'ndeki resmin altında yapının 1305 yılında yaptırıldığı yazmakta ve kapısı üzerinde yer alan II. Abdülhamit tuğrasındaki 1887 tarihi yapının 1305 yılında inşa edildiğini doğrulamaktadır." Ancak Albümdeki resimlerde yapının 1305 yılında inşa edildiğine ilişkin kesin bir ifade bulunmamaktadır. Fotoğrafın altında okunan Rumi 6 Mayıs 1305 (M 18 Mayıs 1889) tarihi fotoğrafın çekildiği tarih olmalıdır.

Şahinkaya'ya (1994) göre yapının batı cephesindeki çatı hizası altında II. Abdülhamit'in tuğra plağının sol kösesinde H 1302 (M 1887) tarihi yazılıdır. Burada da rakamsal bir hata yapıldığı anlaşılmaktadır. II. Abdülhamit tuğrasında tam olarak H 1303 (M 1885-1886) tarihi okunmaktadır.

Şenyurt (2015) ise “Osmanlı Mimarisinin Temel İlkeleri” adlı kitabında, 18. ve 19. yüzyıl Osmanlı mimarlığında işlevsel dönüşüm üzerine kurgulanan mimariye dair verdiği dönüştürülmüş yapı örnekleri arasında, Kuzgundere Cephaneliği’ne de yer vermiştir. Şenyurt’a göre cephanelik bir başka yapıdan dönüştürülmüş izlenimi vermektedir. Bu durumda yazarın işlevsel dönüşüm üzerine bahsettiği noktalara değinmekte fayda vardır.

Yazara göre “Osmanlı mimarlık dünyası ‘kadim’ olarak kabul edilen kurallara uygun kararlar vermeyi imparatorluğun son dönemlerine kadar sürdürmüştür. Bu sebeple gerek tasarım yaklaşımları gerekse mimari ifade biçimleri eski olandan tamamen vazgeçilmeden, yeni gelen veya Batılı yaklaşımlardan ise bünyeye uygun olanların seçilip bir alışma sürecine tabi tutularak, uzun vadede önceden var olanlara ‘gelen-ek’ler biçiminde eklenmiş ve içselleştirmiştir. Kadim olan dikdörtgen geometrisine yüklenen, işlevsel ve yararlı niteliklidir. İşlevsel dönüşüm, kimi zaman tasarımı dönüştürmekte, kimi zaman da olduğu gibi bırakmaktadır. Dönüşüm, geleneksel koda indirilmiş plan üzerinden yapılmaktadır. Dönüşümün niteliği ve niceliği ise daha sonradan zamanın ihtiyacına göre belirlenmektedir. Bazı yapılar için sadece o yapının işlevine bağlı özgün bir plan tipolojisine gerek duyulmayabilir ve benzer plan sistemleri çok işlevli kullanıma sahip olabilir ve bu bağlamda yapılar dönüştürülebilir. Yeni bir işlev için bir yapının dönüştürülerek kullanılmasının sebepleri arasında tasarım alışkanlığının yanı sıra inşa kolaylığı sağlanarak olası masraftan kaçınılma amacı bulunmaktadır.” (Şenyurt, 2017).

Şenyurt’un Kuzgundere Cephanelik Binası hakkındaki “dönüştürülmüş bir yapıya benzemektedir” ifadesinin dayanak noktalarından birisinin, yapının 19. yüzyılda inşa edilmiş olmasına rağmen inşa için kadim olana zıt düşmeyecek dikdörtgen bir plan yerine dairesel bir planın seçilmesinden kaynaklı olabileceği anlaşılmaktadır. Bir diğer dayanak noktasının ise Osmanlının son dönemlerinde yeniden bir yapı inşası yerine mevcut bir yapının işlevinin değiştirilmesi ve buna bağlı olarak yapının plan üzerinden dönüştürülmesinin inşa kolaylığı sağlamasından kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır.¹¹¹ Dört duvar kavramı, inşa ve tasarım kolaylığı, işlevsel dönüşüm gibi tanımlamalar üzerinden yapılan böyle bir değerlendirmeye karşın, eldeki arşiv belgeleri ve yapıya ait Yıldız

¹¹¹ Mecidiye kışlası (Taşkışla), hastane olarak tasarlanmış ve inşa aşamasında kışlaya dönüştürülmüştür. Daha sonra da eğitim binasına dönüştürülen orta avlulu bu yapı toplamda iki kez dönüştürülmüştür. 19. yüzyıla ait orta avlulu darülfünun binası da geleneksel plan düzenine sahip yapılar gibi sık sık dönüşüme uğramıştır. Erzurum askerî rüştiyesi için de yeni bir bina yapılmamış askerî kışla binası kullanılmıştır. Osmanlının sonuna kadar, çoğu avlulu yapı dönüştürülerek kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Şenyurt, O., 2015. Osmanlı Mimarisinin Temel İlkeleri, Doğu Kitapevi, İstanbul, 83-84 s.

Albümü’ndeki fotoğraflar dikkate alındığında Kuzgundere Cephaneliği’nin dönüştürülmüş bir yapı olmasından çok, bu amaçla inşa edilmiş özgün bir yapı olduğu izlenimini verdiği düşünülmektedir.¹¹²

Yapının inşa tarihi konusunda fikir verebilecek en önemli kaynaklardan biri, Kuzgundere Cephaneliği’ne ait olduğu düşünülen arşiv belgesidir.¹¹³ Belgeye göre Trabzon’da İç Kale’de bulunan cephanelikler yakın çevresindeki evlerin bacalarından çıkan kıvılcımdan dolayı olası bir yangın tehlikesine açık durumda olduğundan uygun bir mevkide genel bir cephane inşası gereklidir. Bu sebeple Trabzon kumandanlığı dördüncü ordu-yı hümayun tarafından Anadolu istihkâm ve inşaat komisyonuna yazı yazılmıştır. Komisyon da bu durumu tasdiklemiştir. Buna göre, H 20 Şevval 1301 (M 13 Ağustos 1884) tarihinde Debbaghane Deresi üzerinde korunaklı, gizli bir konumda bir cephane binası inşa edilmesinin uygun olacağı konusunda karar kılınmıştır. Cephanelik için plan çizimleri yapılmış, keşif defteri oluşturulmuş ve 188 bin 254 kuruş masraf belirlenmiştir. Trabzon dördüncü ordu-yı hümayun için senelik ayrılan 200 bin kuruşluk bütçe sadece mevcut binaların tamirâtı için yeterli olduğundan yeni cephaneliğin bir an önce inşa edilmesi için para havalesi istihkâm ve inşaat tesisi tarafından hükümete bildirilmiştir. Durum, H 4 Zilkade 1301 (M 26 Ağustos 1884) tarihinde sadrazam tarafından padişaha sunulmuş, H 10 zilkade 1301 (M 1 Eylül 1884) tarihinde de padişah tarafından onaylanmıştır. Söz konusu arşiv belgesinden anlaşıldığı kadarıyla cephanelik inşasına 1884-1886 yılları arasında başlanmıştır. Kuzgundere Cephanelik binası Debbaghane/Tabakhane Deresi’nin üst tarafında, Boztepe’nin batı eteğinde, sırtını yamaca yaslamış durumda, korunaklı ve yerleşimin çok fazla olmadığı bir mevkide bulunmaktadır. Şehir merkezinin dışında böyle korunaklı bir konumda bulunması ve etrafında evler olmadığı için yangın çıkma riskinin daha az olması gibi sebeplerden dolayı belgede bahsi geçen Trabzon için inşa edilen genel bir cephaneliğin Kuzgundere Cephaneliği olabileceği düşünülmektedir.

Ayrıca 1888, 1892, 1894 ve 1896 yıllarına ait Trabzon vilayet salnameleri de iki cephane hakkında bilgi vermektedir. Söz konusu cephaneliklerden biri Boztepe, diğeri ise Kuzgundere tarafındadır.

1888 yılı Trabzon Vilayet Salnamesine göre, “Memur-u mahsus marifetiler erbab-ı ihtiyaca satılmak üzere tophane-i amireden Trabzon’a celb edilmekte olan mirî barutu senevî

¹¹² Cephanelik yapılarında dairesel planlı bir biçimleniş Erzincan Kurutilek’teki silah ambarında ve Çanakkale Kale-i Sultaniye’deki cephanelikte de görülmektedir

¹¹³ BOA. İ. DH.. 927/73456, H 10 zilkade 1301 (M 1 Eylül 1884).

epeyce dolgun bir yekûn teşkil etmekte olup bu kadar külli barutun derun-i şehirde muhafazası ise kezalik mahzur ve muhataradan salim olamayacağından zikrolunan barutun hıfzına mahsus olmak üzere üç dört sene mukaddem Değirmendere'sinde Boztepe'sinde bir mahalli müsaitte bir cephanе tesis edilmiştir. Cihet-i askeriye'ye aid olan barutlarla mühimmat-ı saire-i nâriyenin muhafazası için dahi harici şehirde müceddeden bir bab-ı cesim cephanе inşasına başlanılmış ise de henüz ikmal olunamamıştır.” 1892 ve 1894 yılı Trabzon Vilayet Salnamesine göre “...Cephanе Cihet-i askeriye'ye aid olan barutlarla mühimmat-ı saire-i nâriyenin muhafazası için dahi harici şehirde müceddeden bir bab-ı cesim cephanе inşa edilmiştir.” 1896 yılı Trabzon Vilayet Salnamesine göre ise “...Cephanе Cihet-i askeriye'ye aid olan barutlarla mühimmat-ı saire-i nâriyenin muhafazası için dahi harici şehirde ve Kuzgundere cihetinde müceddeden bir bab-ı cesim cephanе inşa edilmiştir.” (Emiroğlu, 2002).

1888 yılı salnamesindeki bilgiye göre, Boztepe’de yaklaşık 1884-85 yıllarında inşa edilen bir cephanelik¹¹⁴ dışında, askeriye'ye ait mühimmatın muhafazası için şehir dışında da büyük bir cephanе inşasına başlanmış, fakat henüz tamamlanmamıştır. 1892 yılına ait salnamede yer alan bilgiye göre ise, şehir dışındaki sözü geçen cephanе inşa edilmiştir. 1896 yılı salnamesinde, daha önceki salnamede geçen “şehir dışında büyük cephanе inşası” cümlesine “Kuzgundere ciheti” kelimeleri de eklenmiştir. Dolayısıyla Trabzon Vilayet Salnamelerinden anlaşıldığı kadarıyla şehir dışında, Kuzgundere tarafında yaklaşık 1888 yılında inşası tam olarak tamamlanmayan büyük bir cephanelik bulunmaktadır. Salnamede bahsedilen söz konusu cephaneliğin Kuzgundere Cephaneliği olabileceği düşünülmektedir.

Yapının Yıldız Albümü’ndeki Rumi 6 Mayıs 1305 (M 18 Temmuz 1889) tarihli fotoğraflarından, batı cephesindeki giriş kapısının hemen üzerinde bir kitabesinin bulunduğu görülmektedir. Kitabe günümüze ulaşmadığı gibi cephaneliğin patlama sonrasında çekilmiş fotoğraflarında da yerinde bulunmamaktadır.¹¹⁵ Söz konusu fotoğrafta, kapı üzerindeki kitabeyle aynı aksta, çatı hizası altında bir tuğra plağı yer almaktadır. Şahinkaya’nın 1994 yılındaki çalışmalarında ve yapının mevcut halinde daha net olarak görülen tuğra plağında, sağ tarafta “El gazi” mahlası ile ortada “Abdülhamid Han bin Abdülmecid El-muzaffer

¹¹⁴ Söz konusu bilgi Boztepe’de inşa edilen cephanelikler bölümünde tartışılmıştır.

¹¹⁵ Horuluoğlu (1978) ve Şahinkaya (1994) da incelemelerinde de kapı üzerinde kitabe yeri olmasına rağmen kitabe bulunmadığını ifade etmişlerdir. Orijinal kitabenin nerede olduğu konusunda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Horuluoğlu, Ş., 1978. Trabzon ve Çevresinin Tarihi Eserleri, Ankara.

daima” tuğrası bulunmaktadır.¹¹⁶ Tuğranın alt tarafında ise 1303 tarihi okunmaktadır.¹¹⁷ H 1303 (M 1885-1886) yılına ait bu tuğranın II. Abdülhamit döneminde yerleştirildiği anlaşılmaktadır.

El Gazi Abdülhamid han bin Abdülmecid el-muzaffer daima,1303

Şekil 88. Abdülhamit Tuğrası (Şahinkaya,1994)

Tuğra, Osmanlı padişahlarının Türk hükümdarlarını temsilen kullandığı yazılı işaretlerdir (Derman, 2012). Kırıkcı’ya (2012) göre yapı hangi padişah döneminde inşa edildiyse o padişahın tuğrası kitabe üzerine yerleştirilmektedir. Derman’a göre ise tuğralar tamir edilen yapıların cephesine de eklenmektedir. Nitekim Sultan Abdülmecit, Ayasofya Camii’ni 1849 yılında tamir ettirdikten sonra camide bir hatırasını görmek maksadı ile tuğrasını eklettirmiştir (Derman, 2012; Kırıkcı, 2012).¹¹⁸ Tuğralarda yazılan tarihin yapının

¹¹⁶ Oğuzlarla birlikte kullanılmaya başlayan, Osmanlı padişahlarının imzası ve devlet simgesi olan tuğralara her bir Osmanlı padişahı döneminde farklılıklar getirilmiştir. 15. yüzyıldan önce Osmanlıda İmparatorluk genelinde inşa edilen devlet yapılarında sadece kitabe bulunmaktadır. 15. yüzyıldan itibaren yapıyı ve yaptıranı anlatan kitabelere tuğra da ilave edilmeye başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kırıkcı, E., 2012. 19. yüzyıl İstanbul’unda Osmanlı devlet simgelerinin mimaride kullanımı, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Padişah tuğralarının celi boyları özellikle II. Mahmud’dan itibaren kitabeye bağlı olmaksızın ayrı olarak taşa işlenmiş şekilde İstanbul’da görülmeye başlamıştır. Tuğralar, kitabelerdeki gibi kabartma olan yazı kısmı varak altınla kaplanıp zemini koyu renge (siyah, ördekbaşı yeşil, koyu mavi, vişneçürüğü) boyanmıştır Kuzgundere Cephaneliği’nin giriş cephesindeki tuğra da kitabeden bağımsız olarak eklenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Derman, M, U., 2012. “Tuğra”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 41,336-339.

¹¹⁷ Özsaray’a (2019) göre, Osmanlıca belgelerdeki tarih bilgisinde ay yazılı ise tarih türünü tespit etmede bir problem oluşmamaktadır. Ancak ay belirtilmeden sadece yılı yazılan tarihlerle karşılaşıldığında o tarihin Hicrî mi Rûmî mi olduğu konusu şüphelidir. Mimari eserlerin kitabelerinde bulunan inşa ve tamir tarihleri ise çoğunlukla Hicrî’dir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Özsaray, M., 2019. Osmanlı Belgelerinde Kullanılan Tarih Türleri, Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi, 1:28-41. Bu sebeple tuğrada yazılan 1303 tarihi hicri olarak kabul edilmiştir.

¹¹⁸ Osmanlının figürlü tasvirlerle rağbet etmediği ilk dönemlerde devlet arması olarak sultanın tuğrası kullanılmıştır. Ancak orduda, özellikle Yeniçeri ortalarında armalı flamaların yer aldığı ve her biri bir başka ortayı ifade etmek üzere kılıç, hilâl, fil ve ejder gibi figürlerin kullanıldığı bilinmektedir. Daha geç

ilk inşa tarihi olup olmadığı konusu net olmasa da söz konusu fotoğraflara göre, yapının 1885-1886 yıllarında inşa edilip 1889 yılında kullanılıyor olması nedeniyle, cephaneliğin cephesinde bulunan tuğranın inşa tarihini gösterdiği düşünülmektedir.

Şekil 89. Kuzgundere Cephanelik Binası cephesinde bulunan tuğranın günümüzdeki fotoğrafı (Yıldız, K. Arşivi, 2021)

Sözü edilen tüm bilgilerden yola çıkarak Kuzgundere Cephaneliği'nin başka bir yapıdan dönüştürülmüş olmasına dair ikna edici kanıtlar bulunmamaktadır. Yapı, Osmanlı döneminde inşa edilen diğer cephanelikler ile karşılaştırıldığında çoğu mimari özelliği ve konumu ile cephanelik tanımlamasını karşılamaktadır. Aynı zamanda inşa edildiği dönem olan 19. yüzyıl Osmanlı mimari üslubunu da yansıtmaktadır. Bu durumda yapının II.

devirlerde ortaya çıkan devlet arması, Batılı bir anlayışla düzenlenmiş çok unsurlu ve simetrik bir kompozisyona sahiptir. Sultan 2. Abdülhamit döneminde devlet simgesi olarak kullanılan armalar, inşa ve tamir edilen hemen hemen tüm yapıların cephelerinde bulunmaktadır. Armalara ait “sadece inşa edildiğinde değil tamir edildiğinde de yapılara eklenebilmesi” bilgisi söz konusu tuğra için de geçerli olabileceği düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mülâyim, S., 1991. “Arma”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul. Can, S., 2012. XVI. Orta çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Sivas, cilt.1, ss.173-179.

Abdülhamit döneminde, 1885-86 yıllarında inşasına başlandığı ve 1889 yılında kullanılıyor olduğu söylenebilir.

3.1.2.5.2. Konumu

Kuzgundere Cephaneliği, Trabzon Kalesi'nin güneydoğusunda, Boztepe'nin batı yamacındaki kısmen düzlük olan bir alana inşa edilmiştir. Cephanelik şehir merkezinden, yoğun yerleşimden ve diğer askerî yapılardan uzakta, batısında kalan Tabakhane (Debbağhane) vadisine ve Kuzgundere'ye bakar durumda konumlanmıştır.

Şekil 90. Kuzgundere Cephaneliği konumu (Tuluk Arşivi)

Konut yerleşiminin olmadığı, gizli ve korunaklı bir konumun cephanelik işlevi için özellikle seçildiği düşünülmektedir. Cephanelikler; depoladığı patlayıcı maddelerden ötürü çevresinden yapıya ulaşabilecek herhangi bir yangından korunmak ve düşmana karşı hedef teşkil ederek oluşabilecek patlama ihtimalini en aza indirmek için güvenli bir mevkide

bulunmalıdır. Böylece olası bir tehlikede çevreye vereceği zarar da en aza indirilebilmektedir. Cephaneliklerin gizli ve korunaklı bir mevkide inşa edilmesi¹¹⁹ ya da patlama ihtimali yüksek olan mühimmatın güvenli ve şehir dışında başka bir cephaneliğe taşınması konusu arşiv belgelerinde de dile getirilmiştir.¹²⁰ Öyle ki konumu bakımından güven teşkil eden bir yerde inşa edilen cephanelik örneği de bulunmaktadır. Der Saadet'te 19. yüzyılda inşa edilen cephanelik örneklerinden biri olan Küçükalyı'daki cephanelik, çevre yollardan görülmeyen bir sırtın arkasında, korunaklı bir mevkide bulunmaktadır.

Şekil 91. Kuzgundere Cephaneliği konumu (URL-17, 2022)

¹¹⁹ BOA. İ.DH.. 927/73456.

¹²⁰ Güzelhisar Askerî Dairesi altındaki askerî mağazalarda bulunan mühimmatın patlama ihtimalinden dolayı şehir içinden, şehirden uzak bir cephaneliğe taşınması, 1909 yılında söz konusu olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız: BOA. DH.MKT. 2850/43. Denize karşı hedef teşkil eden Trabzon Cephaneliği'ndeki mühimmatın bir kısmının satılması, ihtiyaç olan bir kısmının ise emin ve uzak bir mevkie gönderilmesi kabul edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: BOA. İ.MVL. 490/22205.

3.1.2.5.3. Mimari Yapısı

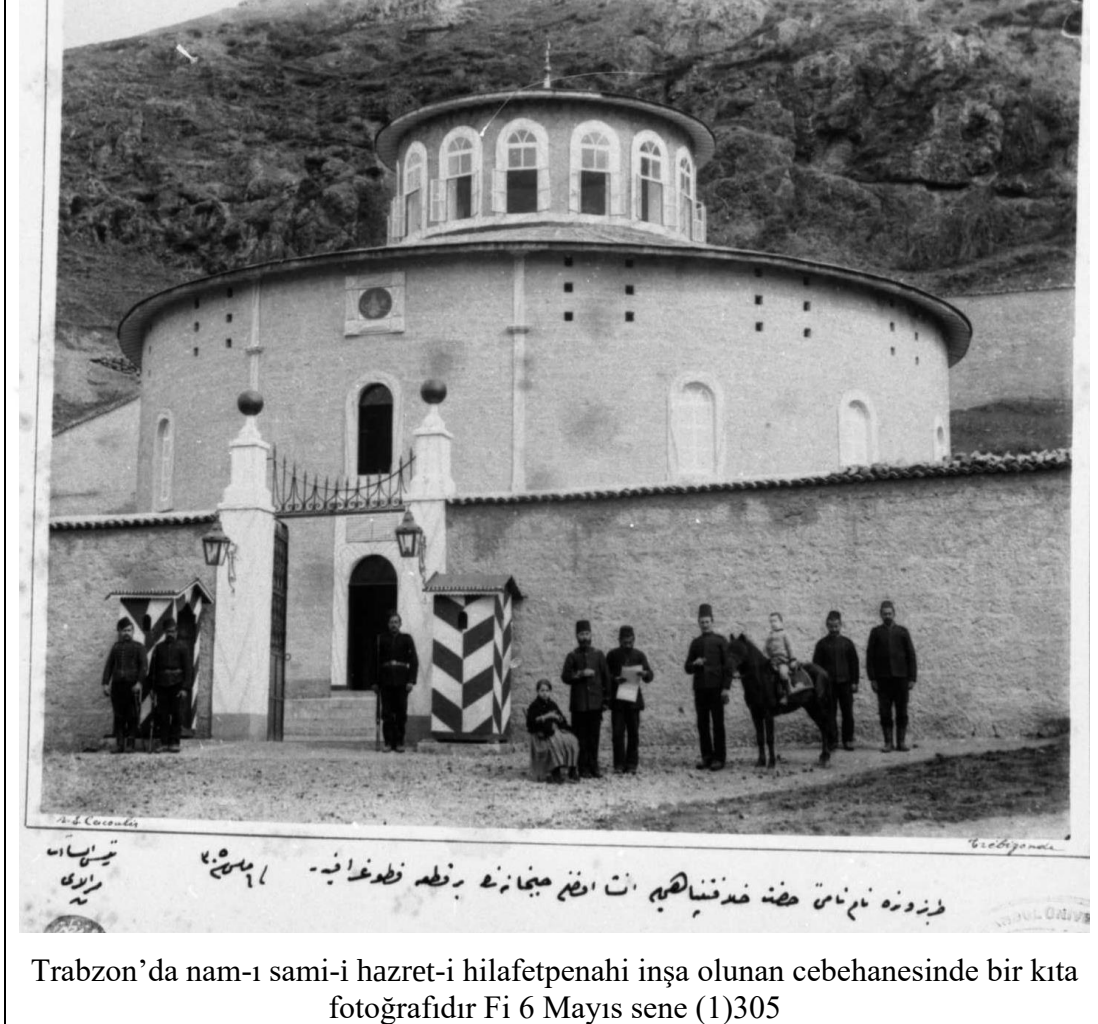
Aynı merkezli iç içe geçmiş iki dairesel bölümden oluşan Kuzgundere Cephaneliği'nin iç bölümü dış bölümden daha yüksektedir ve her ikisi de konik biçimli çatı örtüsüne sahiptir. Cephaneliğin etrafı ise üzeri kiremit ile örtülü bir koruma duvarı ile çevrilmiştir. Koruma duvarından cephaneliğin bulunduğu alana geçiş, iki tarafında baba bulunan bir kapı ile sağlanmaktadır. Bu kapının sağ ve solunda birer nöbetçi kulübesi bulunmaktadır.

Şekil 92. 19. Yüzyılda Kuzgundere Cephaneliği (İÜ Ktp.Yıldız Albümü)

Cephanelik ana binasına giriş batı cephesinden, merdivenle sağlanmaktadır. Yuvarlak kemer ve söveye sahip giriş kapısının üstünde bir kitabe ve kitabenin üstünde de yuvarlak kemerli ve söveli bir pencere bulunmaktadır. Saçak seviyesinde, kitabe ile aynı aksta dörtgen bir çerçeve içerisinde Osmanlı tuğrası yerleştirilmiştir. Kapı üzerindeki pencere hariç dış duvardaki diğer pencereler kör pencere olarak düzenlenmiştir. Yuvarlak kemer formulu içi dolu ve etrafı söveli bu kör pencerelerin yüzeylerine doğrama çizilerek pencere izlenimi

verildiği anlaşılmaktadır. Şahinkaya'ya (1994) göre söz konusu “sahte pencere” içleri doldurularak üzerine mavi, beyaz boya ile cam ve çerçeve çizilmiştir. (Şahinkaya,1994).

Trabzon'da nam-ı sami-i hazret-i hilafetpenahi inşa olunan cebahanesinde bir kıta fotoğrafıdır Fi 6 Mayıs sene (1)305

Şekil 93. Kuzgundere Cephaneliği (Tuluk Arşivi, çev.: Yıldız, K.)

Giriş kapısının her iki tarafında düşey olarak yapı boyunca devam eden plasterler bulunmaktadır. Dış duvar üzerinde bulunan kare şeklinde havalandırma delikleri, cephedeki tüm kör pencerelerin alt hizasında birer sıra ve saçak seviyesi altında ise üçer sıra olacak şekilde yapının etrafı boyunca uzanmaktadır. Yapının yakın dönem fotoğrafları havalandırma deliklerinin biçimi konusunda daha net bilgiler vermiştir. Buna göre deliklerin içten dışa doğrusal bir hatla açılmadığı anlaşılmıştır. Dış cephede bulunan delik, duvar içinde duvar boyunca devam eden havalandırma kanalı şeklinde kısa bir mesafe ilerlemekte ve iç cephede farklı bir noktadan çıkmaktadır. Osmanlı döneminde inşa edilen diğer örneklerde

de bulunan bu deliklerin binada hava akımını sağlayarak sıcaklığı dengelediği düşünülmektedir. Bu sayede mühimmatın bozulması önlenecek ve bina sağlığı korunacaktır.¹²¹ Söveli yuvarlak kemerler ve çift kanatlı pencereler ise dış cepheden daha yüksekte olan iç bölümün cephesinin genel kurgusunu oluşturmaktadır. Simetrik bir düzene sahip cephe karakteri, inşa edildiği dönemini mimari karakterini yansıtmaktadır.

1919 yılında cephanelikte meydana gelen patlamada iç ve dış bölümün çatıları ve döşemeler yok olmuş ve kör pencerelerden bazılarının içi boşalmıştır. Cephaneliğin patlamadan sonra çekilen fotoğraflarından yapının mimarisine dair daha detaylı yorum yapılabilmektedir. Buna göre cephelerin sıvalı ve boyalı olduğu ve bunların yer yer döküldüğü görülmektedir. Yığma beden duvarlarının düzgün kesme taş ve moloz taş ile örüldüğü, pencere ve kapı sövelerinin ise kesme taştan inşa edildiği açıkça görülmektedir.

Şekil 94. 1919 yılındaki patlamadan sonra Kuzgundere Cephaneliği (TKVKBKM)

¹²¹ “Barut inhisar depoları talimatında deliklerin havalandırma sağladığına dair bilgi bulunmaktadır.” Ayrıntılı bilgi için bakınız: Şahinkaya, F., 1994.Trabzon'da Cephanelik Binası Restorasyonu, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İç kulenin en üst kat seviyesindeki pencere söveleri dışa bakarken alt kat pencerelerinin söveleri ise içe bakmaktadır.¹²² İç kuleye girişin ikiz düzendeki kapılardan sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu bölümün dairesel formu zemin katta, giriş kapılarının bulunduğu bölümde bozulmakta ve düz bir yüzeye dönüşmektedir. Bu durum birinci ve ikinci kat seviyesinde aynı şekilde devam ederken üçüncü kat seviyesinde tekrar dairesel forma dönmektedir. İç bölümün cephelerinde döşeme kirişlerinin oturması için var olduğu düşünülen sıralı düzende delikler bulunmaktadır. Ayrıca iç kuleden beden duvarlarına uzanan demir gergiler de görülmektedir.

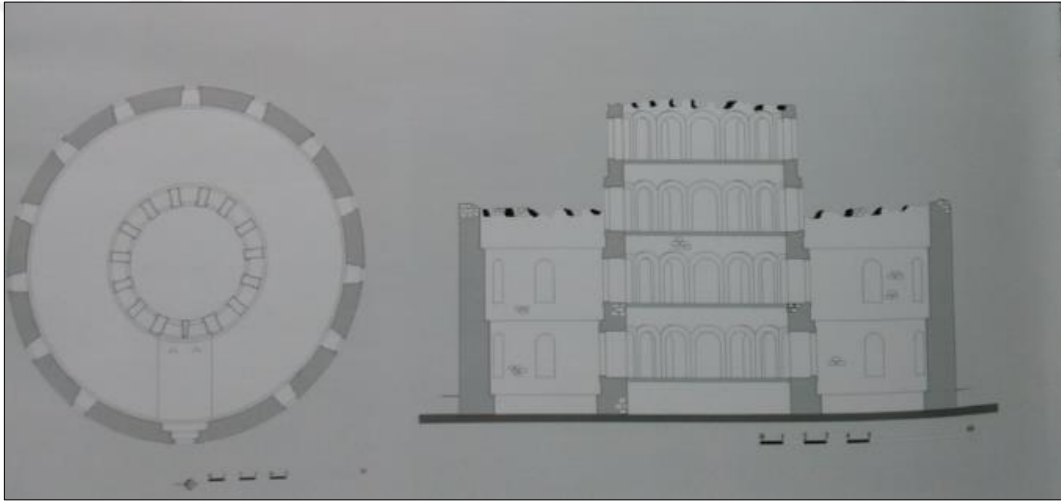
Şekil 95. 1919 yılındaki patlamadan sonra Kuzgundere Cephaneliği (TKVKBKM)

Şahinkaya'nın 1994 yılındaki çalışmaları, yapı hakkında detaylı bilgiler vermenin yanı sıra yapının o zamanki durumunu da göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre plan düzleminde iç dairenin yarıçapı 3,77 m iken dıştaki büyük dairenin yarıçapı 10,29 m'dir. Dış duvar ve iç duvar kalınlığı 1,18 m olarak ölçülmüştür. Yapının ana giriş kapısı ve iç kule

¹²² Küçükalyalı Cephaneliği ve askeri depolarında da iç duvarda çok sayıda belirli bir düzende pencere bulunmakta ve pencereler iç bölüme doğru bakmaktadır.

giriş kapıları dışında, merkezde birleşen akslar üzerinde 13'er pencere bulunmaktadır. Pencere düzeni diğer katlarda da devam etmektedir. İç kulenin pencere ölçüleri dış duvardakilerle aynıdır. İç kulenin en üst kat pencerelerinden birinde sağlam kalmış bir demir kapak bulunurken, diğer pencere sövelerinde ise demir kenet parçaları bulunmaktadır. Cephanelik binasının etrafını saran koruma duvarları kısmen mevcuttur ve kalınlığı 58 cm olarak ölçülmüştür (Şahinkaya, 1994).

Kuzgundere Cephaneliği'nin incelenen Osmanlı dönemi cephanelik örnekleri arasında "Koruma Duvarlı ve Yükseltilmiş Orta Bölümlü Tek Birimli" tipolojisine uyduğu söylenebilir.

Şekil 96. Trabzon Cephanelik Binası plan ve kesiti (Rölöve: İbrahim Okman)

Şekil 97. Günümüzde Kuzgundere Cephanelik Binası (Yıldız, K. Arşivi, 2021).

Cephanelik binası hâlihazırda farklı bir işlevle restore edilmiştir. Dış ve iç bölümün çatı örtüleri orijinalindeki gibi konik biçimlidir. Giriş cephesindeki tuğra yenilenmiştir. Yapının yeni işlevi gereği aydınlık bir ortam oluşturmak amaçlanmıştır; dış bölümün çatısı üzerine ışıklıklar eklenmiş, kör pencereler tamamen boşaltılmış ve saçak seviyesi altındaki havalandırma delikleri içeride pencere olarak kullanılmıştır. Yapıya bodrum kat eklenmiştir. İç kulenin ortasında bir galeri boşluğu açılmıştır. Yine iç kuledeki merdiven ve asansörlerle üst katlara ulaşım sağlanmıştır.

3.1.2.5.4. Restitüsyon

Kuzgundere Cephaneliği'nin özgün plan şemasının nasıl olduğu yeterince açık değildir. Yapıya ilişkin eldeki görsel belgeler ancak dış yapısının neye benzediği konusunda aydınlatıcı veriler sunar. Yine de yapının özgün plan şeması üzerine değerlendirmeler yapmak için H. 1305 (M. 1889) tarihli Yıldız Albümü fotoğrafları, 1919 yılında meydana gelen patlamadan sonraki durumunu gösteren Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu arşivindeki fotoğraflar, Şahinkaya'nın yapı ile ilgili "Trabzon Cephanelik Binası Restorasyonu" adlı tezi kapsamında 1994 yılında yapmış olduğu tespitler, İbrahim Okman'a ait rölöve ve 1926 haritası eldeki en önemli kaynaklardır.

Cephaneliğin inşa edildiği dönemdeki durumuna dair en önemli kaynaklardan biri, Yıldız Albümü'ndeki 1889 tarihli üç ayrı fotoğraftır. Bunlardan ilki cephanelik ve karakolhanenin bir arada bulunduğu durumdur. Fotoğrafa göre, yamaçta bulunan arazide binaların oturduğu alan için düzlük oluşturulmuştur. Cephanelik kuzeyde ve karakol ise güneyde daha yüksek bir kotta yer almaktadır. Cephanelik binası iç içe geçmiş iki dairesel plandan oluşmaktadır. Aynı merkezli iki bölümden ortadaki daha yüksekte tutulmuş ve bu iki bölümün üzeri konik biçimli çatı ile örtülmüştür. Cephaneliğin kısmen görünen giriş cephesi haricinde, pencere görünümlü nişler bulunmaktadır. Nişlerin alt hizasında ve saçak seviyesi altında havalandırma delikleri mevcuttur. Orta bölümdeki tüm cephe boyunca devam eden yuvarlak kemer söveli pencereler çift kanatlıdır. Bu ana yapının etrafını saran ve günümüze ulaşamayan bir koruma (ihata) duvarı bulunmaktadır. Kiremit harpuştaya sahip olduğu anlaşılan koruma duvarının yüksekliği eğime bağlı olarak kademelendirilmiştir. Kuzey ve güney yöndeki bölümleri yapının sırtını verdiği yöne, doğuya doğru yükselmektedir ve duvarın doğu cephesinde istinat duvarı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu duvar doğudaki yolu

sınırlamaktadır. Cephanelikle birlikte inşa edildiği düşünülen karakol binası ise dikdörtgen planlı kiremit kaplı kırma çatılı ve bir bacaya sahiptir. Binanın giriş kotu daha yüksekte kaldığından merdivenle giriş yapılmıştır. Batı cephesinde, zeminden daha yüksek bir kotta havalandırma deliklerine benzeyen açıklıklar tek sıra düzeninde devam etmektedir.

İkinci fotoğraf cephanelik binasının giriş cephesini daha ayrıntılı göstermektedir. Fotoğrafa göre, cephaneliğin etrafını çeviren koruma duvarının giriş cephesindeki yüksekliği yaklaşık 3-3,5 metre civarındadır. Koruma duvarı giriş kapısı ise demir, çift kanatlıdır ve iki tarafında babalar yer alır. Yine bu kapının sağ ve solunda, koruma duvarı önünde yaklaşık 60x70 cm ölçülerinde birer adet nöbetçi kulübesi bulunmaktadır. Cephanelik ana binasına giriş, önünde bulunan 4-5 basamaklı merdivenden sağlanır. Giriş kapısı yuvarlak kemerli ve sövelidir ve üzerinde dikdörtgen bir kitabe yer alır. Kitabenin üzerinde yuvarlak kemer söveli bir pencere ve aynı aksta saçak seviyesi altında dikdörtgen çerçeveli oval tuğra plağı vardır. Giriş kapısının her iki tarafında pilastrlar bulunmaktadır. İkinci kat seviyesindeki yuvarlak kemerli söveli nişlerin üzerine boya ile doğrama çizilerek pencere görünümü verilmiştir.

Üçüncü fotoğraf ise Karakolhane binasının giriş cephesini göstermektedir. Yapının sağında bir adet nöbetçi kulübesi vardır ve yapıya yedi basamaklı bir merdivenle giriş yapılır. Üçgen alınlıklı, beşik çatı örtülü revaklı girişe sahiptir. Yuvarlak kemerli söveli giriş kapısı orta akstadır ve yine yuvarlak kemerli söveli pencereler simetrik düzende sıralanmıştır. Köşe pilastrları ve çatı kornişi bulunmaktadır.

1926 yılı Trabzon haritası o dönemde cephanelik çevresinde bulunan diğer yapıları göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Haritada cephanelik dışında; harap bina, matbah (mutfak) ve havuz da gösterilmiştir. Yıldız Albümü'ndeki fotoğraflarla bir arada değerlendirdiğinde "harap bina"nın Karakol binası olduğu anlaşılır. Öyle anlaşılır ki 1919 yılında gerçekleşen patlama nedeniyle karakol binası da hasar görmüş, kullanılamaz hale gelmiştir. Havuz ve mutfak ise 1889 tarihli fotoğraf açısında görünmemekte ancak bunların da cephanelik ile aynı yıllarda yapıldığı düşünülmektedir. Çiftçi'ye (2004) göre, İstanbul'da Osmanlı döneminde inşa edilen askeri yapılarla ilişkili mutfak binası, işlevleri nedeniyle gece konaklama yapılmadığı için silahhane ve depo gibi yapılarda inşa edilmemiştir. 1826 yılından sonra inşa edilen ve gün içinde çok sayıda askerin bulunduğu kışla, askerî idari yapı ve karakol gibi yapılarda askerlere yemek hazırlanması için mutfaklar yapılmıştır. Askerî yapılar bünyesinde inşa edilen mutfaklar genellikle asıl yapıya yakın konumda ve ayırık

Şekil 99. 1919 yılındaki patlamadan sonra Kuzgundere Cephaneliği (TKVKBKM)

Şahinkaya'nın 1994 yılındaki incelemelerine göre, iç ve dış duvar örgüsünde, kapı ve pencere sövelerinde andezit¹²³ adı verilen kayaç türü kullanılmıştır. Taş örgü düzeni, patlama sonrası fotoğraflarında anlaşılmaktadır. Taşlarda aşınmalar olsa da bazı bölümlerde kesme taş kullanıldığı seçilebilmektedir. Şahinkaya'ya göre cephaneliğin dış bölümünün dış cephesi oksit sarısı toprak boya ve kireç karışımı ile boyanmış, iç cephesi ise çimento harçlı sıva ile kaplanmıştır. İç kulenin iç ve dış cephesi ise oksit sarısı toprak boya ve kireç karışımı ile boyanmıştır. İç kulenin ışıklık bölümünün pencere söveleri beyaz, pencere araları ise kırmızı bir boya ile boyanmıştır (Şahinkaya, 1994).

Dış bölümde giriş kapısının üzerindeki hariç olmak üzere tüm pencerelerin içi dolu, “kör pencere” olarak inşa edilmiştir. Yuvarlak kemerli pencerelerin etrafı düzgün kesme taştan ve sövelidir. Dolu yüzeylerin sıva ile kaplandığı ve üzerine beyaz boya ile doğrama deseni çizildiği görülmektedir. Bunun estetik görünüm için olduğu düşünülmektedir.

Şahinkaya'ya göre bu yüzeylerde beyaz boya yanında mavi boya izlerine de rastlanmıştır. “Barut İnhisar Mevaddı Depoları Hizmetine Ait Talimat”ta yer alan 28. maddede; güneş ışınlarının doğrudan sandıklar üzerine gelmesini önlemek için ya pencerelere mavi renkte perde asılmalı ya da camlar bu renge boyanmalıdır (Şahinkaya,

¹²³ Andezit: Çok küçük taneli, koyu kurşunî renkte, genellikle eğik düzlemlili kristallere sahip volkanik kaya. İlk defa And dağlarında tespit edildiği için bu adla anılmıştır (Ayverdi, 2010).

1994).¹²⁴ Yıldız Albümü’ndeki fotoğraflarda özgün pencerelerinin kör olduğunu bildiğimiz Kuzgundere Cephaneliği’nde mavi boya izlerini açıklamak zor olmakla birlikte, cephanelik binalarında mühimmatın doğrudan ışığa maruz kalmaması için pencere sayılarının az sayıda tutulmasının olağan olduğu açıktır ve Kuzgundere Cephaneliği’nde de kör pencerelerin varlığı şaşırtıcı değildir.¹²⁵

1956 yılı barut ve silah depoları ile ilgili talimatnamede: “...depoların patlayıcı madde hücrelerini teşkil eden galerileriyle giriş galerileri çökmeğe ve yıkılmağa karşı azami emniyeti haiz bulunması şarttır. Ayrıca infilâk tesirini azaltıcı nişleri de ihtiva edecektir.” Bu ifadelere göre, nişlerin patlamayı azaltıcı etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mühimmat depolayan binalarda, olası bir patlamada açığa çıkan enerjinin nişlere uyguladığı basınç ile enerji dışarı atılarak asıl binaya ve çevreye verilen hasarın azaltılacağı düşünülmektedir. Kuzgundere Cephaneliği’nde de benzer bir durumun söz konusu olduğu düşünülmektedir. Patlama etkisini azaltmak için nişler oluşturulmuş, estetik kaygı göz önünde bulundurularak bu nişlerin etrafı söve ile çevrilmiş ve yüzeylerine doğrama çizilerek pencere görünümü verilmiş olması muhtemeldir.¹²⁶

Mekân kurgusu itibarıyla Kuzgundere Cephaneliği’nin birbiri içine geçmiş iki dairesel mekândan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Dış bölümün depolama, kule gibi yükselerek yapının ortasından çıkan iç bölümün ise havalandırma amaçlı planlandığı düşünülebilir.¹²⁷

¹²⁴ 1936 yılına ait barut depoları ile ilgili talimatnameye ulaşılammıştır. 1956 yılına ait barut ve silah depoları ile ilgili kararname incelenmiştir. Dönemin teknolojisi göz önünde bulundurulduğunda 1956 yılındaki kararnamenin 1936 yılına göre daha da ayrıntılandırıldığı düşünülmektedir.

¹²⁵ İstanbul’da Gülhane askeri depolarının dış cephelerinde söveyle çevrili, Çiftçi’nin tabiri ile pencere görünümlü sağır nişler bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Çiftçi, A., 2004. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Askeri Mimari ve İstanbul’da İnşa Edilen Askeri Yapılar, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Askeri depo örneklerinde yapıların dış cephesi ağırlıklı olarak sağır bırakılmıştır. Pencere sayısı genellikle azdır. İncelenen ve “Koruma duvarlı ve yükseltilmiş orta bölümlü tek birimli” plan tipolojisi kategorisine alınan Küçükalyalı Cephaneliği örneğinde; dış bölüm tamamen sağır, iç bölüm ise Kuzgundere Cephaneliği’nde olduğu gibi simetrik bir düzende çok sayıda pencereye sahiptir. İncelenen ve “Orta avlulu” plan tipolojisine alınan Gülhane’deki cephanelik örneğinde yapının dış cephesinde pencere görünümü verilen söveli düzen mevcuttur ve az sayıda pencere bulunmaktadır. Asıl pencereler iç avluya bakmakta ve iç cephede sıralı bir düzende pencere ve kapı bulunmaktadır.

¹²⁶ Bu noktada “kör kemer” kavramını da belirtmek de fayda vardır. Kör kemer, süsleme kemeri olması dışında, Osmanlı yapılarında genellikle taşıyıcı duvarlara gelen yükleri aktararak duvarın yalnızca kendi ağırlığını taşımasını ve ince yapılabilmesini sağlamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Sözenli, M., ve Tanyeli, U., 1986. Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitapevi, İstanbul.

¹²⁷ 1956 yılı Barut Depoları Talimatnamesine göre “Barut ve patlayıcı madde varil ve sandıkları depolarda doğrudan doğruya zemine oturtulmayıp hava ceryanı temin edecek şekilde 10 santim kadar boşluk kalmak üzere kalın kalaslar üzerine istif edilir. Beton zeminli depolarda kalaslar yerine 4 santimlik kadronlar veya bunlardan yapılmış ızgaralar üzerine de istif edilebilir. Sandık ve varillerin duvara gelen taraflarında duvarla aralarında boşluk bırakılacak ve istiflerin irtifa 1,60 metreyi geçmeyecek ve lüzumunda muvakkaten ancak iki sıra fazlası konulabilecektir... İstifler gruplar halinde ve aralarında geçiş boşlukları

Yapının 1919 yılı sonrası fotoğraflarında dış bölümün iç cephesinde ve iç kulenin dış cephesinde kat hizaları dikkat çekicidir. Şahinkaya'ya (1994) göre, iç ve dış bölümün duvarlarındaki kat hizalarında yaklaşık 20 cm'lik çekilmeler bulunmaktadır. İbrahim Okman ve Bekir Gerçek'e ait rölöveler de bu durumu doğrulamaktadır.

Şekil 100. 1919 yılındaki patlamadan sonra Kuzgundere Cephaneliği (TKVKBKM)

Birinci kat seviyesinde iç ve dış bölümde aynı hizada bulunan küçük delikler Şahinkaya'ya göre dış bölümde süpürgelik takozlarına ait olup 4x5 cm ve iç bölümün duvarında 20x22 cm boyutlarındadır. İç kulenin duvarındaki delikler kirişlerin yerleşmesi için kullanılmış olmalıdır. Kat izlerinden ve bu katlardaki çekilmelerden hareketle ilk üç katta döşemelerin iç kuleye kadar uzandığı düşünülmektedir. Bekir Gerçek'e ait rölövede

bulundurulmak suretiyle yapılacaktır.” Söz konusu talimatla birlikte bir değerlendirme yapıldığında, iç bölümün cephelerinin tamamen pencereler ile çevrili olması mühimmatın istiflenmesi konusunda şüphe oluşturmaktadır. İç bölümde de mühimmatın depolandığı varsayıldığında mühimmat pencerelerden daha uzak bir mesafede belki de ortada bulunan düşey sirkülasyon yerine var olacak bir ızgara üzerine istifleniyor olabilir. Bu durumda iç bölümden 4. kata nasıl ulaşıldığı sorusu doğmaktadır. Mühimmatın sadece en iç bölümde depolanma düşüncesi sözü edilen soruların yanı sıra “bu bölümün cephelerindeki pencereler neden kapalı bir ikinci mekâna bakmaktadır veya buradaki pencerelerin varlığının amacı nedir” gibi daha farklı soruları da akla getirmektedir.

dış bölümde ikinci kata ait bir döşeme hizası yokken Okman’a ait rölövede bulunmaktadır. Depolama açısından bakıldığında dış bölümün 3 kata sahip olması daha mantıklı görünmektedir.¹²⁸

Şekil 101. Kuzgundere Cephaneliği patlama sonrası fotoğrafları (TKVKBKM ve URL-15, 2021)

Zemin katta, dış bölümden iç kuleye girişin ikiz kapılar vasıtası ile sağlandığı anlaşılmaktadır. İç kulenin dairesel planı, zemin kattaki bu giriş kapılarının bulunduğu bölümde düz bir yüzeye dönüşmektedir. Bu durum birinci ve ikinci kat seviyesinde aynı şekilde devam etmiş, üçüncü kat seviyesinde ise dairesel yüzeye dönüşmüştür. Duvarın düzleştirildiği bu bölümdeki boşluklar döşeme seviyesine kadar inmiş olması durumunda, üst katlarda bunların dış ve iç bölümler arasında bağlantıyı sağlayan geçiş noktaları olduğu düşünülebilirdi. Ancak üst katlarda iç kule yüzeyini çevreleyen duvarlardaki bu boşluklar döşeme hizasına kadar inmezler ve döşeme hizasından yaklaşık bir parapet kadar yükseklikte kalırlar. Bu durumda, üst katlarda bu bölümlere geçişi mümkün kılacak muhtemel ahşap basamakların olduğu ve patlama sonrası izlerini tümüyle yitirdiği yorumu da yapılabilir.¹²⁹

¹²⁸ 1956 yılı Barut depoları talimatına göre, “Sandık ve varillerin duvara gelen taraflarında duvarla aralarında boşluk bırakılacak ve istiflerin yüksekliği 1,60 metreyi geçmeyecek ve lüzumunda muvakkaten ancak iki sıra fazlası konulabilecektir.” bilgisi kat yüksekliği hakkında fikir verebilir. Ayrıntılı bilgi içi bakınız: T.C. Resmî Gazete, 1956. Barut ve Patlayıcı Maddelerle Silâh ve Teferruatının ve Av Malzemesinin Sureti Murakabesine Dair Nizamnamenin Mer’iyete Konulmasına Dair Kararname, 9407.

¹²⁹ İbrahim Okman’ın rölövesine göre her kat seviyesinde çekilmeler görülmektedir. Şahinkaya (1994) ise ana giriş ve iç kule kapılarının bulunduğu yüzeylerde ilk iki kat seviyesinde çekilmeler mevcut olmadığını belirtir. Buna göre girişlerin oturacağı bölümler yoktur ve Şahinkaya buranın iki kat yüksekliğince boş

Şahinkaya (1994), iç kulenin en üst pencerelerinin altında bulunan yan yana dizili 5 deliğin çatı konstrüksiyonu için bırakılmış olabileceğini belirtmektedir. Buna göre, çatıda kullanılan ahşap kirişlerin duvarlara saplanarak ahşap iskelet oluşturulması ve üzerinin bir malzeme ile kaplanmış olması muhtemeldir.

Restitüsyona dair en önemli sorulardan biri de düşey sirkülasyonun nasıl sağlandığıdır. Şahinkaya (1994), yapıda herhangi bir merdiven izine rastlanmadığını ancak iç kulede bir merdiven olabileceğini belirtmektedir. Cephanelik iç kulesinin en üst kat pencere söveleri dışa bakarken ilk üç kat seviyesi pencere sövelerinin içe bakması bu noktada önemli bir veri oluşturmakta ve iç bölümün ışıklık, havalandırma ve düşey sirkülasyon amaçlı kullanılıp mühimmatın burada depolanmadığı ihtimalini akla getirmektedir. Düşey sirkülasyonun iç kulede olduğu¹³⁰ ancak depolanmak üzere gelen mühimmatın dış dairede depolandığı düşüncesi göz önünde bulundurulursa, mühimmatın yerleştirilmesi ve ihtiyaca göre dışarıya çıkarılması durumunda, sadece iç kulede bulunan ve katlar boyunca devam eden düşey bir sirkülasyon vasıtası ile diğer katlara mühimmat taşınması pek uygun görünmemektedir.¹³¹ Bu sebeple gelen mühimmatın üst katlara daha rahat ulaştırılması için dış dairede bir başka merdiven düzeninin de olası olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Yapıyı çevreleyen ritmik pencere düzeni de dikkate alındığında giriş kapısının her iki yanında olması beklenecek birer pencere boşluğunun bulunmaması, duvarın bu bölümünün sağır bırakılması, bu yargıyı daha da güçlendirmektedir.

Sonuç olarak, söz konusu verilere göre iç bölümün 4 katlı olduğu ve iç bölümdeki en üst katın havalandırma ve ışıklık görevi gördüğü düşünülmektedir.¹³² Dış bölümün 3 katlı olduğu ve mühimmatın burada depolandığı ve yine buradaki merdivenler aracılığı ile üst katlara taşındığı tahmin edilmektedir. Dış bölümün kule içine bakan pencereleri vasıtası ile dolaylı bir havalandırma sağlanması ve mühimmatın doğrudan ışığa maruz kalmamasının

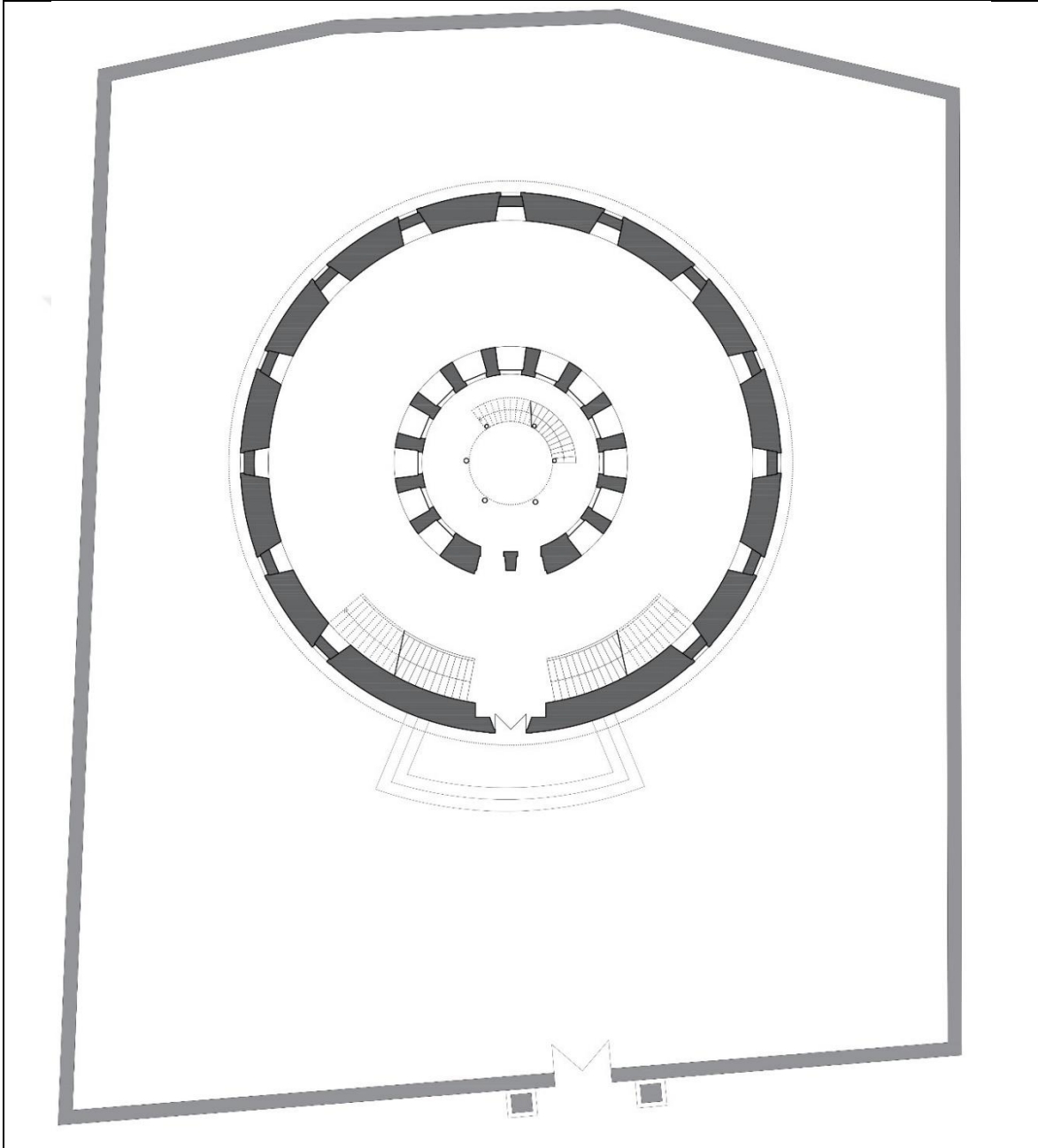
bırakıldığını belirtmiştir. Ancak Şahinkaya, birinci kat seviyesinde, kirişlerin oturduğu deliklerin varlığından da bahsetmiştir. Tüm bu veriler göz önünde bulundurulduğunda ve giriş cephesinde kapı üzerinde açılabilir bir pencere bulunması da dikkate alındığında giriş bölümünün iki kat yüksekliğinde bir galeri boşluğu olduğuna küçük bir ihtimal verilebilir.

¹³⁰ Merdivene dair duvarda bir iz bulunmaması düşey sirkülasyonun dikmeler ve döşemedeki kirişler vasıtası ile taşındığını akla getirmektedir.

¹³¹ Ayrıca zemin kat hariç iç kuledeki tüm açıklıklar parapet yüksekliğine sahiptir. İç bölümden dış bölüme direkt geçiş mümkün görünmemektedir.

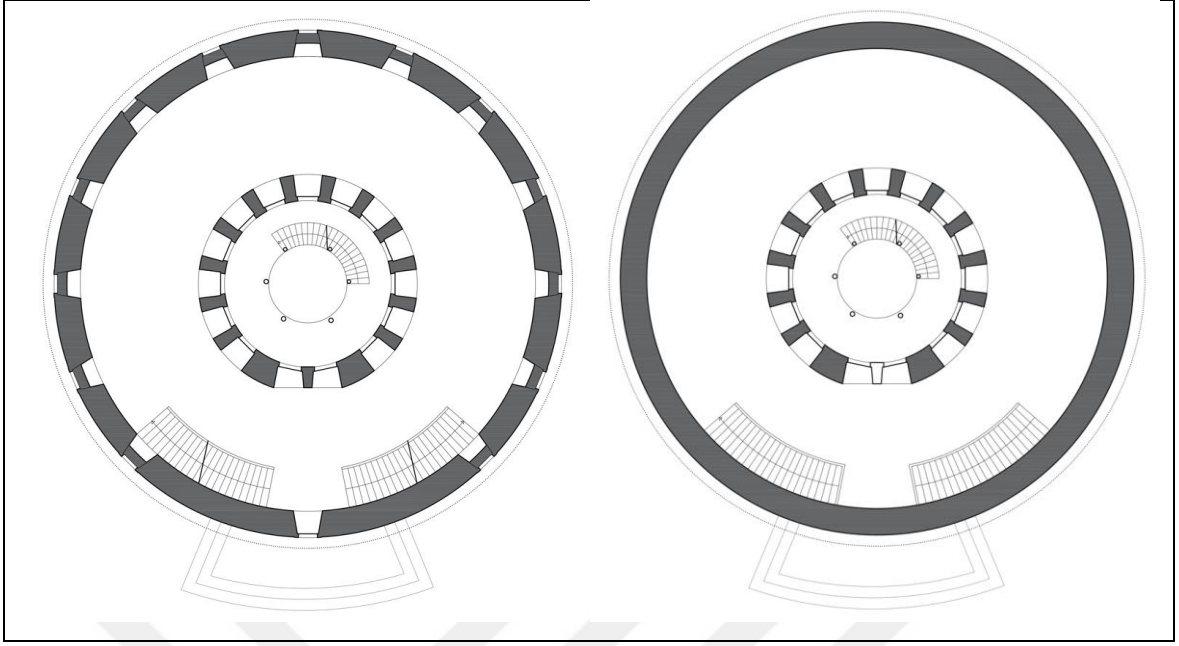
¹³² 1956 barut depoları talimatı: “Deponun duvarları, rutubet nüfuzuna mâni tertipte bir harçla sıvanmış olacak, pencereleri çatıya, yakın yükseklikte olacak, güneş ziyasının doğruca girmesine müsait olmayacaktır. Pencereler, demir parmaklıklı olacak, depo havalandırılmak üzere açıldığı zaman içeriye yabancı mevat girmemesi için kuvvetli şekilde pirinç veya galveniz tel kafes konacak ve dış kısımlarına ayrıca dışarıya açılır muhkem tahta kapaklar yapılacaktır. Deponun kapıları, çift kanatlı ve kanatları dışarıya açılır gizli kilitle mücehhez olacaktır.”

amaçlanmış olduğu düşünülebilir.¹³³ Dış ve iç bölüm arasında bir bağlantı ihtimali göz önünde bulundurulduğunda iç bölümde de bir merdiven bulunmasının uygun olacağı düşünülmektedir.

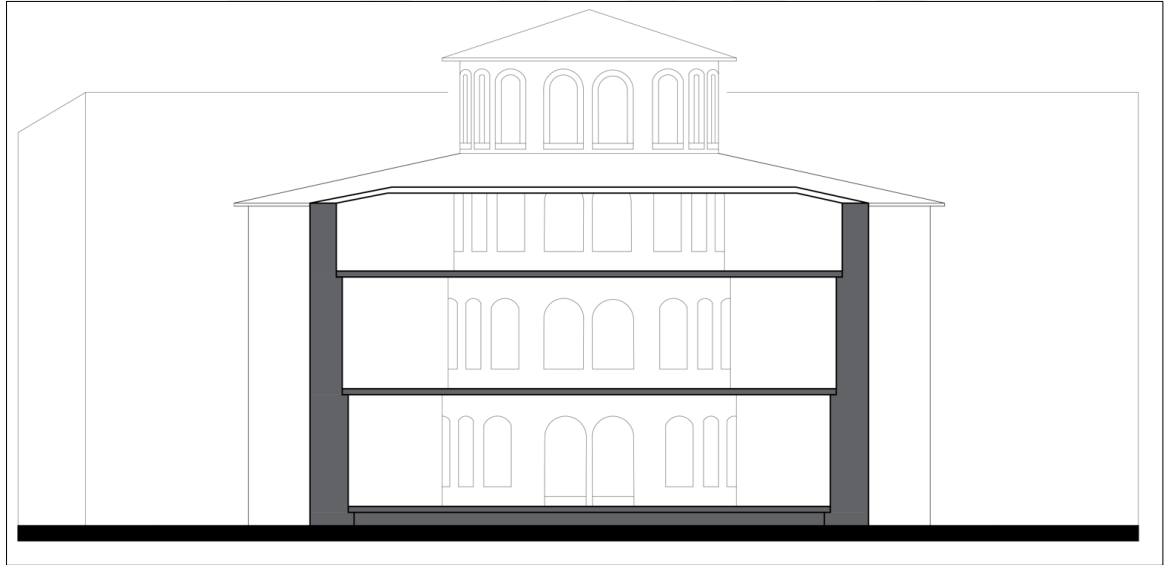

Şekil 102. Kuzgundere Cephaneliği Restitüsyon denemesi, Zemin kat planı (Restitüsyon: Kader YILDIZ)

¹³³ Daha önce de sözü edilen 8 adet demir gerginin ikinci katta bir merdivenin yerinin dikkatli bir noktada seçilmesini gerektirecektir.

Şekil 103. Kuzgundere Cephaneliği Restitüsyon denemesi, 1. ve 2. kat planı (Restitüsyon: Kader YILDIZ)

Şekil 104. Kuzgundere Cephaneliği Restitüsyon denemesi, Kesit (Restitüsyon: Kader YILDIZ)

4. SONUÇLAR

Kuruluş ve yükselme dönemi ile birlikte teşkilatlanıp gelişen Osmanlı Devleti'nin kıtalara hâkim olma mücadelesi hem Osmanlı'yı hem de Osmanlı ile ilişkide olan öteki devletleri etkilemiştir. 17. yüzyılda büyük toprak kayıplarına uğrayan devlet, kaybettiği toprakları geri alma mücadelesine girişmiştir. Bu doğrultuda 18. yüzyılla birlikte ıslahatlara da başlanmış, askerî alan için de Batı'dan uzmanlar getirtilmiştir. Askerî ıslahatlar özellikle 19. yüzyılda yoğunlaşmış, 1826 yılına gelindiğinde Yeniçeri Ocağı kaldırılmıştır. Osmanlı ordusunun yapısal değişimi yanında mimari ihtiyaçlara bağlı olarak yeni askerî yapıların inşası da bu yıllarda ortaya çıkmış; kışlalar, silahhaneler, askerî karakollar, askerî depolar, redif depoları gibi yeni türde askerî yapılar inşa edilmiştir. Cephanelikler de hemen her dönemde varlıkları bilinen ancak Osmanlı askerî mimarisi kapsamında bu yıllarda konumu ve biçimi değişmekle birlikte inşa edilmeye devam edegelen ve barut, silah vb. askerî mühimmatın depolandığı yapılardır. Kimi zaman diğer askerî tesislerin bünyesinde de inşa edilebilen cephanelikler, Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar süren imparatorluğu boyunca yaptığı savunma ve taarruzlarda, askerî mühimmatı muhafaza etmesi bakımından önemli bir yer teşkil etmiştir.

19. yüzyılda İstanbul'da mühimmatın depolandığı yapılar arasında yer alan Maçka Silahhanesi, Gülhane ve Küçükalyalı'daki askerî depo ve cephanelikler taşradaki örneklerle nazaran daha büyük boyutlu veya çoklu yapılar topluluğu olarak dikkati çekerler. Maçka Silahhanesi ile Gülhane ve Küçükalyalı'daki depoların birkaçında silah ve mühimmat dışında yine askerî nitelikli başka eşyaların da depolandığı bilinmektedir.

4. 1. Son Dönem Osmanlı Cephanelikleri Üzerine

Kışla cephanelikleri, kale cephanelikleri, tabya cephanelikleri, redif birliklerine ait redif depoları ve cephanelikleri, karakol cephanelikleri, baruthane cephanelikleri, Hamidiye alaylarına ait cephanelikler ve bağımsız cephaneliklerin Geç Osmanlı Döneminde mühimmat ve diğer askerî malzemelerin depolandığı birimler olarak yaygın bir uygulama alanı buldukları tespit edilmiştir.

Kışla cephanelikleri, kışla binası içerisinde veya kışlaya bağlı yapılar bünyesinde inşa edilmiştir. Cebeci Ocağı Kışlası Cephaneliği, Yeniçeri Ocağı kaldırılmadan önce inşa edilen, oda da denilen kışlaya bağlı bir cephaneliktir. Dolayısıyla 19. yüzyıl kışla tipinden farklı olarak kışla bölgesinde tek birimden oluşan bağımsız bir yapı gibi görünmektedir. Trablusgarp-Terhune Kışlası'ndaki cephanelik, 19. yüzyıl plan tipinde inşa edilen dikdörtgen planlı kışlanın orta avlusu içerisinde yer alır. Ayrık düzende inşa edilen bu cephanelik koruma duvarlı tek birimden oluşmaktadır.

Kale ve tabya cephanelikleri, kale ve tabya plan sınırları içerisinde mühimmat depolamak amacı ile inşa edilmiştir. Kaledeki cephanelikler, genellikle koruma duvarlı tek birimden oluşmaktadır. Kale-i Sultaniye'deki dairesel planlı cephaneliği, koruma duvarı tek yönde kuşatır. Kars Kalesi'ndeki dikdörtgen planlı cephaneliğin ise üç tarafı koruma duvarı ile çevrilmiştir. Tabyalardaki cephanelikler ise toprak altına inşa edilen içten tonoz örtülü mekânlardır. Çoğunlukla dikdörtgen planlı olan bu yapılar; tek birimden veya etrafı koridorlu çok birimden meydana gelmektedir. Erzurum Mecidiye Tabyası Cephanelikleri tek birimli yapılara örnek iken Çanakkale Tabyalarında çok birimli yapının etrafını dar koridorlar çevrelemektedir. Askerî açıdan stratejik konumda bulunan kaleler, değişen savunma tipi ile yerini yeni askerî yapılara bırakmıştır. Hâkim noktalarda inşa edilen tabyalarda artık asli işlevini kaybetmiş ve konum olarak müsait bu kaleler seçilmiştir. Bu bağlamda bazı cephanelikler başlangıçta kale olarak inşa edilen ve daha sonra tabyaya dönüştürülen alan içerisine yapılmıştır. Saraybosna Osmanlı Kalesi/ Tabyası Cephaneliği bu örnekler arasında yer almaktadır.

Redif cephanelikleri ve redif deposu, askerî daire ile birlikte yapı kompleksi oluşturmaktadır. Cephanelik binasında barut, silah vb. mühimmat depolanırken redif depolarında bunlar dışında askerlerin kıyafet ve yiyeceklerinin de depolandığı bilinmektedir. Genellikle iki katlı ve dikdörtgen planlı depolar çok birimden oluşmaktadır. Bu yapılar arasında Yozgat Akdağmaden Redif Teşkilatı Debboy Binası ve Afyonkarahisar Bolvadin Redif Taburu Deposu bulunmaktadır. Cephanelik binaları ise diğer iki yapıdan daha uzak bir mesafede konumlanır. Çoğunlukla beşik çatılı, dikdörtgen planlı tek birimin etrafı koruma duvarlıdır. Kastamonu Taşköprü Redif Cephaneliği, Nevşehir Ürgüp Redif Cephaneliği, Konya-Sille Redif Cephaneliği (Redif Deposu), Mersin Silifke Redif Cephaneliği, Ankara Kalecik Redif Cephaneliği, Burdur Tefenni Redif Cephaneliği Kastamonu Daday Cephaneliği bu yapılara örnek teşkil etmektedir. Metruk ve harap halde

olan Yozgat Akdağmaden Redif Cephaneliği ve Aydın Karacasu Cephaneliği sözü edilen yapılardan farklı olarak koruma duvarına sahip değildir.

Karakolhane cephanelikleri şehrin veya kasabanın güvenliğini sağlamada görevli memur olan zaptiyeye ait yapılardır. Adana-Kozan Sancağı Sis Kasabası Cephaneliği bu yapılara örnektir. Kare planlı, üzeri tonoz örtülü tek birimden oluşan yapı koruma duvarlıdır. Giriş cephesinde bu duvara bitişik olan daha küçük birimin nöbetçi kulübesi olduğu düşünülmektedir.

Baruthane cephanelikleri, barutların baruthaneden Cephane-i Amire'ye veya diğer cephaneliklere sevk edilmesine kadar geçen süreçte muhafaza edildiği mekânlardır. Barutlar bir süre baruthane mahzenlerinde tutulmaktadır. Dışarıda kalan fazla mühimmat için cephan barakası inşa edilmiştir. Barakalar geçici depolama yaptıklarından dolayı da temelleri olmayan yapılar olduğu anlaşılmaktadır.

Hamidiye alaylarına ait cephanelikler; 19. yüzyılda, Doğu Anadolu'da sınırları korumak amacıyla kurulan alaylara ait karakol gibi yapı topluluğu bünyesinde bulunmaktadır. Erzincan Kurutlek Cephaneliği ve Silah Ambarı bu yapılar arasında yer alır. Cephanelik binası; silah ambarı ve karakolhanesinden daha uzak bir mesafede konumlanır. Dikdörtgen planlı içi içe geçmiş iki ayrı bölümden oluşan yapının orta bölümü yükseltilmiştir. Dairesel planlı silah ambarında da iç içe geçmiş iki ayrı bölümün üzeri konik biçimli çatı ile örtülmüş ve orta bölümü daha yüksekte tutulmuştur. Silah ambarının etrafını kuşatan koruma duvarının önünde nöbetçi kulübesi olduğu düşünülen bir yapı daha bulunmaktadır.

Bağımsız olarak nitelendirilen cephaneliklerin ise kendisine ait bir karakolhanesi vardır ve cephaneliklerin askeriye'nin isteğine bağlı inşa edildiği düşünülmektedir. Bu kategoride bulunan Selanik-Cuma-i Bala Kasabası'ndaki cephanelikte, dikdörtgen planlı, üzeri beşik çatılı olan tek birimin etrafını koruma duvarı çevrelemektedir.

Cephanelik yapıları ortak belli başlı öğelerle birlikte benzer özellikler gösterebilirler de tipolojik olarak çeşitlilik gösterirler. Buna göre; “tek birimli”, “koruma duvarlı tek birimli”, “yükseltilmiş orta bölümlü tek birimli”, “koruma duvarlı ve yükseltilmiş orta bölümlü tek birimli”, “etrafı koridorlu çok birimli”, “iki katlı çok birimli” ve “orta avlulu” olarak toplamda yedi farklı tipolojide inşa edilmişlerdir.

“Tek birimli” yapılar çoğunlukla tabyalarda bulunmaktadır. Toprak örtülü bu yapılar dikdörtgen planlı ve içten tonoz ile örtülüdür. “Koruma duvarlı tek birimli” dikdörtgen veya

kare planlı, beşik çatı ile örtülü tek birimin etrafını koruma duvarının çevrelemesiyle oluşan tipolojidir. “Yükseltilmiş orta bölümlü tek birimli”de, iç içe geçmiş iki bölümden oluşan yapının orta bölümü daha yüksektedir. “Koruma duvarlı ve yükseltilmiş orta bölümlü tek birimli” iç içe geçmiş iki bölümden oluşan ve orta bölümü yükseltilmiş olan yapının koruma duvarı ile kuşatıldığı halidir. “Etrafı koridorlu çok birimli” tabyada bulunan cephanelik örnekleridir. İçten tonoz örtülü olan birden fazla birimin etrafı dar koridorlar ile çevrilidir. “İki katlı çok birimli” yapılar dikdörtgen planlı, kırma çatılı ve birden fazla birime sahip yapılardır. “Orta avlulu” örnekler ise 19. yüzyıl kışla plan tipindedir ve avluyu çeviren dikdörtgen planlı mekânlar kırma çatılı örtüye sahiptir.

Cephanelik planları çoğunlukla dikdörtgen olmakla birlikte, kare veya dairesel planlı örneklerine de rastlanılmaktadır. Üst örtü biçimlenişi ise yapının planına veya bağlı bulunduğu askeri mimari yapıya bağlı olarak değişmektedir. Dikdörtgen plana sahip olan cephanelikler genellikle beşik çatı ile örtülürken dairesel planlı olanlar konik biçimli çatı ile örtülmüştür. Tabya mimarisindeki toprak altı yapılarından biri olan cephaneliklerin üst örtüsü içten tonoz dıştan toprak ile örtülüdür.

Tek katlı cephaneliklerde sadece askerî mühimmat muhafaza edilirken depolanan malzemenin türü (askerî nitelikteki giysi vb. eşya) veya fazlalığına göre yapı boyutunun, dolayısıyla kat sayısının arttığı düşünülmektedir. Cephaneliklerin cepheleri genellikle sağırdır ve hemen her cephanelikte yuvarlak kemerli söveli giriş kapısı bulunmaktadır. Pencereleri bulunan veya pencere görünümlü nişlere sahip olan yapılarda, pencereler yuvarlak kemerli sövelidir ve cephede simetrik bir düzen hâkimdir. Estetik amaçlı ve dönem mimarisinde de kullanılan pilastrların bulunduğu cephe tasarımlarına da rastlanır. Günümüze ulaşmayanlar olsa da yapıların giriş cephelerinde tuğra veya kitabelerin var olduğu bilinmektedir.

19. yüzyıl cephanelik yapıları için “koruma (ihata) duvarı”, “siper-i saika (paratoner)”, “niş”, “havalandırma delikleri”, “nöbetçi kulübeleri” ve “havuz”un ortak bileşenler olduğu tespit edilmiştir.

“İhata duvarı” da denilen “koruma duvarları”, ana yapının etrafını kuşatarak yapıya ikinci bir duvar oluşturmaktadır. Genellikle moloz taştan yapılan duvarların üzeri harpuştalıdır. Bu duvarlar çevreden gelecek zararlara karşı cephanelikleri korumak ve olası bir patlamada dışarıya verecek zararı azaltmak amaçlı inşa edilmişlerdir. Ancak tabya yapıları bünyesinde bulunan cephaneliklerde bu durum farklılık teşkil eder. Tabyalar toprak

altı yapısı oldukları için yer altındaki yapının etrafı dehliz denilen ve üzeri tonoz ile örtülen dar koridorlarla çevrilidir.

“Paratoner” veya başka bir deyişle “siper-i saika”, demir-metal gibi iletkenliği yüksek malzemelerden yapılır. Olumsuz hava koşullarında statik elektrik yüklü bulutlarla yeryüzü arasında oluşan şiddetli akımın toprağa iletilerek binaya zarar vermesini engeller. Bu sayede cephanelikte oluşabilecek muhtemel patlama önlenir. Yıldırımsavar da denilen paratonerler; yapıdan oldukça yüksekte, ucu sivri direk şeklindedir ve genellikle cephaneliklerin koruma duvarı yakınında veya bitişiğinde bulunmaktadır. Beyrut’taki cephanelikte iki adet, Elköse Cephaneliği, Kalecik Redif Cephaneliği, Selanik-Cuma-i Bala Kasabası Cephaneliği’nde birer adet paratonere rastlanmıştır.

“Havalandırma delikleri”, cephanelik ana binalarında veya koruma duvarlarında bulunan dörtgen kesitli küçük açıklıklardır. Deliklerin cephelerdeki düzeni, yapılara göre değişkenlik göstermektedir. Duvar içinde yön değiştirerek ilerleyen delikler, bulunduğu duvarın iç ve dış yüzeylerinde aynı doğrultuda yer almazlar. Bu durumda havalandırma delikleri ile oluşturulan hava akımı sayesinde hem bina sağlığı korunmuş hem de barut vb. mühimmatın nemden kaynaklanan bozulmalarının önüne geçilmiştir. Konya-Sille Redif Cephaneliği’nin ana cephelerinde ve koruma duvarında, Kuzgundere Cephaneliği’nde, Kastamonu-Taş Köprü Redif Cephaneliği’nde ve tabyalardaki cephaneliklerde havalandırma delikleri ile karşılaşmıştır.

“Nöbetçi kulübeleri”, cephaneliklerin girişlerinde koruma duvarı önünde veya bu duvara bitişik şekilde yer almaktadır. Cephaneliğin güvenliğini sağlayan görevlilerin bulunduğu bu mekânlar, ana yapıya benzer ve aynı malzeme ile yapıldığı gibi, farklı malzeme ile sadece bir askerin sığınabileceği boyutlarda inşa edilmiştir. Erzincan-Kurutilek Silah Ambarı’nda ana yapıya benzer üslupta iken Elköse ve Kuzgundere Cephaneliklerinde daha küçük boyutta inşa edildiği görülmektedir.

“Niş”, üstü kemerli duvar hücresidir. 1956 yılı “Barut ve Silah Depo Talimatname”sine göre patlamayı azaltıcı etkiye sahiptir. Olası bir patlamada açığa çıkan enerji, nişler vasıtası ile atılarak hem binaya hem de çevreye verilen zararın azaltıldığı düşünülmektedir. Gülhane askerî depolarında ve Trabzon Kuzgundere Cephaneliği’nde pencere görünümlü nişler oluşturulmuştur. Çanakkale Değirmenburnu Tabya Cephaneliği’nde de avlu giriş duvarında nişler bulunmaktadır.

“Havuz” ise sadece Kuzgundere Cephaneliği’nde varlığı bilinen bir ögedir. Cephaneliğin güneyinde bulunan dairesel planlı havuzun olası bir yangının önlenmesini sağlamak amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Ancak yangın söndürme ile ilgili bir daire olduğu düşünülen Mühimmat-ı Harbiye Harik Tulumba Dairesi’ne de arşiv belgelerinde rastlanmıştır.

4.2. Geç Osmanlı Dönemi Trabzon Cephanelikleri Üzerine: Envanter ve Mimari Değerlendirme

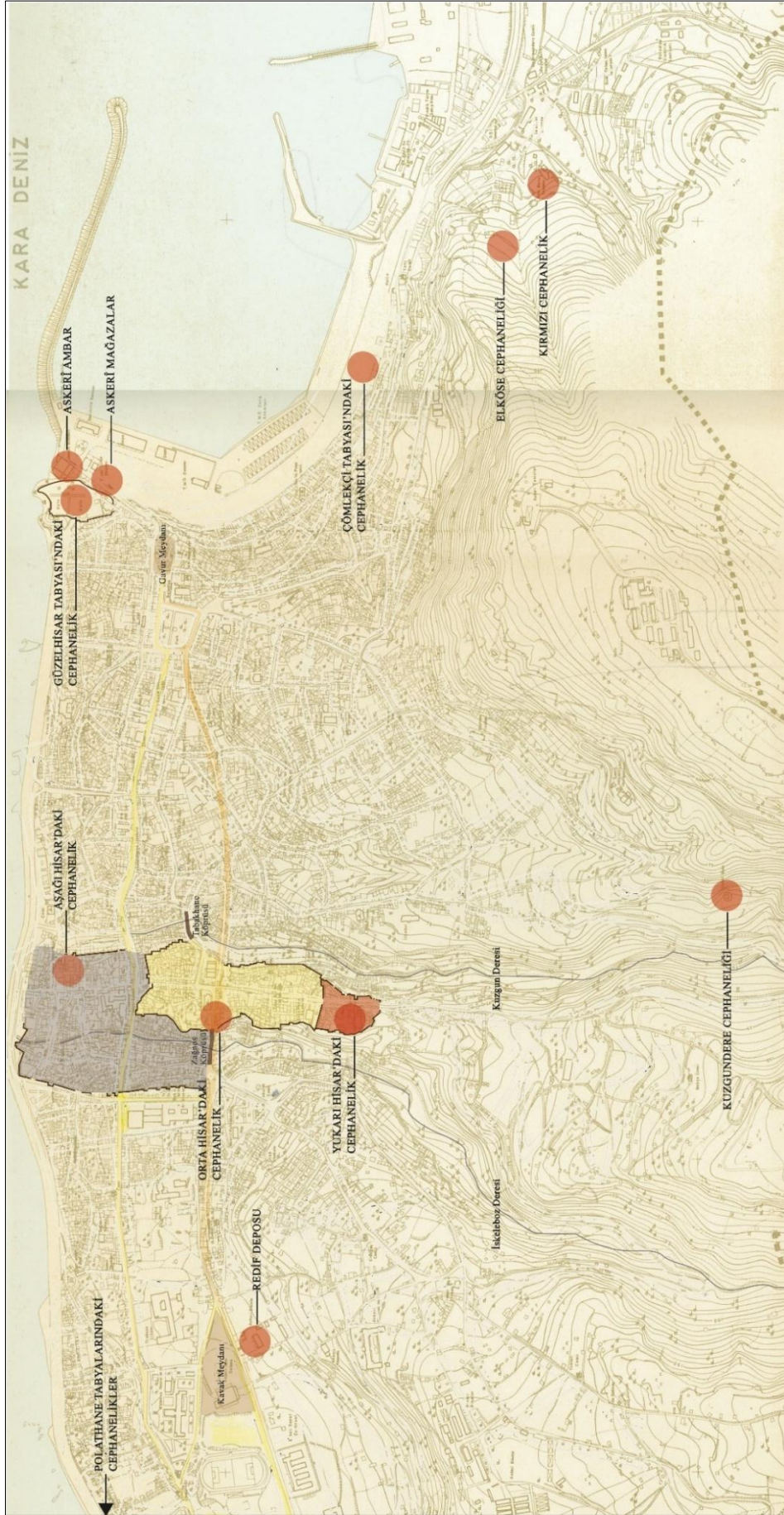
Trabzon, tarihinin hemen her döneminde coğrafik ve stratejik bakımdan önemli bir konuma sahip olmuş, liman şehri olarak doğudan gelen malları batıya ulaştırmada kilit bir rol üstlenmiştir. Ancak şehrin Osmanlı Devleti’nin önemli merkezlerinden biri olmasında ticaretten ziyade askerî ve siyasi konumunun daha ön planda olduğu belirtilmiştir. Fethi ile birlikte devletin kuzey ve doğu seferlerinde askerî üs görevi görmüş, cephelere hem asker hem de mühimmat sevkiyatı bu şehir üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, önemli bir askerî ikmal noktası olan şehir, savaşlar boyunca belirli askerî yapılara da ihtiyaç duymuştur. Bu yapılardan birisi de cephaneliklerdir.

Arşiv belgeleri, askerî mühimmatın başlangıçta Trabzon kalesindeki cephaneliklerde depolandığı ve yeterli olmadığı durumlarda mahzen veya ambarlarda muhafaza edildiğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede sur içinde bir grup cephaneliğin varlığını gösteren en erken belge 18. yüzyıla ait bir tamirat belgesidir. Sur içindeki bu cephaneliklerin 1743 yılında duvar, çatı vs. mimari bileşenlerinin onarım geçirdiği anlaşılmaktadır. Belgeye göre Yukarıhisar’daki cephaneliğin üç tarafı kale duvarlarıyla çevrilidir ve dar bir alanda yer almaktadır. Barut ve mühimmatın depolandığı cephanelik 38,6 x 22,7 m boyutlarındadır. Ortahisar’da cephanelik olarak Zağnos Kapısı yakınındaki kulenin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Siyah barut ve mühimmat depolanan kulenin ise 18,9 x 14,4 m boyutlarında ve 3,8 m yüksekliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıhisar’daki cephanelik ise, Pazarkapısı yakınında bulunmaktadır ve mühimmat depolanan bir mahzene bitişik şekilde inşa edilmiştir. Üç bölümden oluşmakta ve önünde de sofası bulunmaktadır.

Sur içindeki bu üç cephaneliğin çatısı ahşap iskeletli ve kiremit örtülüdür. Yukarıhisar’da 13. yüzyıla ait bir yapı ve Ortahisar’da surlara ait mevcut kulelerden biri cephanelik olarak kullanılmış, dolayısıyla burada yeni bir yapı inşa edilmemiştir.

Aşağıhısar’da ise tarihi bilinmeyen bir dönemde kaledeki mahzene bitişik şekilde inşa edilen bir yapının cephanelik olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Şekil 105. 1967 İl Analitik Etüdü Haritasında Trabzon Cephanelikleri (Tuluk'tan işlenerek)

19. yüzyılda çeşitlenen askerî yapı türleriyle birlikte cephanelik binalarının da inşa edilmeye başladığı anlaşılmaktadır. Arşiv belgeleri ve mevcut literatür Trabzon'da bu yıllarda 13 adet cephanelik yapısının varlığını ortaya koymuştur. Bunlar; tabyalar bünyesindeki cephanelikler, Redif Birliğine bağlı redif depoları, Trabzon İskeleyi rıhtımındaki askerî ambar ve mağazalar ve herhangi bir askeri birliğe bağlı olmadığı düşünülen bağımsız (Boztepe'deki cephanelikler ve Kuzgundere Cephaneliği) cephaneliklerdir.

Arşiv belgelerine göre, Trabzon'da tabyaların bünyesinde yer alan 5 adet cephanelik ve 2 adet de mühimmat odasının (depo) var olduğu anlaşılmıştır. Trabzon Valisi Hasan Paşa tarafından yaptırılan Güzelhisar Tabyası'ndaki ilk cephaneliğin inşası 1827 yılını işaret eder. Güzelhisar surlarının kuzey ve doğu sınırına inşa edilen tabyadaki dikdörtgen planlı cephanelik, arazide kuzeydoğuya yakın bir yerde konumlandırılmıştır. Tabyanın 1883 yılındaki onarımında yeni bir cephanelik inşası daha söz konusu olmuştur. "Koltuk cephanesi" de denilen bu cephanelik; İskender Paşa Mahallesi tarafına bakacak şekilde, toprak altına inşa edilmiş ve içten tonoz ile örtülmüştür. Üç tarafı kâgir taş duvar ile çevrili, meşe tahtasından döşemeli cephanelik, kilitli bir de demir kapıya sahiptir. 1828 yılında inşası planlanan Çömlekçi Som Tabyası ve cephaneliğinin 1889 yılına ait bir fotoğrafının bulunması, yapının o yıllarda da ayakta olduğunu göstermektedir. 1828 yılındaki krokiye göre dikdörtgen planlı cephanelik, Çömlekçi Tabyası'nın güneydoğu köşesinde yer almaktadır. 1883 yılında Polathane Limanı'nda inşa edilen Kireçhane ve Sargane Tabyaları'ndaki cephanelikler de "koltuk cephaneliği" olarak adlandırılmıştır. Yapılar kâgir taş duvarla örülü ve içleri meşe tahtası ile döşelidir. Toprak altı yapısı olan cephaneliklerin üzeri ise içten tonoz ile örtülüdür. İki tabyada da mühimmat depolamak için ayrı birer birim daha inşa edilmiştir. Söz konusu mühimmat depoları taş duvarlıdır ve ahşap makaslı çatılarının üzeri kiremitle örtülüdür.

Arşiv belgeleri; Trabzon Redif Birliği bünyesinde yer alan redif depolarının 1889-1901 yıllarında kullanıldığını, sayısının birden fazla olduğunu ve bu depolara bağlı cephaneliklerin de var olduğunu ortaya koymuştur. Ancak eldeki verilerle sadece Trabzon Kavak Meydanı'nda bulunan redif deposunun varlığı kesin olarak belirlenmiştir. Trabzon Askerî Hastanesi ve hamamına yakın bir konumda redif askerî şubesi ile bir arada bulunan redif deposunun 1880'li yıllarda inşa edildiği anlaşılmaktadır. Dikdörtgen plana sahip iki katlı deponun üzeri kiremit kaplı kırma çatı ile örtülmüştür. Yuvarlak kemer söveli

pencereler, kat silmesi ve köşe pilastrları bulunan cephenin simetrik bir düzene sahip olduğu düşünülmektedir.

Trabzon İskelesi rıhtımında bulunan askerî ambar ve mağazaların Miralay Mazhar Bey öncülüğünde, yaklaşık 1892-94 yıllarında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu yapılarda depo edilen mühimmatın genellikle diğer cephelere sevk edilmek üzere geçici olarak buraya yerleştirildiği düşünülmektedir. Kare planlı askerî mağazalar İskele Caddesi boyunca bitişik nizamda sıralanmaktadır. Dikdörtgen planlı askerî ambar ise kırma çatılıdır ve önünde belirli aralıklarla sıralanan taş sütunlu bir sundurmaya sahiptir.

Arşiv belgesi ve mevcut literatürden edinilen bilgiler Boztepe'deki cephaneliklerin birden fazla olduğunu ortaya koymuştur. Ancak bunlardan ikisi tespit edilebilmiştir. Elköse Cephaneliği, Elköse tepesi olarak nitelendirilen bölgede karakol binası ile birlikte inşa edilmiştir. İnşa tarihi tam olarak bilinemeyen yapının 1911-13 tarihli haritada söz konusu bölgede var olması bu yıllarda hâlihazırda kullanılıyor olduğunu düşündürmektedir. Dikdörtgen planlı, kırma çatılı tek birimden oluşan Elköse Cephaneliği'nin etrafı koruma duvarı ile çevrilmiştir. Bir arşiv belgesinde Kırmızı Cephanelik olarak nitelendirilen yapının da Boztepe'nin Değirmendere tarafında bulunduğu bilinmektedir. 1967 Yılı İl Analitik Etüdü haritasında sözü edilen arşiv belgesinde ifade edilen bölgede bulunan ve "Eski Barut Deposu" olarak adlandırılan yapının Kırmızı Cephanelik olduğu düşünülmektedir. 1919 yılında bu cephanelikte bir patlama gerçekleşmiştir. Arşivdeki bilgilerde patlamada Kırmızı Cephanelik dışında yakın çevredeki farklı iki cephaneliğin de hasar gördüğü belirtilmiştir. Söz konusu bilgilerden hareketle hasar gören cephaneliklerden birinin Elköse Cephaneliği olması muhtemeldir.

Kuzgundere Cephaneliği Trabzon'da günümüze ulaşan tek cephanelik olması nedeniyle özellikle dikkate değerdir. Günümüzde "Cephanelik" adıyla da anılan yapı, Tabakhane Deresi (Kuzgundere) üzerinde, şehir merkezinden uzakta, Boztepe yamacına yaslanır durumdadır. Cephanelik, karakolhanesi ile bir arada bulunmaktadır. Literatürde cephaneliğe dair sınırlı ve çelişkili bilgiler mevcuttur ve kitabesinin günümüze ulaşmaması nedeniyle inşa tarihine dair farklı görüşler vardır. Cephaneliğin giriş cephesindeki H 1303 (M 1885-86) tarihli II. Abdülhamit'in tuğrası, 1889 yılına ait görsel belgeler ve 1884 yılına ait arşiv belgesi ışığında, bina inşasına yaklaşık 1885-86 yıllarında başlandığı ve 1889 yılında kullanılıyor olduğu anlaşılmaktadır. Yapının bir diğer sorunu ise isimlendirilmesidir. Bu konuda en net bilgiye 1926 yılı Trabzon haritasında ulaşılmıştır. Cephanelik binası, söz

konusu haritada “Kuzgundere Cephaneliği” olarak tanımlanmıştır. 1919 yılında gerçekleşen bir patlamada ağır hasar gören yapı 2000’li yıllarda restore edilmiştir ve günümüzde butik otel olarak kullanılmaktadır.

Kuzgundere Cephaneliği; aynı merkezli iç içe geçmiş iki dairesel bölümden oluşur. Yapının orijinalinde etrafını saran bir de koruma duvarı bulunmaktadır. İç bölümünün 4, dış bölümünün 3 katlı olduğu düşünülen cephanelik, kesme ve moloz taştan oluşan yığma bir yapıdır. Kemerli söveli pencereleri, pilastrları ve giriş cephesinde bulunan II. Abdülhamit tuğrası gibi cephe özellikleriyle dönem yapılarına benzemektedir. İstanbul Gülhane depolarının az sayıda pencereleri ve söveyle çevrili, pencere görünümü verilen cephe tasarımı Kuzgundere Cephaneliği için de geçerlidir. Burada da dış duvardaki çoğu pencere açıklıkları taş duvar ile doldurulmuş, pencere görünümü verilmiştir.

Plan tipolojisi açısından Kuzgundere Cephaneliği ile Küçükalyalı’daki cephanelik iç içe geçmiş iki bölümden oluşmaları nedeniyle benzerdir. Bu yapılar, iç bölümündeki duvarlarında sıralı pencerelerin bulunması ve iç bölümün, dış bölümden daha yüksek tutulması bakımından da benzer bir karakter sergiler. Erzincan Kurutilek Silah ambarı da iç içe geçmiş iki dairesel forma sahip olup orta bölümün daha yüksekte tutulması ve bu ana yapının etrafının koruma duvarı ile örülmüş olması bakımından Kuzgundere Cephaneliği ile benzerlik gösteren bir diğer yapıdır.

Kuzgundere Cephaneliği’nin güvenlik öncelikli konumuna benzer bir örnek Küçükalyalı’daki depolarda karşımıza çıkmaktadır. Buradaki depolar çevre yollardan görünmeyen bir sırtın arkasında yer alan korunaklı bir mevkide inşa edilmiştir. Trabzon’da da Kuzgundere Cephaneliği şehirden uzakta bir yamaca yaslanır durumdadır. Arşiv belgelerinde ve salnamelerde geçen ifadelerde mühimmatın şehir içinde saklanması sakıncalı olduğu için şehirden uzakta bir yerde cephanelik inşası bahsi geçmektedir. Bu durumda cephaneliğin bulunduğu konumun güvenlik amaçlı olduğu açıktır. Cephanenin düşmana karşı hedef teşkil etmemesi ve cephaneliklerin depoladığı maddelerden ötürü, olası bir patlamada çevresine vereceği zararı azaltmak amacıyla korunaklı bir mevki seçilmesi uygun görülmüştür.

Sonuç olarak, Trabzon sur içi bölgesinde varlığı tespit edilen cephaneliklerin, hâlihazırda mevcut yapıların kullanıldığı, mühimmat depolamak amacıyla inşa edilen yeni binalar olmadıkları anlaşılmıştır. Bunlar, kimi durumda kaleye hizmet eden birimlerken, kimi durumda da surların bir parçası olan kuleler olabilmektedir. Tespiti yapılan askeri

ambar ve mağazaların da cephanelikten çok transit ambarı niteliğinde oldukları anlaşılmıştır. Öte yandan, bunlar dışında varlıkları tespit edilen tabya cephaneliklerinin tipolojik olarak istisnasız “tek birim”den oluştukları görülmektedir. Kavak Meydanı’ndaki Redif Birliğine ait redif deposunun, incelenen diğer redif depolarıyla benzer biçimde “iki katlı çok birimli” bir tipolojiyle inşa edildiği; şehirden uzak konumu ve karakolhanesi ile bağımsız bir cephanelik olarak inşa edilen Elköse Cephaneliği’nin “koruma duvarlı tek birimli” bir tipoloji sergilediği anlaşılmaktadır. İnşa edildiği yıllarda şehrin epeyce dışında ve karakolhane ve mutfak ile birlikte ancak herhangi bir birime bağlı olmadan inşa edilen ve günümüze ulaşan yegâne cephanelik olan Kuzgundere Cephaneliği’nin ise “koruma duvarlı ve yükseltilmiş orta bölümlü tek birimli” bir tipoloji özelliği gösterdiği söylenebilir.

Tablo 2. Trabzon cephanelikleri üzerine tipolojik sınıflandırma

		Bağımsız Cephanelikler	Tabya Cephanelikleri	Redif Birlikleri Cephanelikleri ve Depoları
1	TEK BİRİMLİ 		• Trabzon Güzelhisar Tabyası Cephanesi (1827) • Trabzon Çömlekçi Som (Telli) Tabyası Cephanesi • Trabzon Polathane Limanı Kireçhane ve Sargane Tabyası Cephanelikleri	
2	KORUMA DUVARLI TEK BİRİMLİ 	• Trabzon Elköse Cephaneliği		
3	KORUMA DUVARLI VE YÜKSELTİLMİŞ ORTA BÖLÜMLÜ TEK BİRİMLİ 	• Trabzon Kuzgundere Cephaneliği		
4	İKİ KATLI ÇOK BİRİMLİ 			• Trabzon Kavak Meydanı’ndaki Redif Deposu

5. KAYNAKLAR

- Acioğlu, Y., 2016. Çanakkale Tabyaları, Sanat Tarihi Dergisi, XXV,1.
- Adzamija, B., 2014. Saraybosna'daki Osmanlı Dönemi Mimari Eserleri ve Bugünkü Durumları, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ağaver, T., 2010. Vilâyet Sâlnâmelerine Göre Erzurum Vilâyeti (H1310, 1317, 1318), Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Ak, M., 1997. Menazırü'l-avalim (tahlil-metin), Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aktuğ, İ., 1986. 16. Yüzyılda Kullanılan Bazı İnşaat Malzemeleri ve Kullanım Yerleri. 16. Yüzyılda Türk ve İslam Bilim ve Teknolojisi-Cilt 1., İTÜ Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Ar, B., 2013. Osmanlı döneminde Aya İrini ve yakın çevresi, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Arseven, C.A., 2021. İstilahat-ı Mi'mariyye; Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Aydın, M., 1986. Faş Kalesi, Osmanlı Araştırmaları, 06, 06.
- Aydın, B., 2009. "Salname", TDV İslâm Ansiklopedisi, 36, 51-54.
- Aydın, M., 2015. Vidin Kalesi; Tuna Boyu'ndaki İnci, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Aydın, M., 2011. 19. Yüzyılın Başlarındaki Savaşlar Döneminde Polathane (Akçaabat) Limanının Askerî Önemi, Tarih Dergisi, 37, 51-58.
- Aykut, A., 1991. "Ansiklopedi", Tdv İslâm Ansiklopedisi, 3,217-227.
- Ayverdi, E. H., 2000. Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya III Cild (3. Kitap), İstanbul, 388.
- Ayverdi, İ., 2010. Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misâlli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- Aytekin, Z., 2016. Kastamonu İli Taşköprü İlçesindeki Türk Devri Yapıları, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

- Babul, E., 2019. Trabzon'da Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı: Kişi/yer/Yapı Diyalektiği, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Babul, E., 2021. 19. Yüzyıl Savunma Yapıları: Trabzon Tabyaları Üzerine Bir İnceleme, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 7,13, 215-247.
- Bahar, B., 2019. Trabzon İç Kalesi ve Sarayı, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 5, İstanbul,2010.
- Batur, A., 1985. Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı, Tazimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, 4, 1038-1067.
- Boran, A., 1999. Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi, Osmanlılar, (Ed. Güler Eren), Ankara, X 347-363.
- Bostan, İ., 2006. "Navarin", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 32, 441-443.
- Bryer, A., and Winfield, D., 1985. The Byzantine Monuments And Topography Of The Pontos, Washington, D.C.
- Can, S., 2011. Devr-i Hamidi Sultan II Abdülhamid, ed.: Metin Hulagü, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 23-43.
- Can, S., 2012. XVI. Orta çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Sivas, 1, 173-179.
- BCA. Nafia Vekaleti (230-0-0-0): 143/26/1.
- BOA. Ali Emiri- Mahmud I (AE.SMHD.I.):77/5138.
- BOA. Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı (A.}MKT.MHM): 247/27, 424/18.
- BOA. Bab-ı Defteri-Bina Eminliği deftereleri (D..BŞM.BNE.d.):16475.
- BOA. Cevdet Askeriye (C..AS.): 691/28989, 313/12921, 639/26903.
- BOA. Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD.): 59/22, 94/25.
- BOA. Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.UM.EK.): 113/66.
- BOA. Dahiliye Nezâreti Belgeleri-Dahiliye Nezâreti Mektubu Kalemî (DH.MKT.): 2850/43, 1662/93.
- BOA. Fotoğraflar (FTG.f.): 1966.
- BOA. Hatt-ı Hümâyûn (HAT): 598/29329.

- BOA. İrade-Dahiliye (İ..DH.): 646/44918, 842/67659, 927/73456, 1153/90108.
- BOA. İrade-Meclis-i Vala (İ..MVL.): 475/21513, 490/22205.
- BOA. İrade-Tophane-i Amire (İ..TPH.):8/21, 12/1, 7/14.
- BOA. Meclis-i Vala (MVL.): 652/44.
- BOA. Yıldız Esas Evrakı Defterleri (Y..EE..d.):1197.
- BOA. Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y..MTV.): 39/58, 186/72, 277/160.
- BOA. Yıldız Perakende-Askerî Maruzât Evrakı (Y..PRK.ASK.): 133/70, 167/42, 120/120, 176/79.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Trabzon 1973 İl Yıllığı, Trabzon Valiliği, Ankara.
- Çelik, Ş., 2002. 15-17. Yüzyıllar Arasında Trabzon Kalesi, Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001) Bildirileri, Trabzon Valiliği: Trabzon I, 129- 142.
- Çelik, Y., 2012. “Tulumbacı”, Tdv İslâm Ansiklopedisi, 41, 369-371.
- Çetiner Doğdu, Z., 2002. Kışla Mimarisi, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 12, 178-189.
- Çiftçi, A., 2001. “Karakol Binaları”, Tdv İslâm Ansiklopedisi, 24, 431-434.
- Çiftçi, A., 2004. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Askeri Mimari ve İstanbul’da İnşa Edilen Askeri Yapılar, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çiftçi, A., ve Seçkin, N., 2005. 19. Yüzyılda İstanbul’da İnşa Edilen Askeri Yapıların Koruma Sorunları, Megaron, 1, 1, 51-66.
- Dağgölü, İ.B., 2007. 15- 18. Yüzyıllarda Çanakkale Boğazını Koruyan Büyük Askeri Yapılar ve Bataryaları, Megaron YTÜ Mim. Fak. E-Dergisi E-Journal 2,1,22-43.
- Dağlı, Y., ve Kahraman, S. A., 2005. Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit, Cilt 2, Kitap 1ve 2.
- Danacıoğlu, E., 2001. Geçmişin İzleri Yanı başımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Dayar, E., 2020. 1815 Haritası’nda Antalya Kalesi: Surlar, Kapılar ve Burçlar, Belleten, LXXXIII-300, 666-716.
- Delen, M., 2005. Kars ili ve ilçelerindeki Türk Dönemi mimari eserleri, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

- Derman, M, U., 2012. “Tuğra”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 41,336-339.
- Devellioğlu, F., 1993. Osmanlıca -Türkçe Ansiklopedik Lügat, Eski ve Yeni Harflerle Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Düzenli, H.İ., 2010. Sedat Çetintaş Trabzon’da, Yıl 1937, Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza, ed.: Ömer İskender Tuluk ve Halil İbrahim Düzenli, Klasik Yayınları, İstanbul, 237-264.
- Emecen, F., 2021. Trabzon’da Fetih ve Şehir, Şehir ve İdari Yapı: Sancak ve Eyalet Merkezi, ed.: Temel Öztürk, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 125-132.
- Emiroğlu K., 2002.Trabzon Vilayet Salnamesi.
- Ertuğrul, A., 2009. XIX. Yüzyılda Osmanlıda Ortaya Çıkan Farklı Yapı Tipleri, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 13, 293-312.
- Erüz, Ç., ve Erbaş, S., 2012. “Antik Çağ’dan 20. Yüzyıla Doğu Karadeniz’de Limanlar (Trabzon), Kervan ve Askeri Güzergâhlar: Kültür Rotaları”, M. Okur, Ü. Köksal, V. Aksoy, (editör), Geçmişten Günümüze Karadeniz’de Ulaşım, Trabzon, 23-62.
- Eyice, S., 1992. “Baruthane”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 33, 509-512.
- Eyice, S., 2001. “Kale”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 24, 234-242.
- Gabriel, A., 1941. İstanbul Türk Kaleleri, Çev. Alp Ilgaz, Tercüman Gazetesi, İstanbul.
- Gölen, Z., 2001. Osmanlı Devleti’nde Baruthane-i Amire, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Gölen, Z., 2015. İstanbul Baruthaneleri, Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, İSAM ve Kültür AŞ. Projesi, Proje Yöneticisi: M. Akif Aydın Editor: Coşkun Yılmaz, Feridun Emecen, Yunus Uğur, Tuncay Başoğlu, Coşkun Çakır, Mehmet İpşirli, İstanbul.
- Gültekin, T., 1994. Gülhane Bahçesi 19. Yüzyıl Anıtları ve Çevre Değerlendirmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hasol, D., 2012. Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yem Yayın, İstanbul.
- Horuluoğlu, Ş., 1978. Trabzon ve Çevresinin Tarihi Eserleri, Ankara.
- İnan, Z., 2011. Erzurum Büyük Kiremitlik Tabyası Restorasyon Projesi, Yüksek Lisans Tezi İstanbul teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- İpek, N., 2020. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Trabzon’da Kamu Görevlileri, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 15, 29, 29-86.
- İslimyeli N., 1973. Sanat Terimleri Ansiklopedisi, 1.

- Janssens, E.L., 1969. Trebizonde En Colchide, Universitaires de Bruxelles, Burxelles.
- Kara, H., 2013. Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Kara Ordusu (1876-1908), Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Karagöl, A., 2015. Karadeniz Ereğli Kalesi'nin Mimari ve Yapısal Analizi ve Bir Kültür Varlığı Olarak Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Karpuz, H., 1990. Trabzon, Kültür Bakanlığı Yayınları/1127, Tanıtma Eserleri Dizisi/34, Ankara.
- Kılıçarslan, Y., 1993. "Cebeci Ocağı", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 7, 180-183.
- Kılıçbay, M., A., Osmanlı Batılaşması, Tazimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, 1, 147.
- Kırıkcı, E., 2012. 19. yüzyıl İstanbul'unda Osmanlı devlet simgelerinin mimaride kullanımı, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Koçu, R. E., 1958. İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul.
- Kolay, Ş., 2019. Konya-Sille'deki Tarihi Eserler, Yüksek Lisans Tezi (Cilt I), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kotan, E.S., 2019. Erzurum Mecidiye Tabyası'nın Mimari Analizi ve Yeniden Kullanımı Üzerine Bir Öneri: Erzurum Harp Tarihi Müzesi, Yüksek Lisans Tezi, Gebze Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Gebze.
- Küçüker, Y., 2008. Trabzon Tarihi Bibliyografyası, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Lewis, B., 2008. Modern Türkiye'nin Doğuşu, Arkadaş Yayıncılık, İstanbul.
- Lynch, H. F. B., 1901. Armenia, Travels and Studies.Vol 2, Longmans, Green, and company: London, New York.
- Mülayim, S., 2020.Sanat Tarihi Metodu. Platform Yayınları, İstanbul.
- Mülayim, S., 1991. "Arma", TDV İslâm Ansiklopedisi, 3, 382-383.
- Okuyan, A., 2003. 19.yy.ın Son Çeyreğinde (1875-1900) Trabzon, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Özcan, A., 2001. "Karakol" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 24, 430-431.
- Özcan, A., 2007. Osmanlılar "Askerî Teşkilât", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 33, 509-512.
- Özcan, A., 2007. "Ordu", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 34, 524-526.

- Özcan, A., 2007. “Redif”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 33, 509-512.
- Özel, S., 1988. Millî Mücadelede Trabzon, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özen, H., Tuluk, Ö. İ., Engin, E., Düzenli, H. İ., Sümerkan, M. R., Tutkun, M., Üstün Demirkaya, F., ve Keleş, S., 2010. Trabzon Kent İçi Kültür Varlıkları Envanteri, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Trabzon.
- Özgen, M. M., 2013. Osmanlı Ordu Sisteminde Redif Teşkilatı ve II. Abdülhamid Döneminde İnşa Edilen Redif Binaları, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özgür, Y., 2012. Tanzimat Döneminde Trabzon, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Özguven, H. B., 1997. Barut ve Tabya: Rönesans Mimarisi Bağlamında Fatih Sultan Mehmet Kaleleri, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özkan, S., Yavuz, Y., 1985. Osmanlı Batışması, Tazimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, 4, 1078-1085.
- Özsaray, M., 2019. Osmanlı Belgelerinde Kullanılan Tarih Türleri, Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi, 1, 28-41.
- Öztürk, T., 2011. Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon, Serander Yayınları, Trabzon.
- Öztürk, T., 2010. Arşiv Belgelerine Göre Trabzon’da Üçüncüoğlu Sarayı, Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza, ed.: Ömer İskender Tuluk ve Halil İbrahim Düzenli, Klasik Yayınları, İstanbul, 237-264.
- Öztürk, T., 2007. Osmanlı-Rus Savaşının (1768-1774) Lojistik Desteğinde Trabzon’un Yeri, Osmanlı Araştırmaları XXIX, İstanbul, 147-173.
- Pakalın, M.Z., 1993. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Ramírez Restrepo, L.M., 2018. 11-15. Yüzyıllar Arasında Bizans Mimarlığında Aristokrat Konutları, Yüksek Lisans Tezi Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Sakaoğlu, N., 1994. “Cebehane”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 2, 390-391.
- Sarıcaoğlu, B., 2011. Trabzon Mimarlık ve Sanat Tarihi Literatürü: Bibliyografya, Dizin ve Değerlendirme, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

- Servet-i Fünûn Dergisi, 1896. Dördüncü Ordu-yı Hümayun Merkezi Erzincan'da Kurutilek'te Müessesat-ı Askeriye, 255, 328.
- Servet-i Fünûn Dergisi, 1901. Tefenni'de inşa olunan cephanelik, 550, 53.
- Sönmez, N., 1997. Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü, YEM Yayınları, İstanbul.
- Sözenli, M., ve Tanyeli, U., 1986. Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Şahin, V., 2021. Maçka Askeri Silahhanesi'nin Teşkilat ve İşleyişi, Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Şahinkaya, F., 1994. Trabzon'da Cephanelik Binası Restorasyonu, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şenyurt, O., 2015. Osmanlı Mimarisinin Temel İlkeleri, Doğu Kitapevi, İstanbul.
- Şentürk, C., 1975. Trebizond, İstanbul, 38-40.
- T.C. Resmî Gazete, Barut ve Patlayıcı Maddelerle Silâh ve Teferruatının ve Av Malzemesinin Sureti Murakabesine Dair Nizamnamenin Mer'iyete Konulmasına Dair Kararname (9407), 14.09.1956, 15590-15604.
- Topçu, S.M., 2014. Yozgat-Akdağmaden Redif Teşkilatı Debboy Binası, International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish or Turkic Volume 9,10.
- Topçubaşı, M., 2009. 19. Yüzyılda Kastamonu Eyaleti'nde Kamu Yapıları ve Yeniden Kullanım Sorunları, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Topdağı Yazıcı, B., 2018. Tabya Yapıları Üzerine Bir İnceleme ve Erzurum Mecidiye Tabyası Örneğinde Yeniden İşlevlendirme Önerisi, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Bölge Kurulu Arşivi.
- Tuluk, Ö.İ., 2010. Osmanlı Dönemi Trabzon'unda Mimari Yapı Kültürü, Trabzon Kent Mirası, Yer-Yapı-Hafıza, ed.: Ömer İskender Tuluk ve Halil İbrahim Düzenli, Klasik Yayınları, İstanbul, 31-53.
- Türkmen, K., 2021. Osmanlı'da Askeri Modernleşmeye Bir Örnek: Tefenni Redif Binaları, Mediterranean Journal of Humanities, 283-291.
- Umar, N., 2017. 19. Yüzyılda Adana Vilayetindeki Kamu Yapıları, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Usta, V., 1999. Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon, Serander Yayınları, Trabzon.
- Üçüncü, U., 2015. Trabzon'da 10 Temmuz 1919 Cephanelik Patlaması, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 18, 161-176.
- Ülkü, O., 2007. Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Sistemi Olarak Tabya Mimarisi, Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 27, Erzurum.
- Ülkü, O., 2012. Karadeniz Bölgesi Tabyaları, Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 19-21 Ekim 2011, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, II, 833-844.
- Üstün Demirkaya, F., 2014. Toplumsal Dinamikler Bağlamında Trabzon Kent Dokusunun Dönüşümü (Komnenos Hanedanlığından Cumhuriyet'e Kadar), Doktora Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Üstün Demirkaya, F., ve Kırcı, O., 2020. Memleketini Anlatan Seyyahlar: Trabzonlu Seyyahların Metinlerinde Trabzon, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 43, 435- 466.
- Yeler, S., 2013. Trakya Bölgesi Tabyaları: Koruma Sorunları ve Koruma-Kullanma Önerileri, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Edirne.
- Yıldıran, N., 2002. II. Abdülhamit Dönemi Mimarlığı, Türkler, 15, 367-373.
- Yılmaz, Ö., 2012. Tanzimat Döneminde Trabzon, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Yılmaz, Ö., 2015. Dussaud Biraderlerin Trabzon Limanı İnşa Projesi (1870), Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 18, 213-244.
- Yılmaz, Ö., 2019. Fransız Belgelerine Göre 19. yüzyılın Başlarında Güney Karadeniz Limanları. Mavi Atlas, 7,1, 111-142.
- Yonga, H., 2019. Kalecik Redif Binası Yapısal Çözümlemesi ve Koruma Yaklaşımı Önerisi, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- URL-1, <https://www.canakkaleili.com/cimenlik-kalesi-kale-i-sultaniye.html/çimenlik-kalesi> Erişim tarihi: 20 Nisan 2021.
- URL-2, <https://www.alamy.com/cimenlik-castle-kale-i-sultaniye-and-piri-reis-gallery-in-anakkale-turkey-image229273822.html> Erişim tarihi: 20 Nisan 2021.
- URL-3, <https://www.facebook.com/BlknTour/photos/pcb.814245635307903/814242911974842/?type=3&theater> Erişim tarihi: 20 Nisan 2022.

- URL-4, <https://www.facebook.com/erzincannostalji/photos/a.516520171876786/496082040587266/?type=3&theater> , Erişim tarihi: 20 Nisan 2022.
- URL-5 <http://www.historystudies.msu.ru/ojs2/index.php/ISIS/article/view/98/257> , Erişim tarihi: 20 Nisan 2022.
- URL-6, <http://www.eskiturkiye.net/3273/trabzon-kalepark-1920ler#lg=0&slide=0> , Erişim tarihi: 20 Nisan 2022.
- URL-7, <http://www.trabzontur.com.tr/trabzonlimani.html> , Erişim tarihi: 20 Nisan 2022.
- URL-8, <https://twitter.com/ottomanarchive/status/1041068028585279488?lang=ca> , Erişim tarihi: 20 Nisan 2022.
- URL-9, <https://tr.pinterest.com/pin/409616528604695252/> Erişim tarihi: 20 Nisan 2022.
- URL-10, <https://www.fransizcasozluk.net/index.php?q=poudri%C3%A8re> Erişim tarihi: 20 Nisan 2022.
- URL-11, <https://www.facebook.com/groups/2382301608477375/permalink/3396974847010041/> , Erişim tarihi: 20 Nisan 2022.
- URL-12, <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=2493249560983493&set=p.2493249560983493&type=3>, Erişim tarihi: 20 Nisan 2022.
- URL-13, <https://tr.pinterest.com/pin/381609768424123688/>, Erişim tarihi:20 Nisan 2022.
- URL-14, https://www.spo.org.tr/resimler/ekler/f83d829d958c8d1_ek.pdf?tipi=78&turu=X&sube=10 , Erişim tarihi: 20 Nisan 2022.
- URL-15, http://wowturkey.com/t.php?p=/tr180/Cem45_DSC02763_1024x768.jpg , Erişim tarihi: 20 Nisan 2022.
- URL-16, <https://www.haberturk.com/trabzon-haberleri/63626047-kamu-denetчили-kurumu-cephanelik-yanındaki-yeni-yapi-ile-ilgili-tavsiye-kararini>, Erişim tarihi: 20 Nisan 2022.
- URL-17, http://wowturkey.com/t.php?p=/tr177/Cem45_Cephanelik_1965.jpg , Erişim tarihi: 20 Nisan 2022.
- URL-18, https://www.facebook.com/atilladoganfoto/?__tn__=-UC*F , Erişim tarihi: 20 Nisan 2021.

ÖZGEÇMİŞ

İlköğrenim ve ortaöğrenimini Mithatpaşa İlköğretim Okulu'nda, lise öğrenimini Yılmaz Kayalar Anadolu Lisesi'nde tamamladı. 2014 yılında girdiği Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nden 2018 yılında “mimar” olarak mezun oldu. 2019 yılında KTÜ Mimarlık Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimi almaya hak kazandı. Bir yarıyıl boyunca gördüğü İngilizce hazırlık eğitiminin ardından Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı. Mimari çalışmalarının yanı sıra Osmanlı Türkçesi ve Arapça ile ilgilenmekte, Osmanlı dönemine ait arşiv belgelerinin transkripsiyonu üzerine çalışmalarını sürdürmektedir. İyi derecede İngilizce bilmektedir.